

OPERA, QUAE CICERONIS NON
SUNT QUIDEM, SED EJUSDEM
TAMEN AETATIS, ET IN CICERO-
NIANA VULGO INCLUDUNTUR.

• RHETORICORUM

A D

C. HERENNIUM

LIBRI IV.

ET

Q. CICERO

DE

PETITIONE CONSULATUS.

GLASGUA E,

IN AEDIBUS ACADEMICIS

EXCUDEBANT ROB. ET AND. FOULIS

MDCCXLIX.

LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY
NEW YORK

THE HERBARIUM

OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY

OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY



LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY
NEW YORK

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBER I.

Etsi negotiis familiaribus impediti, vix
satis otium studio suppeditare possumus,
et id ipsum, quod datur otii, libentius in philo-
sophia consumere consuevimus; tamen tua
nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de
ratione dicendi conscriberemus; ne aut tua cau-
sa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. et
eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod
te non sine causa velle cognoscere artem rhe-
toricam intelligebamus. non enim parum ha-
bet in se fructus copia dicendi, et commoditas
orationis, si recta intelligentia et definita mo-
deratione animi gubernetur. quas ob res illa,
quae Graeci scriptores inanis arrogantiae cau-
sa sibi assumpserunt, reliquimus. nam illi, ne
parum multa scisse viderentur, ea conquisie-
runt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior
cognitu putaretur: nos autem ea, quae vide-
bantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsi-
mus. non enim spe quaestus, aut gloria com-

A

R H E T O R I C O R U M

moti venimus ad scribendum, quemadmodum caeteri; sed ut industria nostra tuae morem geramus voluntati. nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus; si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum juvare: ut intelligas hanc rationem praeceptionis ad exercitationem accommodari oportere. Oratoris officium est, de his rebus posse dicere, quae res ad usum civilem moribus ac legibus constitutae sunt, cum assensione auditorum, quoad ejus fieri poterit. tria sunt genera causarum, quae recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, judiciale. demonstrativum est, quod tribuitur in alicujus certae personae laudem, vel vituperationem. deliberativum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem. judiciale est, quod positum in controversia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has causas tractari conveniat, ostendemus. oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, et pronuntiationem. inventio est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quae causam probabilem reddant. dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat, quid quibus in locis sit collocandum. elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio. memoria est firma animi

rerum et verborum, et dispositionis perceptio. pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate. haec omnia tribus rebus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. ars est praeceptio, quae dat certam viam rationemque dicendi. imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. exercitatio est assiduus usus, consuetudoque dicendi. quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasque res habere conveniret, nunc, quemadmodum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum videtur. In-
 3 ventio in sex partes orationis consumitur, in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. exordium est principium orationis, per quod animus auditoris aut iudicis constituitur, vel apparatur ad audiendum. narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio. divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit; et per quam exponimus, quibus de rebus sumus dicturi. confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseveratione. confutatio est contrariorum locorum dissolutio. conclusio est artificiosus terminus orationis. nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilius esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, et eas ad inventionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum videtur. causa

posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae considerandum est. genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile. honestum causae genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur; aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere: ut pro viro forti contra parricidam. turpe genus intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis, et turpitudinis partem. humile genus est, cum contempta res assertur. Cum haec ita sint, conveniet exordiorum rationem ad genus causae accommodari. exordiorum duo sunt genera, principium, quod Graece *ἔρσις* appellatur; et insinuatio, quae *ἱστος* nominatur. principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus. si genus causae dubium habebimus, a benevolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. si humile erit genus causae, faciemus attentos. si turpe causae genus erit, insinuatione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti fu-
erimus, quare adversarios criminando benevolentiam captare possimus. si honestum causae genus erit, licebit recte vel uti, vel non uti principio. si uti volumus, aut id oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breviter,

quibus de rebus simus dicturi, exponere. si principio uti nolemus, a lege, a scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostrae causae adjumento principium capere oportebit. quoniam igitur docilem, benevolum, attentum habere auditorem volumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. dociles auditores habere poterimus, si summam causae breviter exponemus, et si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente vult audire. attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inusitatis verba facturos, aut de iis rebus, quae ad remp. pertinent, aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad Deorum immortalium religionem: et, si rogabimus, ut attente audiant: et, si numero exponemus res, de quibus dicturi sumus. benevolos auditores facere quatuor modis possumus, a nostra, ab adversariorum, ab auditorum persona, et a rebus ipsis. A nostra persona benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, aut in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, vel omnes, vel aliquos, referemus, dummodo haec omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem: et si orabimus, ut nobis sint auxilio; simul ostendemus, nos in aliis spem noluisse habere. ab adversariorum persona benevolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in con-

6 RHETORICORUM

temptationem adducemus. in odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. in invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates adversariorum profereamus, et his adjumentis magis, quam veritati eos confidere aperiemus. in contemptum adducemus, si inertiam, ignaviam, desidi- am, luxuriam eorum proferemus. ab auditorum persona benevolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice judicatas proferemus: et si, quae de iis existimatio, quae iudicii expectatio sit, aperiemus. a rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contemptum deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est. tria⁶ sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quae diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut cum animus auditoris persuasus videtur esse ab iis, qui ante contra dixerunt; aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem; aut hominem, non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis, quae facta dicantur ab adversariis, et esse indigna, aut nefaria. de-

inde cum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus. deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, et similitudinem conferemus. item si negabimus, nos de adversariis, aut de aliqua re dicturos, et tamen occulte dicemus interiectione verborum. si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat) ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adjuvmentum putaverunt, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus cum admiratione. si defessi erunt audiendo; ab aliqua re, quae risum movere possit, exordiemur, ab apologo, a fabula verisimili, imitatione, depravatione, inversione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exsuperatione, collatione, abiectione, adiectione, literarum mutatione; praeterea expectatione, similitudine, novitate, historia, versu; aut ab alicujus interpellatione, aut arrisione; et si promiserimus, aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non eodem modo, ut caeteri soleant, verba

facturos; quid alii soleant, quid nos facturi si-
 mus, breviter exponemus. Inter insinuationem, et principium hoc interest, quod prin-
 cipium huiusmodi debet esse, ut statim apertis
 rationibus, quas praescripsimus, aut benevo-
 lum, aut attentum, aut docilem faciamus au-
 ditorem. at insinuatio ejusmodi debet esse, ut
 occulte per dissimulationem eadem illa omnia
 conficiamus, ut ad eandem commoditatem in
 dicendo pervenire possimus. verum hae tres
 utilitates tametsi in tota oratione sunt com-
 parandae, hoc est, ut auditores sese perpetuo
 nobis attentos, dociles, benevolos praebeant;
 tamen id per exordium causae maxime com-
 parandum est. nunc, ne quando vitioso exor-
 dio utamur, quae vitia vitanda sunt, docebo.
 in exordienda causa servandum est, ut lenis sit
 sermo, et usitata verborum consuetudo, ut non
 apparata oratio esse videatur. vitiosum exor-
 dium est, quod in plures causas potest accom-
 modari, quod vulgare dicitur. item vitiosum
 est, quo nihilominus adversarius potest uti,
 quod commune appellatur. item illud, quo le-
 viter commutato adversarius poterit uti ex
 contrario. item vitiosum est, quod nimium
 apparatis verbis compositum est, aut nimis
 longum est, et quod non ex ipsa causa natum
 videtur, (quod separatum vocatur; in quo
 etiam translatum includitur) ut proprie co-
 haereat cum narratione; et quod neque bene-
 volem, neque docilem, neque attentum fa-

cit auditorem. de exordio satis dictum est: deinceps ad narrationem transeamus. Narrationum tria sunt genera. unum, quo exponimus rem gestam, et unumquodque trahimus ad utilitatem nostram, vincendi causa: quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. alterum genus narrationis est, quod intercurrit nonnunquam aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicujus apparationis, vel laudationis causa. tertium genus est id, quod a causa civili remotum est: in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. ejus narrationis duo sunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in personis positum est. id quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. fabula est, quae neque veras, neque verisimiles continet res, ut hae, quae tragoediis traditae sunt. historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota. argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit, velut argumenta comoediarum. illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, jucundum exitum rerum. verum haec in ex-

ercendo transigentur. illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus. Tres convenit res habere narrationem, ut brevis, ut dilucida, ut verisimilis sit: quae quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. rem breviter narrare poterimus, si inde incipimus narrare, unde necesse erit, et si non ab ultimo initio repetere volemus; et si summam, non particulatim narrabimus; et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, prosequemur; et si transitionibus nullis utemur; et si non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere; et si exitus rerum ita exponemus, ut ante quoque quae facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. quod genus, si dicam, me ex provincia rediisse, profectum quoque in provinciam intelligatur. et omnino non modo id, quod obest; sed etiam id, quod neque obest, neque adjuvat, satius est praeterire. et ne bis aut saepius idem dicamus, cavendum est: etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram vesperi advenit Simo:

Ubi advenit Megaram, insidias fecit virgini:

Insidias postquam fecit, vim in loco attulit.

rem dilucide narrabimus, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. hic erit considerandum, ne quid pertur-

bate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus; et si sequemur ea, quae de brevitate praecepta sunt. nam quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior narratio fiet. verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt. ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. si vera res erit, nihilominus haec omnia narrando conservanda sunt. nam saepe veritas, nisi haec servata sint, fidem facere non potest. sin erit ficta, eo magis erunt conservanda. de iis rebus caute consilgendum est, quibus in rebus tabulae aut alicujus firma auctoritas videbitur interfuisse. adhuc quae dicta sunt, arbitror mihi constare cum caeteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuatione nova excogitavimus, quod eam soli, praeter caeteros, in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum habere-
¹⁰ remus. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilominus industriae, quam rei utilitas postulabit, quaesuisse videamur, si

prius pauca de causarum divisione dixerimus. causarum divisio in duas partes distributa est. primum perorata narratione debemus aperire, quid nobis conveniat cum adversariis. si ea, quae nobis utilia erunt, convenient, quid in controversia relinquatur, hoc modo: 'infectam esse matrem ab Oreste convenit mihi cum adversariis:' jure fecerit, et licueritne facere, id est in controversia. item e contrario, 'Agamemnonem esse a Clytaemnestra occisum confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse.' deinde cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. ea dividitur in duas partes, enumerationem et expositionem. enumeratione utemur, cum dicimus numero, quot de rebus dicturi sumus. eam plus quam trium partium numero esse non oportet. nam et periculosum est, nequando plus minusve dicamus, et suspicionem affert auditori meditationis et artificii; quae res fidem abrogat oratori. expositio est, eum res, de quibus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute. nunc ad confirmationem transeamus. tota spes vincendi, ratioque persuadendi posita est in confirmatione et confutatione. nam cum adjumenta nostra exposuerimus, contrariaque dissolverimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Utrumque igitur facere poterimus, si constitutionem causae cognoverimus. causarum constitutiones alii quatuor fecerunt: noster doctor Hermes tres

putavit esse. non ut de illorum quicquam detraheret inventione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter et singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipartito. constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione conjuncta. constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt, conjecturalis, legitima, juridicialis. conjecturalis est, cum de facto controversia est, hoc modo: 'Ajax in silva, postquam rescivit quae fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit: occisum conspicatur: e corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit; cum fratrem occisum et inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis arcessit.' hic, quoniam conjectura verum quaeritur, de facto erit controversia, et ex eo constitutio causae conjecturalis nominatur. legitima constitutio est, cum in scripto, aut ex scripto aliquid controversiae nascitur. ea dividitur in partes sex; scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. ex scripto et sententia nascitur controversia, cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: 'silex, quae jubeat, eos, qui propter tempestatem navim reliquerint, omnia perdere; eorum navim, caeteraque esse, si navis conservata sit, qui remanserint in navibus. magnitudine tempestatis omnes perterriti navim reliquerunt, scapham conscenderunt,

' praeter unum aegrotum. is propter mor-
 ' bum exire et fugere non potuit. casu et
 ' fortuitu navis in portum incolumis delata
 ' est. illam aegrotus possidet. navim petit ille,
 ' cujus fuerat.' haec constitutio legitima est
 ex scripto et sententia. ex contrariis legibus
 controversia constat, cum alia lex jubet aut
 permittit, alia vetat quippiam fieri, hoc modo:
 ' lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis
 ' damnatus sit, in concione orationem habere.
 ' altera lex jubet, augurem, in demortui lo-
 ' cum qui petat, in concione nominare. au-
 ' gur quidam damnatus de pecuniis repetun-
 ' dis, in demortui locum qui petat, nominavit.
 ' petitur ab eo multa.' Constitutio haec le- 12
 gitima est ex contrariis legibus. ex ambiguo
 controversia nascitur, cum scriptum duas aut
 plures sententias significat, hoc modo: 'pa-
 ' terfamilias, cum filium heredem faceret, tes-
 ' tamento vasa argentea uxori legavit, hoc
 ' modo: Tullius heres meus Terentiae uxori
 ' meae xxx. pondo vasorum argenteorum da-
 ' to quae volet. post mortem ejus vasa preti-
 ' osa et celata magnifice petit mulier. Tulli-
 ' us se, quae velit ipse, xxx. pondo ei debere.
 ' dicit.' constitutio est legitima ex ambiguo,
 ex definitione constat causa, cum in contro-
 versia est, quo nomine factum appelletur. ea
 est hujusmodi: 'cum L. Saturninus legem fru-
 ' mentariam de semissibus et trientibus latu-
 ' rus esset, Q. Caepio, qui per id temporis

* quaestor urbanus erat, docuit senatum, aera-
 * rium pati non posse largitionem tantam. se-
 * natus decrevit, si eam legem ad populum fe-
 * rat, adversus remp. videri eum facere. Sa-
 * turninus ferre coepit. collegae intercedere.
 * ille nihilominus cistellam detulit. Caepio,
 * ut illum contra S. C. intercedentibus colle-
 * gis adversus remp. vidit ferre, cum viris bo-
 * nis impetum facit, pontes disturbat, cistas de-
 * jicit, impedimento est, quo secius feratur lex.
 * arcessitur Caepio majestatis.' constitutio est
 legitima ex definitione. vocabulum enim de-
 finitur ipsum, cum quaeritur quid sit minuere
 majestatem. ex translatione controversia na-
 scitur, cum aut tempus differendum, aut accu-
 satores mutandum, aut judices mutandos re-
 us dicit. hac parte constitutionis, Graeci in ju-
 diciis, nos in jure civili plerumque utimur. in
 hac parte nos juris civilis scientia maxime ad-
 juvabit. in judiciis tamen nonnihil ea utimur,
 hoc modo: 'si quis peculatus accusatur, quod
 * vasa argentea publica de loco privato dicatur
 * sustulisse, possit dicere, cum definitione sit
 * usus, quid sit furtum, quid peculatus; secum
 * furti agi, non peculatus oportere.' haec par-
 titio legitimae constitutionis his de causis raro
 venit in judicium, quod in privata actione
 praetoriae exceptiones sunt, et causa cadit is,
 qui non, quemadmodum oportet, egerit; et
 in publicis quaestionibus cavetur legibus, ut
 ante, si reo commodum sit, judicium de accu-

satore fiat, utrum illi liceat accusare, necne.
 Ex ratiocinatione controversia constat, cum ¹³
 res sine propria lege venit in iudicium, quae
 tamen ab aliis legibus similitudinem quandam
 aucupatur. ea est huiusmodi. lex est: 'si fu-
 ' riosus existit, agnatum gentiliumque in eo
 ' pecuniaque ejus potestas esto.' et lex: 'qui
 ' parentem necasse judicatus erit, is obvolutus
 ' et obligatus corio, devehatur in profluentem.
 et lex: 'Paterfamilias uti super familia pe-
 ' cuniave sua legaverit, ita jus esto. et lex:
 ' si paterfamilias intestatus moritur, familia
 ' pecuniaque ejus agnatum gentiliumque esto.
 Malleolus judicatus est matrem necasse. ei
 damnato statim folliculo lupino os obvolutum
 est, et soleae lignae pedibus inductae sunt, et in
 carcerem ductus est. qui defendebant eum ta-
 bulas in carcerem afferunt; testamentum ipso
 praesente conscribunt; testes rite affuerunt:
 de illo supplicium paulo post sumitur. ii, qui
 heredes erant testamento, hereditatem adeunt.
 frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat
 in ejus periculo suam vocat hereditatem lege
 agnationis. hic certa lex in rem nulla affertur,
 et tamen multae afferuntur, e quibus ratioci-
 natio nascitur, quare potuerit aut non potu-
 erit jure testamentum facere. constitutio le-
 gitima est ex ratiocinatione. cujusmodi partes
 essent legitimae constitutionis ostendimus:
 nunc de juridicali constitutione dicamus. Ju- ¹⁴
 ridicalis constitutio est, cum factum convenit,

sed jure, an injuria factum sit, quaeritur. ejus constitutionis partes sunt duae, quarum una absoluta, altera assumptiva nominatur. absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. ea est hujusmodi: 'mimus quidam' 'nominatim Accium poetam compellavit in' 'scena. cum eo Accius injuriarum agit. hic' 'nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum,' 'cujus nomine scripta dentur agenda.' assumptiva pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumpta extranea re comprobatur. assumptivae partes sunt quatuor; concessio criminis, remotio, translatio, comparatio. concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. ea dividitur in purgationem, et deprecationem. purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. fortunam, ut Caepio ad tribunos pleb. de amissione exercitus. imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is servus manumissus testamento esset. necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non venit, quod eum aquae interclusissent. deprecatio est, cum et peccasse se, et consulto fecisse reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. hoc in judicio fere non potest usu venire, nisi quando pro eo dicemus, cujus mul-

ta recte facta constant. hoc modo in loco communi per amplificationem injiciemus; 'quod si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret: verum nihil postulat ignosci.' ergo in iudicium non venit: at in senatum, aut ante imperatorem, et in consilium talis causa potest venire. Ex translatione criminis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut, 'Orestes cum se defendit, in matrem confert crimen.' ex remotione criminis causa constat, cum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus, et vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. in hominem transfertur: ut, 'si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse, et id jussu consulum defendat: et eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret.' in rem confertur, ut si quis ex testamento, quod facere jussus sit, ex plebiscito vetetur. ex comparatione criminis causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, satius fuisse facere. ea causa hujusmodi est: 'C. Popilius, cum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in colloquutionem; ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret; satius esse duxit amittere impedimenta, quam exercitum. exercitum.

' eduxit, impedimenta reliquit ; arcessitur ma-
 16 ' jestatis.' Quae constitutiones, et quae con-
 stitutionum partes sint, satis videor ostendisse.
 ¶ nunc quo modo eas, et qua via tractari conve-
 niat, demonstrandum est, si prius aperuerimus,
 quid oporteat ab ambobus in causa destinari,
 quo ratio omnis totius orationis conferatur.
 constitutione igitur reperta, statim quaerenda
 est ratio. ratio est, quae causam facit, et con-
 tinet defensionem, hoc modo, (ut docendi cau-
 sa in hac potissimum consistamus :) Orestes,
 cum confiteatur se occidisse matrem, nisi attu-
 lerit facti rationem, perverterit defensionem.
 ergo affert eam : quae nisi intercederet, ne
 causa quidem esset. ' illa enim, inquit, patrem
 ' meum occiderat.' ergo (ut ostendi) ratio ea
 est, quae continet defensionem, sine qua ne par-
 va quidem dubitatio potest remorari damnatio-
 nem. inventa ratione, firmamentum quae-
 rendum est ; id est, quod continet accusatio-
 nem, quod affertur contra rationem defensio-
 nis, de qua ante dictum est. id constituetur hoc
 modo : cum usus fuerit Orestes ratione, hoc
 pacto, ' jure occidi, illa enim patrem meum
 ' occiderat ;' utetur accusator firmamento, hoc
 modo : ' sed non abs te tamen occidi, neque
 ' indemnatum poenas pendere oportuit.' ex
 ratione defensionis, et ex firmamento accusa-
 tionis, judicii quaestio nascatur oportet ; quam
 nos judicationem, Graeci κρινόμενον appellant.

ea constituitur ex conjunctione firmamenti et rationis defensione, hoc modo: 'cum dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectumne fuerit a filio sine iudicio Clytaemnestram occidi.' ergo hac ratione iudicationem reperire convenit. reperta iudicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit. In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, praeterquam in conjecturali constitutione. in ea enim nec ratio quaeritur, quare fecerit; fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur; quoniam non subest ratio. quare ex intentione et infitiatione iudicatio constituitur, hoc modo: intentio est, 'occidisti Adjacem.' infitatio, 'non occidi.' iudicatio, 'occideritne.' ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum; iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur. sedulo dedimus operam, ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. nunc, quoniam satis hujus voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de caeteris rebus deinceps exponere; ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed si quo haec tardius, quam studes, absolventur,

AD HERENNIUM LIB. I. 22

cum rerum magnitudini, tum nostris quoque
 occupationibus assignare debebis. veruntamen
 maturabimus, et quod negotio diminutum fu-
 erit, exaequabimus industria: ut pro tuo in
 nos officio, et nostro in te studio munus hoc
 accumulatissime tuae largiamur voluntati.

RHETORICORUM

A D

C. HERENNIUM

LIBER II.

IN primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem deberet, et in quibus officiis artis elaborare conveniret, et ea officia qua ratione facillime consequi posset. verum quia neque de omnibus rebus simul dici poterat, et de maximis primum scribendum fuit, quo caetera tibi faciliora cognitu viderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum scriberemus. causarum tria sunt genera, demonstrativum, deliberativum, iudiciale. multo difficillimum est iudiciale. ergo id primum absolvemus. hoc et priore libro egimus, cum de quinque oratoris officiis tractarem, quorum inventio et prima et difficillima est: ea quoque nobis erit in libro propemodum absoluta, et parvam partem ejus in tertium volumen transferemus. de sex partibus orationis primum scribere incepimus. in primo libro locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec

minus dilucide, quam te velle existimabamus. deinde conjunctim de confirmatione et confutatione dicendum fuit. quare genera constitutionum et earum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. deinde docuimus, judicationem quemadmodum quaeri conveniret: qua inventa, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. postea admonuimus esse causas complures, quibus plures constitutiones aut
 2 partes constitutionum accommodarentur. Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quae ratio posset inventiones ad unamquamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare. et item quales argumentationes, quas Graeci *ἐπιχειρήματα* appellant, sequi, et quales vitari oporteret: quorum utrumque pertinet ad confirmationem et confutationem. deinde ad extremum docebimus, cujusmodi conclusionibus orationum uti oporteat: qui locus erat extremus de sex partibus orationis. primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque causam tractari conveniat. et nimirum conjecturalem, quae prima et difficillima est, potissimum consideremus. in causa conjecturali, narratio accusatoris suspiciones interjectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. defensoris narratio simplicem et dilucidam expo-

sitionem debet habere, cum attenuatione suspicionis. hujus constitutionis ratio in sex partes est distributa; probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. horum unumquidque quid valeat, aperiemus. probabile est, per quod probatur, expedisse reo peccare, et a simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. id dividitur in causam et in vitam. causa est ea, quae induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum vitiatione: ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut hujusmodi libidinis voluerit explere. aut num quod incommodum vitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi cupiditatem ostendet adversarii, in vitiatione incommodi formidinem augebit, defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit. deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspicionem maleficii devocari. deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. in quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspicionem: et in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo. si dicet pecuniae

causa fecisse, ostendet eum semper avarum fuisse: si honoris, ambitiosum: ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. si non poterit par animi vitium cum causa reperire, reperiat dispar. si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit: denique aliquo aut quam plurimis vitiis contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. si vehementer castus et integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia; se planum facturum, ab eo maleficium non abesse. defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem: quibus de rebus vituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat assignari. si vehementer hominis turpitudine impediatur, et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente; et utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. si nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, et dicat, non se de moribus ejus apud censores, sed de criminibus adversariorum apud iudices dicere.

4 Collatio est, cum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat: aut alium neminem potuisse perficere, nisi adversarium: aut eum

ipsum aliis rationibus aut non potuisse, aut non aequè commode potuisse, aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. hoc loco defensor demonstrat, oportet, aut aliis quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. id dividitur in partes sex; locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. locus quaeritur, celebris, an desertus; semper desertus, an tum cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo; sacer, an profanus; publicus, an privatus fuerit; cujusmodi loci attingant; num, qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. horum quid reo, quid accusatori conveniat, perscribere non gravaremur, nisi facile quivis, causa posita, posset judicare. initia enim inventionis ab arte debent proficisci; caetera facile comparabit exercitatio. tempus ita quaeritur, qua parte anni, qua hora: noctu, an interdiu: qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur, et cur ejusmodi temporibus. spatium ita consideratur, satisne longum fuerit ad eam rem transigendam, et potueritne scire, satis ad id perficiendum spatii futurum. nam parvi refert satis spatii fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri et ratione provideri non potuit. occasio quaeritur, idoneane fuerit ad rem adorandam, an alia melior, quae aut praeterita sit, aut non expectata. spes perficiendi quae fue-

rit, spectabitur hoc modo : si quae supra dicta sunt signa, concurrerint ; si praeterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatus videbitur fuisse ; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse : quare scire poterit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. spes celandi quae fuerit ; quaeritur ex consciis, arbitris, adjutoribus, liberis, aut servis, aut utrisque. Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, et magis firma suspitione. id dividitur in tempora tria, praeteritum, instans, consequens. in praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quocum visus sit ; num quid apparuit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adjutoribus, de adjumentis ; num quo in loco praeter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. in instante tempore quaeritur, num visus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. nam quivis horum sensus potest constare suspicionem. in consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo sit factum. factum esse, hoc modo : si tumore et livore decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. a quo factum sit, hoc modo : si te-

lum, si vestimentum, si quid ejusmodi relictum sit, aut vestigium repertum fuerit, si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus, aut visus transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur. consecutio est, cum quaeritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant. accusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid; quae signa conscientiae sunt. si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, eum usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut confidentissime resistens responderet, quae signa confidentiae, non innocentiae sunt. defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicet. si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. ⁶ Ap- probatio est, qua utimur ad extremum, confirmata suspitione. ea habet locos proprios atque communes. proprii sunt ii, quibus, nisi accusator, et ii, quibus nisi defensor, nemo potest uti. communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. in causa conjecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, et cum augeat peccati atrocitatem. defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, et cum accusatorem calumniari criminatur. communes loci sunt cum accusatoris, tum defensoris, a testibus contra testes, a quaestionibus contra quae-

stiones, ab argumentis contra argumenta, a rumoribus contra rumores. a testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testium, et constantiam testimoniorum. contra testes, vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam: si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, et argumentari. haec et ad improbationem et approbationem testimonii pertinebunt. A quaestionibus dicemus, cum demonstrabimus, majores nostros veri inveniendi causa tormentis et cruciatibus voluisse quaeri, et summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicant: et praeterea confirmatio haec erit disputatio, si quae dicta erunt argumentando, iisdem viis, quibus omnis conjectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspicionem; idemque hoc in testimoniis facere oportebit. contra quaestiones hoc modo dicemus; primum majores nostros voluisse certis in rebus interponi quaestiones, cum, quae vere dicerentur, sciri; quae falso in quaestione pronuntiarentur, refelli possent, hoc modo: quo in loco quid positum sit, et si quid esset simile, quod videri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique saepe scire, aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire; quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. haec dis-

putatio comprobabitur, si refellemus, quae in quaestionibus erunt dicta probabili argumentatione; idque partibus conjecturae, quas ante exposuimus, facere oportebit. ab argumentis, et signis, et caeteris locis, quibus augetur suspicio, dicere, hoc modo convenit: cum multa concurrant argumenta et signa, quae inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam videri oportere. item plus oportere signis et argumentis credi, quam testibus. haec enim eo modo exponi, quo re vera sint gesta; testes corrumpi posse vel pretio, vel gratia, vel metu, vel similitate. contra argumenta et signa et caeteras suspiciones dicemus hoc modo: si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quivis possit criminari; deinde, unamquamque suspicionem extenuabimus, et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium quempiam convenire; indignum esse facinus, sine testibus conjecturam et suspicionem firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus, si ne- 8 gabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid; et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret, et comminisceretur; et praeterea si caeteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros, aut homines natura malevolos et male-

dicos confinxisse dicemus ; et aut aliquam fictam fabulam in adversarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse ; aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus ; ideo quod quivis homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem proferre, et confictam fabulam dissipare. veruntamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare. quod et difficillima tractatu est constitutio conjecturalis, et in veris causis saepissime tractanda est, eo diligentius omnes ejus partes perscrutati sumus ; ut ne parvula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem praeceptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. nunc ad legitimae constitutionis partes trans-

9 eamus. Cum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis utemur, secundum narrationem : primum scriptoris collaudatione : deinde scripti recitatione : deinde percuntatione, scirentne adversarii id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eandem rem pertineat. deinde collatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant ; quid judicem sequi conveniat, utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum ; deinde ea sententia, quae ab adversariis sit excogitata,

et scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere, num non potuerit perscribi. deinde a nobis sententia reperiatur, et causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscripsit: et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, certa cum ratione. deinde exempla proferentur, quae res, cum ab adversariis sententia redderetur, et voluntas afferretur, a scripto potius iudicatae sint. deinde ostendetur, quam periculosum sit a scripto recedere. locus communis est contra eum, qui, cum fateatur, se contra id, quod legibus sancitum, aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quaerat defensionem, A sententia sic dice- 10
mus. primum laudabimus scriptoris commoditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit: illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. deinde dicemus calumniatoris esse officium, verba et literas sequi, negligere voluntatem. deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non aequo et bono posse fieri; quae omnia scriptorem voluisse quam rectissime fieri nemo dubitet: at ea, quae a nobis facta sint, iustissime facta. deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut injustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis, aut

cum jure communi, aut cum aliis legibus communibus, aut cum rebus judicatis dissentire, deinde exemplorum a voluntate, et contra scriptum judicatorum enumeratione utemur; deinde legum et stipulationum breviter excerptarum, in quibus intelligatur scriptorum voluntas et expositio. locus communis contra eum, qui scriptum recitet, et scriptoris voluntatem non interpretetur. cum duae leges inter se discrepant, videndum est primum, num qua obrogatio aut derogatio sit. deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera jubeat, altera vetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. infirma enim erit ejus defensio, qui negabit se fecisse quod cogeretur, cum altera lex permetteret. plus enim valet sanctio permissione. item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum, vel derogatum sit: id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. cum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. deinde contrariae legis enodabimus voluntatem, et eam trahemus ad nostrae causae commodum. deinde de juridicali absoluta sumemus rationem juris, et quaeremus partem juris, utrum cum ea faciat; de qua parte posterius differemus. Si ambiguum est scriptum, ut puta quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. primum, sitne ambiguum, quaeren-

dum est. deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretantur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est. deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse, et honeste, recte, lege, more, natura, bono et aequo fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario: nec esse ambigue scriptum, cum intelligatur, utra sententia vera sit. sunt qui arbitrantur ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quae a dialecticis profertur. nos vero arbitramur, non modo nullo adjumento esse, sed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quae ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt; et dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellemus. in praesentia hoc interdicere non alienum fuit, ut hujus infantiae garrulam disciplinam contemneremus. Cum definitione utemur, pri- 12
mum asseremus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: 'majestatem is minuit, qui
' ea tollit, ex quibus rebus civitatis amplitudo
' constat: quae sunt ea? quae capiunt suffra-
' gia populi, et magistratus consilia, nempe

igitur tu et populum suffragio et magistratum consilio privasti, cum pontes disturbasti. item ex contrario: 'majestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento afficit. ego non affeci, sed prohibui detrimento; aerarium enim conservavi, libidini malorum restiti, majestatem omnem interire non passus sum.' primum igitur vocabuli sententia breviter, et ad utilitatem causae accommodate describetur. deinde factum nostrum cum verbi descriptione conjungetur. deinde contrariae descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut injuriosa. id quoque ex juris partibus sumetur de juridicali absoluta, de qua jam loquimur. quaeritur in translationibus, primum, num aliquis ejus rei actionem per petitionem aut persecutionem habeat, quem non oporteat; num alio modo, tempore, loco, num alia lege, num alio quaerente, aut agente. haec legibus, moribus, aequo et bono reperientur, de quibus dicetur in juridicali absoluta. in causa rationali primum quaeretur, ecquid in rebus majoribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum aut judicatum sit. deinde, utrum ea res similis sit ei rei, qua de agitur, an dissimilis. deinde, utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cavere, an quod satis cautum putarit, propter ceterorum scriptorum similitudinem. de partibus legitimae constitutionis satis dictum

est, nunc ad juridicalem revertamur. Absoluta juridicali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, jure factam dicemus, sine ulla assumptione extraordinariae defensionis. in ea quaeri convenit, jurene factum sit. de eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus jus constet, cognoverimus. constat igitur ex his partibus; natura, lege, consuetudine, judicato, aequo et bono, pacto. natura jus est, quod cognationis aut pietatis causa observatur; quo jure parentes a liberis, et a parentibus liberi coluntur. lege jus est id, quod populi jussu sancitum est; quod genus, 'ut in jus eas, cum voceris.' consuetudine jus est id, quod sine lege aequae ac si legitimum sit, usitatum est; quod genus, id: 'quod argentario tuleris expensum, a socio ejus recte repetere possis.' judicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. ea saepe diversa sunt, ut aliud alii judici, aut praetori, aut consuli, aut tribuno plebis placitum sit; et fit, ut de eadem re saepe alius aliud decreverit, aut judicaverit; quod genus, M. Drusus, praetor urbanus, quod cum herede mandati ageretur, judicium reddit; S. Julius non reddidit. item, C. Caelius iudex absolvit injuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat; P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominaverat, condemnavit. ergo quia possunt res simili de causa dissimiliter judicatae proferri, cum id usu

venerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus. ex aequo et bono jus constat, quod ad veritatem et utilitatem communem videtur pertinere; quod genus, 'ut major annis LX. et cui morbus causa est, cognitorem det.' ex eo vel novum jus constitui convenit ex tempore, et hominis dignitate, ex pacto jus est, 'si qui inter se pepigerunt, si quid inter quos convenit.' pacta sunt, quae legibus observanda sunt, hoc modo, 'rem ubi pagunt, orato, nō pagunt, in comitio, aut in foro ante meridiem causam conjicito.' sunt item pacta, quae sine legibus observantur ex conventu, quae juri praestare dicuntur. his igitur partibus injuriam demonstrari, jus confirmari convenit, idque in absoluta iudiciali faciendum videtur. Cum ex comparatione quaeretur, utrum satius fuerit agere id, quod reus dicat se fecisse, an id, quod accusator dicat oportuisse fieri: primum quaeri convenit, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum venustius, facilius, conducibilius. deinde oportebit quaeri, ipsumne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione conjecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. deinde quaeretur, poteritne vitari, ne in eum locum veniretur.

ab defensore contra refelletur argumentatio conjecturalis, aliqua probabili causa, de qua ante dictum est. his locis ita tractatis, accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili praeposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. defensor contra eos, qui aequum censeant, rem perniciosam utili praeponi, utetur loco communi per conquestionem, et simul quaeret ab accusatoribus, et ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent; et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis est, 15 cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. in qua primum quaerendum est, jurene in alium crimen transferatur. deinde spectandum est, an aequè magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse se fateatur. deinde oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. deinde oportueritne iudicium ante fieri. deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium non venerit. locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censeat vim, quam iudicia valere oportere, et ab adversariis percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem caeteri faciant; ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant. quid si ipse accusator idem facere voluisset? defensor eorum peccati atrocitatem proferet.

in quos crimen transferetur; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient; existiment aut non potuisse, aut non fuisse
 16 utile rem in iudicium venire. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. ea dividitur in purgationem, et deprecationem. purgatio est, cum consulto a nobis factum negamus. ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. de his primum partibus ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur. primum considerandum est, utrum per culpam ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit. deinde quaerendum est, ex quo modo vis illa vitari potuerit, ac levare. deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere, aut excogitare posset. deinde num quae suspensiones ex conjecturali constitutione trahi possint, quae significant, id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. deinde si maxime necessitudo quae-
 piam fuerit, conveniatne eam satis idoneam causam putari. si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur, utrum potuerit scire, an non potuerit. deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non. deinde, utrum casu nescierit, an culpa. nam qui se propter vinum, aut amorem, aut iracundiam, fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia. quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit,

deinde conjecturali constitutione quaeretur, utrum scierit, an ignoraverit, et considerabitur, satisne imprudentia praesidii debeat esse, cum factum esse constet imprudenter. cum in fortunam causa conferetur, et ea re defensor ignosci reo dicet oportere, eadem omnia videntur considerata, quae de necessitudine praescripta sunt. etenim omnes hae tres partes purgationis inter se finitimae sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. loci communes in his causis; accusatoris contra eum, qui, cum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices demoretur; defensoris, de humanitate, misericordia; voluntatem in omnibus rebus spectari convenire, et quae consulto facta non sint, ea fraudi esse non oportere. De- 17
precatione utemur, cum fatebimur nos peccasse, neque id imprudenter, aut fortuito, aut necessario fecisse dicemus, et tamen ignosci nobis postulabimus. hic ignoscendi ratio quaeritur ex iis locis, si plura aut maiora officia, quam maleficia, videbuntur constare; si qua virtus, aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse ille supplex, mansuetus, et misericors in potestatibus ostendetur fuisse; si ea, quae peccavit, non odio, neque crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit; si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum fecerimus; si nulla aut a nostris civi-

bus, aut ab aliqua alia civitate vituperatio ex ea re suscipietur. loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. his locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicet, cum amplificatione, et enumeratione omnium peccatorum. haec causa judicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus: sed quod potest vel ad senatum vel ad consilium venire, non visa est supersedenda. cum a nobis crimen remove volemus, aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. si causa in hominem conferetur, quaerendum erit primum, potueritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur, et ecquonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obfisti: si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. deinde in conjecturalem trahetur controversiam; et edisseretur, num consulto factum sit. si causa in rem quandam conferetur, et haec eadem fere, et omnia, quae de necessitudine praecepimus,

18 consideranda erunt. Quoniam satis ostendere videmur, quibus argumentationibus in unoquoque genere causae judicialis uti conveniret; consequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate et absolute tractare possimus. nam fere non difficile est invenire, quid sit causae adjumento; difficillimum vero est, inventum expolire, et expedite promovere. haec enim res facit, ut ne-

que diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. itaque hac ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus, et auditor cum totius causae, tum uniuscujusque argumentationis distributionem percipere et meminisse poterit. ergo absolutissima et perfectissima argumentatio est ea, quae in quinque partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit, quod probare volumus. ratio est causa, quae demonstrat verum esse id, quod intendimus, brevi subjectione. rationis confirmatio est ea, quae pluribus argumentis corroborat breviter expositam rationem. exornatio est, qua utimur rei honestandae et collocupletandae causa, confirmata argumentatione. complexio est, quae concludit breviter, colligens partes argumentationis. Hisce igitur quinque partibus, ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. causam ostendimus Ulyssi fuisse, quare interfecerit Ajacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat; a quo sibi non injuria summum periculum metuebat. videbat illo incolumi, se incolumem non futurum; sperabat illius morte se salutem sibi comparare; consueverat, si

jure non poterat, quavis injuria inimico exitium machinari; cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. ergo et metus periculi hortabatur eum interimere, a quo supplicium verebatur; et consuetudo peccandi maleficii suscipiendi removebat dubitationem. omnes enim cum minima peccata cum causa suscipiunt, tum vero illa, quae multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento ducti suscipere conantur. si multos induxit in peccatum pecuniae spes, si complures scelere se contaminaverunt imperii cupiditate, si multi leve compendium fraude maxima commutaverunt; cui mirum videbitur, istum a maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, injuria laceratum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum videbitur? nam cum feras bestias videamus alacres et erectas vadere, ut alteri bestiae noceant; non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum, cupide ad inimici perniciem profectum; praesertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem esse videamus; in isto plurimas et pessimas rationes semper fuisse intelligamus. si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua inductus Ulysses accesserit ad maleficiū, et, si inimicitiarum

acerrimam rationem, et periculi metum intercessisse demonstravi; non est dubium, quin confiteatur causam maleficii fuisse. ergo absolutissima est argumentatio ea, quae ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est uti. tum enim complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur: tum exornatio praetermittenda est, si parum locuples ad amplificandum et exornandum res videtur esse. sin et brevis erit argumentatio, et res tenuis, aut humilis; tum et exornatione et complexione supersedendum est. in omni argumentatione de duabus partibus postremis, haec, quam exposui, ratio est habenda. ergo amplissima est argumentatio quinquepartita; brevissima est tripartita; mediocris, sublata aut exornatione aut complexione, quadripartita. Duo genera sunt vitiosarum argumentationum; unum, quod ab adversario reprehendi potest, idque pertinet ad causam; alterum, quod tamen nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. quae sint quae reprehensione confutari conveniat, quae tacite contemni atque vitari sine reprehensione, si exempla subjecero, intelligere dilucide poteris. haec cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. nam et vitare in argumentatione vitium admonebit, et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit. quoniam igitur ostendimus, perfectam et plenam

argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quae vitia vitanda sunt, consideremus: ut et ipsi ab his vitiis recedere, et adversariorum argumentationes hac praeceptione in omnibus partibus tentare, et ab aliqua parte labefactare possimus. expositio vitiosa est, cum ab aliqua aut a maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: ‘omnes qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias, quam officio paupertatem tueri.’ si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quaerere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus, id quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso et injuria conferri. item vitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: ‘nemo potest uno aspectu, neque praeteriens, in amorem incidere.’ nam cum non nemo devenerit in amorem uno aspectu, et cum ille neminem dixerit omnino, nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri aut posse fieri intelligatur. Item vitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos collegisse, et aliquam rem idoneam praeterimus, hoc modo: ‘quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut a praedonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille heredem testamento ex

‘ parte faciebat. praedones illo loco nunquam
 ‘ sunt visi : inimicum nullum habebat, relin-
 ‘ quitur, si neque a praedonibus, neque ab in-
 ‘ imicis occisus est, quoniam alteri non erant,
 ‘ alteros non habebat, ut abs te sit interemp-
 ‘ tus.’ nam in huiusmodi expositione, re-
 prehensione utemur, si quos praeter eos, quos
 ille dixerit, potuisse suscipere maleficium of-
 tenderimus : velut in hoc exemplo, cum dix-
 erit necesse esse aut a praedonibus, aut ab ini-
 micis, aut a nobis occisum esse ; dicemus po-
 tuisse vel a familia, vel a coheredibus nostris.
 cum hoc modo illorum collectionem disturba-
 verimus, nobis latiore locum defendendi re-
 linquemus. ergo hoc quoque vitandum est in
 expositione, nequando, cum omnia collegis-
 se videamur, aliquam idoneam partem reli-
 querimus. item vitiosa expositio est, quae
 constat ex falsa enumeratione : ut si, cum
 plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo : ‘ duae
 ‘ res sunt, Iudices, quae omnes ad maleficium
 ‘ impellunt, luxuries, et avaritia. quid amor ?
 ‘ inquiet quispiam. quid ambitio ? quid religio ?
 ‘ quid metus mortis ? quid imperii cupiditas ?
 ‘ quid denique alia permulta ?’ item falsa enu-
 meratio est, cum pauciora sunt, et plura dicimus,
 hoc modo : ‘ tres res sunt, quae omnes homi-
 ‘ nes sollicitant, metus, cupiditas, aegritudo.’ sa-
 tis enim fuerat dixisse metum et cupiditatem ;
 quoniam aegritudinem cum utraque re con-
 iunctam esse necesse est. Item vitiosa expo- 22

sitio est, quae nimium longe repetitur, hoc modo : ⁴ omnium maiorum stultitia est mater, ⁵ quae parit immensas cupiditates : immensae ⁶ porro cupiditates infinitae et immoderae ⁷ sunt. hae pariunt avaritiam : avaritia porro ⁸ hominem ad quodvis maleficiū impellit. i- ⁹ gitur avaritia inducti adversarii nostri, hoc in ¹⁰ se facinus admiserunt.' hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium, et caeteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est,

Utinam ne in nemore Pelio securibus

Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes :

Neve inde navis inchoandae exordium

Coepisset, quae nunc nominatur nomine

Argo, qua vecti Argivi delecti viri,

Petebant illam pellem inauratam arietis,

Cholchis, imperio regis Peliae per dolum ,

Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedem

Medea, animo aegra, amore saevo saucia.
nam hic satis erat dicere (si id modo, quod esset satis, curasset poeta)

Utinam ne hera errans mea, domo efferret pedem

Medea.

ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. non enim reprehensione, sicut a'iae complures, ²³ sed sua sponte vitiosa est. Vitiosa ratio est, quae ad expositionem non est accommodata,

vel propter infirmitatem, vel propter vanitatem. infirma ratio est, quae non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est: velut apud Plautum,

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus: verum in aetate utile,
Et conducibile.

haec expositio est. videamus, quae ratio afferatur:

Nam ego amicum hodie meum

Concastigabo pro commerita noxia.

ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri convenit, utile quid sit, ratiocinatur. vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo: 'amor fugiendus non est. nam ex eo 'verissima nascitur amicitia.' aut hoc modo; 'philosophia vitanda est. affert enim socordiam 'atque desidiam.' nam hae rationes nisi falsae essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur. item infirma ratio est, quae non necessariam causam affert expositionis: velut Pacuvius,

Fortunam insanam esse et caecam et brutam
perhibent philosophi,
Saxoque illam instare globoso praedicant volubilem:

Ideo, quo saxum impulerit fors, cadere eo fortunam autumant.

Caecam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo sese applicet.

Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta,
instabilisque sit.

Brutam, quia dignum atque indignum ne-
queat internoscere.

Sunt autem alii philosophi, qui contra fortu-
nam negant

Esse ullam, sed temeritate omnia regi. id
magis

Verisimile aiunt; quod usus reapse experi-
undo edocet.

Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus
factus est:

Naufragio res contigit: nempe ergo haud
fortuna obtigit.

nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, cum
ait, verius esse temeritate, quam fortuna res
regi. nam utraque opinione philosophorum
fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus fac-
tus esset. Item infirma ratio est, quae vide-
tur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in
expositione dictum est, hoc modo: 'magno
'malo est hominibus avaritia, idcirco quod ho-
'mines magnis et multis incommodis conflic-
'tantur propter immensam pecuniae cupidi-
'tatem.' nam hic aliis verbis idem per ratio-
nem dicitur quod dictum est per expositionem.
item infirma ratio est, quae minus idoneam,
quam res postulat, causam subjicit expositio-
nis, hoc modo: 'utilis est sapientia, propterea
'quod qui sapientes sunt, pietatem colere con-
'sueverunt.' item, 'utile est amicos veros ha-

'bere. habeas enim quibuscumitari possis.' nam huiusmodi in rationibus non universa, neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. item infirma ratio est, quae vel alii expositioni potest accommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem affert rationem, quare caeca; eandem, quare bruta fortuna dicatur. in confirmatione rationis, multa et vitanda in nostra, et observanda in adversariorum ratione sunt vitia; proptereaque diligentius consideranda sunt, quod accurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobatur argumentationem. utuntur igitur studiose in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Injuria abs te afficior indigna, pater.

Nam, si improbum Cresphontem existimaveras,

Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus,

Cur talem invitam invitum cogis linquere?

quae hoc modo concluduntur, aut ex contrario convertuntur, aut ex simplici parte reprehenduntur. ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna, nata, afficio injuria.

Si probus est, bene locavi: sin autem improbus,

Divortio te liberabo incommodis.

ex simplici parte reprehenduntur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Cresphontem existimaveras,

Cur me huic locabas nuptiis? duxi probum.

Erravi: post cognovi, et fugio cognitum.

ergo reprehensio hujus conclusionis duplex est; acutior illa superior, facilior haec posterior ad
25 excogitandum. Item vitiosa est confirmatio rationis, cum ea re quae plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: 'necesse est, quoniam pallet, aegrotasse:' aut, 'necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem.' nam haec sua sponte certa signa non habent, si non caetera quoque similia concurrant. quod si concurrerint, nonnihil hujusmodi signa adaugent suspicionem. item vitiosum est, cum vel in alium, vel in eum ipsum, qui dicit, id, quod in adversarium dicitur, potest convenire, hoc modo:

Miseri sunt, qui uxores ducunt: at tu duxisti alteram.

item vitiosum est id, quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: 'iracundia inductus peccavit, aut adolescentia, aut amore.' hujusmodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. item vitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controversia est, hoc modo,

Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum, atque inferum,

Pacem inter se conciliant, conferunt concordiam.

nam ita pro suo jure hoc exemplo usum Cres-

phontem Ennius induxit, quasi jam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. item vitiosum est, quod jam quasi sero, atque acto negotio dici videtur, hoc modo: 'in mentem mihi si venisset, Quirites, non commissem, ut hunc in locum res veniret; nam hoc, aut hoc fecissem: sed me tum haec ratio fugit.' item vitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua levi tegitur defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus, Summo periculo sola ut restituam paro.

Item vitiosum est, quod in aliam partem, ac 26 dictum sit, potest accipi. id est huiusmodi, ut, si quis potens ac factiosus in concione dixerit, 'satius est uti regibus, quam malis legibus.' nam et hoc tametsi rei arguendae causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam ejus, qui dicit, non dicitur sine atroci suspitione. item vitiosum est, falsis aut vulgaribus definitionibus uti. falsae sunt huiusmodi, si quis dicat injuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione, aut convicio constet. vulgares sunt, quae nihilominus in aliam rem transferri possunt: ut si quis dicat, 'quadruplator, ut breviter describam, capitalis est. est enim improbus, et pestifer civis.' nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quam sicarii, aut proditoris attulit definitionem, item vitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitio-

ne positum est : ut, 'si quis, quem furti argu-
'at, dicat, eum esse hominem improbum, a-
'varum, fraudulentum ; ei rei testimonium
'esse, quod sibi furtum fecerit.' item vitiosum
est, controversiam controversia dissolvere, hoc
modo : 'non convenit, censores, istum vobis
'satisfacere ex eo, quod ait, se non potuisse
'adesse, ita ut juratus fuerat. quod si ad exer-
'citum non venisset, idne tribuno militum di-
'ceret ?' hoc ideo vitiosum est, quia non expe-
dita, aut judicata res, sed impedita, et in simi-
li controversia posita, exempli loco perfertur.
item vitiosum est, cum id, 'de quo summa con-
troversia est, parum expeditur, et quasi trans-
actum sit, relinquatur, hoc modo :

Aperte fatur dictio, si intelligas.

Tali dari arma, qualis qui gessit, fuit,

Jubet, potiri si studeamus Pergamo :

Quae ego profiteor esse mea, me aequum est
frui

Fraternis armis, mihi que adjudicariet,

Vel quod propinquus, vel quod virtutis ae-
mulus.

item vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione
dissentire, et contra ea, quae ante dixerit, di-
cere, hoc modo :

Quare accusem hunc, nequeo exputando e-
volvere.

Nam si veretur, quid eum accusem, qui est
probus?

Sin inverecundum animi ingenium possidet,

Quid eum accussem, qui id parvi auditu existimet?

Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, quare non accusaret. quid quod postea ait?

Nunc ego te ab summo jam detexam exordio. item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem, aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, laedantur, aut aliquo huiusmodi vitio laedatur auditoris voluntas. item vitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. item verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controversia sit, inque huiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur; aut tota causa mutata in aliam causam derivetur. uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, 'quorum controversia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientiae rationem, et virtutis utilitatem consumitur.' item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod saepe consulto multi ab eo faciunt, angustiis causae coacti. uti, 'si quis eum accusetur, ambitu magistratum petisse, ab imperatoribus saepenumero se apud exercitum donatum esse dicat.' hoc si diligenter in adversariorum oratione observaverimus, saepe deprehendemus, et in huiusmodi deprehensione ostendemus, eos de ea re quid dicant, non habere. item vitiosum est,

artem aut scientiam aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt: veluti, 'qui rhetoricam vituperant, 'propter alicujus oratoris vituperandam vitam.' item vitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constat, putare ostendi, a quo homine factum est, hoc modo: 'mortuum 'deformatum, tumore praeditum, coloratum 'fuisse constat. ergo veneno necatus est.' deinde, si sit usque in eo occupatus (ut multi faciunt) venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. non enim factumne sit, quaeritur, sed a quo factum sit. Item vitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare: ut si comparetur, 'utrum satius sit populum frumentum accipere, an 'non?' quae commoda sint in altera re, curret enumerare: quae in altera incommoda sint, velut depressa praetereat; aut ea, quae minima sunt, dicat. item vitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperari, cum alteram laudes. quod genus, si quaeratur, 'utris major honor habendus 'sit, Albensibus, an Venusinis,' quod reipublicae et populo Romano profuerunt, et is, qui dicit alteris, alteros laedat. non enim necesse est, si alteros praeponas, alteros vituperare. fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne Enpide pugnassee contra veritatem

puteris. item vitiosum est, de nomine et vocabulo ejus rei controversiam struere, quam rem consuetudo potest optime judicare. velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur, idem posterius immutata voluntate, cum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationem: nam 'non exules,' sed 'vi ejectos' se reducere aiebat; perinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur a populo Romano, aut perinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exules appellentur. verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit: nos tamen intelligamus, vitiosum esse intendere controversiam propter nominum mutationem. Quoniam exornatio constat ex similibus, et ²⁹ exemplis, et amplificationibus, ex judicatis, et caeteris rebus, quae pertinent ad exaggerandam et collocupletandam argumentationem, quae sint iis rebus vitia, consideremus. simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparisonis, aut sibi ipsi obest qui affert. exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur: aut si improbum, ut non sit imitandum: aut majus, aut minus, quam res postulabit. res judicata vitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur; aut de ea re, de qua controversia non est; aut si improba; aut ejusmodi, ut aut plures, aut magis idoneae res judicatae ab adversariis proferri

possint. item vitiosum est id, quod adversari
factum esse confiteantur, de eo argumentari,
et planum facere factum esse. nam id tantum
augeri oportet. item vitiosum est, id augere,
quod convenit doceri, ut, 'si quis quem ar-
'guat hominem occidisse,' et antequam sat's
idoneas argumentationes attulerit, augeat pec-
catum, et dicat, nihil indignius esse, quam ho-
minem occidere. non enim, utrum indignum
sit, an non, sed factumne sit, quaeritur. com-
plexio vitiosa est, quae non, ut quidque primum
dictum est, primum complectitur, et quae non
breviter concludit, et quae non ex enumeratio-
ne certum et constans aliquid relinquit, ut in-
telligatur, quid propositum in argumentatione
sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid
30 tota argumentatione demonstratum. Conclusi-
ones, quae apud Graecos *ἐπιλογοί* nominantur,
tripartitae sunt. nam constant ex enumera-
tione, amplificatione, et commiseratione. in
quatuor locis uti possumus conclusionibus; in
principio, secundum narrationem, secundum
firmissimam argumentationem, in conclusione.
enumeratio est, per quam colligimus et com-
monemus, quibus de rebus verba fecerimus,
breviter; ut renovetur, non redintegretur o-
ratio: et ordine, quidquid erit dictum, refera-
mus, ut auditor, si memoriae mandaverit, ad
id, quod ipse meminerit, reducatur. item cu-
randum est, ne aut ab exordio, aut a narratione
repetatur orationis enumeratio, ficta enim, et

dedita opera comparata oratio videbitur esse, aut artificii significandi, aut ingenii venditandi, aut memoriae ostentandae causa. quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione. deinde ordine breviter exponendae sunt res, quae tractatae erunt in confirmatione, et confutatione. amplificatio est res, quae per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. loci communes ex decem praeceptis commodissime sumuntur ad augendi criminis causa. primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantae curae ea res fuerit diis immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui. item maxime quo modo de his rebus legibus sancitum sit. secundus locus est, cum consideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: utrum ad omnes, quod atrocissimum est; an ad superiores, quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. tertius locus est, quo percunctamur, quid sit, eventurum, si omnibus idem concedatur: et ea re neglecta, ostendemus, quid periculorum aut incommodorum consequatur. quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos

adhuc expectatio iudicii remoratur. quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quae incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere possit. quo in loco non incommodum erit uti caeterarum rerum comparatione, ut ostendamus, alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi: hujus rei aut leniendae, aut corrigendae nullam rem adjumento futuram. sextus locus est, cum ostendimus ex consulto factum, et dicemus voluntario facinori nullam excusationem; imprudentiae justam deprecationem paratam. septimus locus est, quo ostendimus tætrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus, injuriae mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, et cum hostibus de vita dimicatur. octavus locus est, quo ostendimus, non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius et atrocius vindicandum sit. nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus, majus esse maleficium stuprare ingenuam, quam sacrum legere: quod propter egestatem alterum, alterum propter imperantem superbiam fiat. decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerundo acta sunt, quaeque rem consequi solent, exponemus acriter, et criminose, et diligenter, ut agi res, et geri negotium videatur, rerum con-

sequentium enumeratione. Misericordia 31
 commovebitur auditoris animus, si variam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuimus, quibusque incommodis simus, comparatione. si, quae nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus, et ostendemus. si supplicabimus, et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subjiciemus. si, quid nostris parentibus, liberis, caeteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, et simul ostendemus, illorum nos solitudine et miseria, non nostris incommodis dolere. si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. si nostrum fatum, aut fortunam conqueremur. si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. commiserationem brevem esse oportet. 'nihil enim lacryma citius arescit.' fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro. quapropter huic volumini modus hic sit. reliquas praeceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. haec si, ut conquiste conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, et nos industriae fructus ex tua scientia capiemus, et tute nostram diligentiam laudabis, tuaque perceptione laetabere: tu scientior eris praeceptorum artificio, nos

AD HERENNIUM LIB. II. 61

alacriores ad reliquum persolvendum. verum
haec futura satis scio. te enim non ignoro.
nos deinceps ad caetera praecepta transeamus,
ut, quod libentissime facimus, tuae voluntati
rectissimae morem geramus.

R H E T O R I C O R U M

A D

C. H E R E N N I U M

L I B E R I I I .

AD omnem judicalem causam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. nunc earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinebant ad causas deliberativas et demonstrativas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inveniendi praeceptio tibi quamprimum persolveretur. reliquae quatuor partes erant artificii. de tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoria. de elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricae artis deesse possit. interea prima quaeque et nobiscum, cum voles, et interdum sine nobis legendo consequere; nequid impedire, quin ad hanc utilitatem, pariter nobiscum progred-

di possis. nunc tu fac attentum te praebeas :
 2 nos proficisci ad instituta pergemus. Deliberationes partim sunt huiusmodi, ut quaeratur, utrum potius faciendum sit : partim huiusmodi, uti, quid potissimum faciendum sit, consideretur. utrum potius, hoc modo : ‘ Carthago tollenda, an relinquenda videatur.’ quid potissimum, hoc pacto : ut, ‘ si Annibal consultet, cum ex Italia Carthaginem arceat, situr, in Italia remaneat ; an domum redeat ; an in Ægyptum profectus occupet Alexandriam.’ item deliberationes partim ipsae propter se consultandae sunt : ut, ‘ si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non ;’ partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem et consultationem ; ut, ‘ si deliberet senatus, bello Italico solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri ;’ partim et propter se sunt deliberandae, et magis propter extraneam causam veniunt in consultationem ; ut, ‘ si deliberet senatus, bello Italico sociis civitatem det, an non.’ in quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. in quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa causa erit adaugenda, aut deprimenda. omnem rationem eorum qui sententiam dicent, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eo totius orationis ratio conferatur. utilitas in duas partes. in civili consultatione

dividitur, tutam, et honestam. tuta est, quae conficit instantis, aut consequentis periculi vitationem qualibet ratione. haec distribuitur in vim, et dolum : quorum aut alterum separatim, aut utrumque sumemus conjunctim. vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum, et alias hujusmodi res. dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione, et caeteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipublicae scribere velimus. honesta res dividitur in rectum, et laudabile. rectum est, quod cum virtute et officio fit. id dividitur in prudentiam, justitiam, fortitudinem, modestiam. prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest delectum habere bonorum et malorum. dicitur item prudentia, scientia cujusdam artificii. item appellatur prudentia, multarum rerum memoria et usus complurium negotiorum. justitia est aequitas, jus unicuique tribuens pro dignitate cujusque. fortitudo est rerum magnarum appetitio, et rerum humilium contemptio, et laboris cum utilitatis ratione perperio. modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiae partibus utemur in di- 3
cendo, si commoda cum incommodis conferemus, cum alterum sequi, vitare alterum cohortabimur : aut si quam ad rem, cohortabimur aliquem, cujus rei aliquam disciplinabi-

lem scientiam poterimus habere ; et quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus : aut si suadebimus quippiam, cujus rei gestae aut praesentem, aut auditam memoriam poterimus habere : qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possumus. justitiae partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicum dicemus misereri oportere : si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire : si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere : si fidem magnopere censebimus conservandam : si leges et mores civitatis egregie dicemus servari oportere : si societates, atque amicitias studiosè dicemus coli convenire : si, quod jus in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus : si hospitias, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus : si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec similitate a via recta ostendimus deduci oportere : si dicemus in omnibus jus aequabile statui convenire. his atque hujusmodi partibus justitiae si quam rem in concione, aut in consilio faciendam censebimus, justam esse ostendemus ; contrariis, injustam. ita fiet, ut eisdem locis et ad suadendum, et ad dissuadendum simus comparati. ¶ In fortitudinis retinendae causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus, res magnas et celsas sequi, et appeti oportere, et item res humiles, et indignas viris fortibus ; vel viros fortes prop-

terea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua judicare. item a nulla re honesta, periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi: nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur: nullius rei pro veritate metuere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, et iis rebus, quas justitia colere cogit, adire periculum, et quemlibet suscipere laborem. modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similiumque rerum vituperabimus. si unamquamque rem certo naturae termino definiemus. si quoad cuique satis sit, ostendemus, et nimium progredi dissuadebimus, et modum unicuique rei statuemus. hujusmodi partes sunt virtutis, amplificandae, si suadebimus; attenuandae, si ab his dehortabimur, ut haec attenuentur, quae supra demonstravi. nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum: verum aut res non hujusmodi dicatur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus, quam in his, virtus constare ostendatur. item si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, justitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse, et inertiam, ac pravam libertatem: quam prudentiam appellarit, ineptam, et garrulam, et odiosam scientiam esse dicemus: quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam, et dissolutam negligentiam dicemus: quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam,

et inconsideratam appellabimus temeritatem.

4 Laudabile est, quod conficit honestam, et praesentem, et sequentem commemorationem. hoc nos eo a recto separavimus, non quod hae quatuor partes, quae subjiuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est, hoc ab illo. neque enim solum laudis causa rectum sequi convenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. cum igitur erit demonstrandum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a deteriore ordine improbetur: aut ab aliquibus sociis, aut omnibus civibus, exteris nationibus, posterisque nostris. cum huiusmodi locorum divisio sit in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causae. exordiri licebit, vel a principio, vel ab insinuatione, vel iisdem rationibus, quibus in iudiciali causa. si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, et ea dividitur in rationem tutam atque honestam; si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: si alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. at si nostram rationem tutam esse dicemus, divisione utemur in vim, et consilium. nam, quod in docendo

rei dilucidandae causa dolum appellavimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. si rationis nostrae sententiam rectam esse dicemus, et omnes partes recti incident; quadripartita divisione utemur. si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. in confirmatione et confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. argumentationis artificiosae tractanda ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab ;
tuta ratione, alteri ab honesta, sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a poenis circumfessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliore esse incolumitate: virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: ne deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. qui tutae rei praeponet rationem honestam, his locis utetur: virtutem nullo tempore relinquendam. vel dolorem, si is timeatur; vel mortem, si ea formidetur, dedecore, et infamia leviores esse considerare, quae sit turpitudine consecutura. at non immortalitatem, neque aeternam incolumitatem consequi: nec esse exploratum, illo virato periculo, nullum in aliud periculum venturos: virtute vel ultro ad mortem proficisci, esse praeclarum: fortitudini fortunam quoque esse adiumento

solere: eum tute vivere, qui honeste vivat, non qui in praesentia incolumis sit: et eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. conclusionibus fere similibus in his, et judicialibus causis uti solemus, nisi quod in his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstrativum genus causae transeamus. quoniam haec causa dividitur in laudem, et vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda. laus igitur potest esse rerum externarum, et corporis, et animi. rerum externarum sunt ea, quae casu, aut fortuna secunda, aut adversa, accidere possunt: ut genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, et quae hujusmodi sunt, et ea, quae his sunt contraria. corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit commoda, aut incommoda: ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quae contraria sunt. animi sunt ea, quae consilio, et cogitatione nostra constant: ut prudentia, justitia, fortitudo, modestia, et quae contraria sunt. erit igitur haec confirmatio et confutatio nobis. in hujusmodi igitur causa principium sumetur aut a nostra, aut ab ejus, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient; persona, aut ab re. a nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quod causa necessitudinis intercedat: aut studio, quod ejusmodi virtutis sit, ut omnes commemorare debeant

velle: aut quod rectum sit ex aliorum laude ostendere, qualis noster animus sit. si vituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati simus, aut studio, quod utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci: aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vituperatione. ab ejus persona, de quo loquemur; si laudabimus; vereri nos dicemus, ut illius facta verbis consequi possimus: omnes homines illius virtutes praedicare oportere: ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. si vituperabimus; ea, quae videbimus contraria, paucis verbis commutatis, dici posse, dicemus: ut paulo ante exempli causa demonstratum est. ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus: quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudatur, fuerit, aut sit, sperare nos facile iis, quibus velimus, hujus facta probaturos. contraria vituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia ejus nos esse dicturos: quod si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sint, qui audiunt, atque ille, qui vituperatur, nos sperare illius vitam vehementer improbaturos, ab rebus ipsis, incertos esse, quid potissimum laudemus. vereri nos, ne, cum multa dixerimus, plura praetereamus; et quae

similes sententias habebunt : quibus senti-
 7 is contraria sumuntur a vituperatione. Prin-
 cipio tractato ab aliqua harum, quas ante com-
 memoravimus, rationum, narratio non erit
 ulla, quae necessario consequatur : sed si qua
 inciderit, cum aliquod factum ejus, de quo
 loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut
 vituperatione, praeceptio narrandi de primo
 libro repetetur. divisione hac utemur. primo
 exponemus, quas res laudaturi sumus, aut vi-
 tuperaturi. deinde, ut quaeque, quove tem-
 pore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid
 quamque tute, cauteque egerit, intelligatur.
 sed exponere oportebit animi virtutes, aut vi-
 tia. deinde commoda, aut incommoda corpo-
 ris, aut rerum externarum, quomodo ab ani-
 mo tractata sint, demonstrare. ordinem hunc
 adhibere in demonstranda vita debemus. ab
 externis rebus : genus, in laude, quibus ma-
 joribus natus sit : si bono genere, parem aut
 excelsiorem fuisse : si humili genere, ipsum in
 suis, non in majorum virtutibus habuisse prae-
 sidium. in vituperatione, si bono genere, de-
 decori majoribus fuisse : si malo, tamen his
 ipsis detrimento fuisse. educatio, in laude, be-
 ne, et honeste, in bonis disciplinis per om-
 nem pueritiam educatum esse : in vitupera-
 tione, e contrario. deinde transire oportet
 ad corporis commoda. a natura, in laude : si
 sit dignitas, atque forma, laudi fuisse eam ;
 non quemadmodum caeteris, detrimento at-

que dedecori: si vires, atque velocitas egregia; honestis exercitationibus, et industriis dicemus comparata: si valetudo perpetua; diligentia, et temperantia cupiditatum. in vituperatione, si erunt haec corporis commoda, male his usum dicemus, quae casu et natura, tanquam quilibet gladiator, habuerit; si non erunt praeter formam, omnia ipsius culpa, et intemperantia non fuisse dicemus. deinde revertemur ad extraneas res, et in his, animi virtutes, aut vitia quae fuerint, considerabimus: divitiae, an paupertas fuerit, et quae potestates, quae gloriae, quae amicitiae, quae inimicitiae, et quid fortiter in inimicitias gerendis fecerit; cujus causa susceperit inimicitias, qua fide, benevolentia, officio gesserit amicitias. in divitiis qualis, aut in paupertate cujusmodi fuerit: quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. si interierit, cujusmodi mors ejus fuerit, cujusmodi res mortem ejus sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illae quatuor animi virtutes erunt accommodandae: ut si laudemus, aliud juste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: sin vituperemus, e contrario, aliud injuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicamus. perspicuum est jam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita divisio laudis et

vituperationis, si illud etiam assumpserimus; non necesse esse nos omnes has partes in laudem, aut vituperationem transferre, propterea quod saepe ne incidunt quidem: saepe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariae dictu. quapropter eas partes, quae firmissimae videbuntur, legere oportebit. conclusionibus brevibus utemur, enumeratione ad exitum causae: in ipsa causa crebras et breves amplificationes interponemus per locos communes. nec hoc genus causae, eo quod raro accidit in vita, negligentius considerandum est. neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam accommodatissime posse facere. et, si separatim haec causa minus saepe tractatur; at in judicialibus, et in deliberativis causis saepe magnae partes versantur laudis, aut vituperationis. quare in hoc quoque genere causae nonnihil industriae consummandum putamus. nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est, inventione perpolita, atque ad omne causae genus accommodata, tempus est ad caeteras partes proficisci. deinceps igitur de dispositione dicemus. Quoniam dispositio est, per quam illa, quae invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur: videndum est, cujusmodi rationem in disponendo habere conveniat. genera dispositionis sunt duo: unum ab institutione artis profectum: alterum ad casum temporis accommodatum.

ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam praeceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione: et hunc ordinem, quem admodum praeceptum est ante, in dicendo sequemur. item ex institutione artis, non modo totas causas per orationem, sed per singulas quoque argumentationis partes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus, id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. haec igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. est autem et alia dispositio, quae, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si a narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut a literarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut, si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. nam si vehementer aures auditorum obtusae videbuntur, atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, et exordiri causam aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. deinde, si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principii sententiam reverti li-

10 eebit. Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire; a narratione cum inceperimus, ad principii sententiam revertamur licebit. si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. his commutationibus, et translationibus partium saepe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit. in confirmatione, et confutatione argumentationum dispositiones hujusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis causae partibus collocare: mediocres, et neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quae si separatim ac singulae dicantur, infirmas sint, cum caeteris conjunctae, firmas, et probabiles fiant, interponi, et in medio collocari oportet. nam re narrata, statim expectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit. quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. et quoniam nuperrime dictum facile memoriae mandatur, utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. haec dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam. Pronuntiationem multi maxime utilem oratori dixerunt esse, et ad persuadendum plurimum valere. nos quidem unum

de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; nec egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione, audacter confirmaverimus. nam commodae inventiones, et concinnae verborum elocutiones, et partium causae artificiosae dispositiones, et horum omnium diligens memoria, sine pronuntiatione, non plus, quam sine his rebus pronuntiatio sola valere poterit. quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit (nam omnes vix posse putarunt de voce, et vultu, et gestu dilucide scribi, cum hae res ad sensus nostros pertinerent) et quia magnopere ea pars a nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter videtur tota res consideranda. dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram, et corporis motum. figura vocis est, quae suum quendam possidet habitum ratione et industria comparatum. ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. magnitudinem vocis maxime comparat natura, nonnihil hanc auget, sed maxime conservat cura. firmitudinem vocis maxime natura comparat, nonnihil adauget, et maxime conservat exercitatio declamationis. mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro commodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. quapropter de magnitudine vocis, et firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab iis, qui non inscii sunt ejus

12 artificii, ratio curandae vocis petatur. De ea parte firmitudinis, quae conservatur ratione declamationis, et de molitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. firmam igitur maxime poterimus in dicendo vocem conservare, si quam maxime sedata et depressa voce principia dicemus. nam laeduntur arteriae, si, antequam leni voce permulsae sunt, acri clamore compleantur. etiam intervallis longioribus uti conveniet. recreatur enim vox spiritu, et arteriae reticendo acquiescunt. et continuum clamorem remittere, et ad sermonem transire oportet: (commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuso, in omni voce integri simus,) et acutas vocis exclamationes vitare. ictus enim fit, et vulnerantur arteriae acuta atque attenuata nimis acclamatione, et si quis splendor est vocis, consumitur uno clamore universus. et uno spiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione. fauces enim calefiunt, et arteriae complentur, et vox, quae varie tractata est, reducitur in quendam sonum aequabilem atque constantem. saepe rerum naturae gratia quaedam jure debetur, velut accidit in hac re. nam quae diximus ad vocem servandam prodesse, eadem attinent ad suavitatem pronuntiationis: ut, quod nostrae voci profit, idem voluptate auditoris probetur. utile est ad firmitudinem vo-

cis, sedata vox in principio. quid insuavius, quam clamor in exordio causae? intervalla vocem confirmant: eadem sententias concinniores divisione reddunt, et auditori spatium cogitandi relinquunt. conservat vocem continui clamoris remissio. et auditorem quidem varietas maxime delectat; cum sermone animum ejus retinet, aut exsuscitat clamore. acuta exclamatio vocem et fauces vulnerat: eadem laedit auditorem. habet enim quiddam illiberale; et ad muliebrem potius vociferationem, quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. in extrema oratione continens vox remedio est voci. quid? haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris, in totius conclusionem causae? quoniam igitur res eadem vocis firmitudini, et promuntiationis suavitudini profunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine quae visa sunt, de suavitate, quae conjuncta fuerunt: caetera suo loco paulo post dicemus. Mollitudo igitur vocis, quoniam 13 omnis ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. sermo est oratio remissa, et finitima quotidianae locutioni. contentio est oratio acris, et ad confirmandum, et confutandum accommodata. amplificatio est oratio, quae aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. sermo dividitur in

partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, jocationem. dignitas est oratio cum aliqua gravitate, et vocis remissione. demonstratio est, quae docet remissa voce, quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio. jocatio est oratio, quae ex aliqua rerisum pudentem, et liberalempotest comparare. contentio dividitur in continuationem, et distributionem. continuatio est orationis enuntiandae acceleratio clamorosa. distributio est in contentione oratio frequens, cum raris et brevibus intervallis, acri vociferatione. amplificatio dividitur in cohortationem, et conquestionem. cohortatio est, quae aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. conquestio est oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes divisa est, et hae partes ipsae in octo partes alias distributae, harum octo partium quae cujusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum videtur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima et depressissima voce uti conveniet: ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. cum autem est in demonstratione, voce paululum attenuata, crebris intervallis, et divisionibus uti oportebit: ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere, atque inculcare videamur in a-

nimis auditorum. cum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: at aliud otiose, retardabimus. deinde modo acriter, tum clementer, moeste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut verba, ita pronuntiationem. si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quae admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animadvertemus, ut omnium personarum sensus, atque animos voce exprimamus. sin erit sermo in jocatione, leniter tremebunda voce, cum parva significatione risus, sine ulla suspitione mimae cachinnationis leniter oportebit a sermone serio torquere ad liberalem jocum vocem. cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione, adaucto mediocriter sono vocis, verbis continuandis, vocem quoque adaugere oportebit, et torquere sonum, et celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit. in distributione vocem ab imis faucibus exclamatione quam clarissima adhibere oportet: et quantum spatii per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula intervalla spatii consumere jubemur. in amplificationibus, cum cohortatione utemur voce attenuatissima, clamore leni, sono

AD HERENNIIUM LIB. III. 31

aequali, commutationibus crebris, maxima celeritate. in conqueſtione utemur voce depreſſa, inclinato ſono, crebris intervallis, longis
 15 ſpatiis, magnis commutationibus. De figura vocis ſatis dictum eſt : nunc de corporis motu dicendum videtur. motus eſt corporis geſtus, et vultus moderatio quaedam, quae pronuntianti convenit, et probabiliora reddit ea, quae pronuntiantur. convenit igitur in vultu pudorem et acrimoniam eſſe : in geſtu nec venuſtatem conſpicuam, nec turpitudinem eſſe, ne aut hiſtriones, aut operarii videamur eſſe. ad eaſdem igitur partes, in quas vox eſt diſtributa, motus quoque corporis ratio videtur eſſe accommodanda. nam ſi erit ſermo cum dignitate ; ſtantes in veſtigio, levi dexterae motu loqui oportebit, hilaritate, triſtitia, mediocritate vultus ad ſermonis ſententias accommodata. ſi erit in demonſtratione ſermo ; paululum corpus a cervicibus demitemus. nam hoc eſt a natura datum, ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, ſi quam rem docere eos, et vehementer inſtigare velimus. ſi erit in narratione ſermo ; idem motus poterit idoneus eſſe, qui paulo ante demonſtrabatur in dignitate. ſi in jocatione ; vultu quandam debebimus hilaritatem ſignificare, ſine commutatione geſtus. ſi contendemus per continuationem ; brachio celeri, mobili vultu, acri aſpectu utemur. ſi contentio fiet per diſtributionem ; celeri porrectione

brachii, inambulatione, pedis dextri rara sup-
plausione, acri et defixo aspectu uti oportebit.
sin utemur amplificatione per cohortationem;
paulo tardiore et consideratiore gestu conve-
niet uti, similibus caeteris rebus, atque in con-
tentione per continuationem. sin utemur am-
plificatione per conquestionem, foemineo plan-
gore, et capitis ictu, nonnunquam sedato et
constanti gestu, moesto et conturbato vultu u-
ti oportebit. non sum nescius, quantum susce-
perim negotii, qui motus corporis exprimere
verbis, imitari scriptura conatus sim voces.
verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de
his rebus satis commode scribi posset; nec, si
id fieri non posset, hoc, quod feci, fore utile
putabam, propterea quod hic admonere, vo-
luimus; quod oporteret: reliqua trademus ex-
ercitationi. hoc scire tamen oportet, pronun-
tiationem bonam id perficere, ut res ex animo
agi videatur. nunc ad thesaurum inventorum,
atque omnium partium rhetoricae custodem,
memoriam transeamus. Memoria utrum 16
habeat quidquam artificiosi, an omnis a natura
proficiscatur, aliud dicendi tempus magis ido-
neum dabitur. nunc perinde atque constet in
hac re multum valere artem et praeceptionem;
ita ea de re loquemur. placet enim no-
bis esse artificium memoriae: quare placeat,
alias ostendemus: in praesentia cujusmodi ea
sit, aperiemus. sunt igitur duae memoriae;
~~una~~ naturalis, altera artificiosa. naturalis est

ta, quae nostris animis insita est, et simul cum cogitatione nata. artificiosa est ea quam confirmat inductio quaedam, et ratio praeceptionis. sed quia in caeteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctrinam, ars porro naturae commoda confirmat et auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosae, porro haec artificiosa, naturae commoda retinet, et amplificat ratione doctrinae. quapropter et naturalis memoria praeceptione confirmanda est, ut sit egregia: et haec, quae doctrina datur, indiget ingenii. nec hoc magis, aut minus in hac re, quam in caeteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, praeceptione, natura nitefcatur. quare et illis, qui natura memores sunt, utilis haec erit institutio: quod tute paulo post poteris intelligere. quod si illi freti ingenio nostra praeceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare iis, qui minus ingenii habent, adiumento velimus esse. nunc de artificiosa memoria loquemur. constat igitur artificiosa memoria ex locis et imaginibus. locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere et amplecti queamus, ut aedes, intercolumnium, angulum, fornicem, et alia, quae his similia sunt. imagines sunt formae quaedam, et notae, et simulacra ejus rei, quam meminisse volumus: quod genus, equi, leo-

nes, aquilae, quorum memoriam si volumus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. nunc, cujusmodi locos invenire, et quo pacto reperire, et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quem-¹⁷ admodum igitur qui literas sciunt, possunt id, quod dictatum est, scribere, et recitare quod scripserunt: ita qui *μνημονικά* didicerunt, possunt, quae audierunt, in locis collocare, et ex his memoriter pronuntiare. loci enim cerae aut chartae simillimi sunt; imagines, literis; dispositio et collocatio imaginum, scripturae; pronuntiatio, lectio. oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequando perturbatione ordinis impediamur, quo secius quoto quoque loco libebit, vel a superiore, vel ab inferiore, vel a media parte imagines sequi, ut ea, quae mandata locis erunt, edere, et proferre possimus. Nam ut, si in ordine stantes no-¹⁸ tos complures viderimus, nihil nostra intersit, utrum a summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem quoto quoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandaverimus. quare placet et ex ordine locos comparare; et locos, quos assumpserimus, e-

gregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis haerere possint. nam imagines, sicut literae, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent. et, ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quemque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, et si in decimo aliquem notum, cui praenomen sit Decimo; deinde facile erit similes notas
 19 quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia, et obambulatio hominum conturbat, et infirmat imaginum notas; solitudo conservat integras simulacrorum figuras. praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincte interlucere possint. nam si quis multa intercolumnia sumpsit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret, quid quoque in loco collocarit. et magnitudine modica, et mediocres locos habere oportet. nam et praeter modum ampli, vagas imagines reddunt; et nimis angusti, saepe non videntur posse capere imaginum collocationem. tum nec nimis illustres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obcaecentur tenebris imagines, aut splendore praefulgeant. intervalla locorum mediocria esse placet, fere paulo plus, aut minus pedum tricenum. nam ut aspectus, ita cogitatio minus valet, siue nimis procul removeris, siue vehementer prope admoveris id,

quod oportet videri. sed quanquam facile est ei, qui paulo plura explora verit, quamvis multos, et idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat quam volet multos licebit. cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti, et in ea situm loci cujusdam ad suum arbitrium fabricari et architectari. quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. de locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum 20

similes imagines esse oportet, et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent; unae rerum, alterae verborum. rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus. verborum similitudines constituuntur, cum uniuscujusque nominis, et vocabuli memoria imagine notatur. rei totius memoriam sæpe una nota, et imagine simplici comprehendemus, hoc modo: ut, 'si accusator dixerit, ab reo hominem veneno necatum; et hereditatis causa factum arguerit, et ejus rei multos dixerit testes et confcios esse:' si hoc primum, aut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volumus; in primo loco rei totius imaginem conformabimus; aegrotum in lecto

eubantem faciemus ipsum illum de quo agetur, si formam ejus detinebimus. si eum non agnoverimus, aliquem aegrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum ejus adstituemus, dextra poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. hoc modo et testium, et hereditatis, et veneno necati memoriam habere poterimus. item deinceps caetera crimina ex ordine in locis ponemus: et, quotiescumque rem meminisse volumus, si formarum dispositione, et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quae volumus, ²¹ memoria consequemur. Cum verborum similitudines imaginibus exprimere volumus, plus negotii suscipiemus, et magis ingenium nostrum exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit. 'jam domuitionem reges Atridae parant.' in loco constituere oportet manus ad coelum tollentem Domitium, cum a Regibus Marciis loris caedatur. hoc erit, 'jam domuitionem reges.' in altero loco Æsopum et Cimbrium subornare Iphigeniam, Agamemnonem et Menelaum. hoc erit, 'Atridae parant.' hoc modo omnia verba erunt expressa. sed haec imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus hac notatione, ut, versu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis, aut tertium versum; deinde cum imaginibus verba exprimamus. hoc modo naturae suppeditabit

doctrina. nam utraque altera separata minus erit firma; ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte praesidii sit. quod docere non gravaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur haec dilucida brevitatis praeceptionis. nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmas et ad monendum idoneas sint, partim imbecilles et infirmas, quae vix memoriam possint excitare: qua de causa utrumque fiat, considerandum est, ut, cognita causa, quas vitemus, et quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in vita videmus parvas usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus; propterea quod nulla nisi nova; aut admirabili re commovetur animus. at si quid videmus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus. itemque quas res ante ora videmus, aut audimus, obliviscimur plerumque; quae acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatae res facile e memoria elabuntur, insignes et novae manent diutius. solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt. et solis eclipses magis mirantur, quam lunae, quoniam hae crebriores sunt. docet ergo se natura, vulgari et usitata re non exsus-

citari: novitate vero et insigni quodam negotio commoveri. imitetur igitur ars naturam, et quod ea desiderat, inveniat: quod ostendit, sequatur. nihil est enim, quod aut natura extremum invenerit, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, et exitus disciplina comparantur. imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. id accidet, si quam maxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec vagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut veste purpurea, quo nobis notatior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut coeno oblitam, aut rubrica delibutam inducimus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus. nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. nam, quas res veras facile meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse non est difficile. sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causa celeriter animo percurramus. Scio, plerosque Graecos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, uti, qui eas edificere vellent, paratas haberent, ne quid in quaerendo operae consumerent. quo-

rum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille verborum imagines comparare. quantulum enim poterunt haec valere, cum ex infinita verborum copia, modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit? deinde cur volumus ab industria quemquam remove, ut nequid ipse quaerat, cum illi omnia parata quaesitaeque tradamus? praeterea similitudine alia alius magis commovetur. nam ut saepe formam si quam similem cuiuspiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alii videtur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quae nobis diligenter notae sint, eae parum videantur insignes aliis. quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. postremo praeceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, et unum aliquod, aut alterum, non omnia, quae ejus generis erunt, exempli causa subjicere, quo res possit esse dilucidior. ut cum de proemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille proemiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri convenire. Nunc, ne forte verborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, et ipsarum memoria rerum contentus sis, quod et utiliores sint, et plus habeant facilitatis; admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. nam putamus oportere, eos, qui velint res fa-

ciliores sine labore et molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione, illa rerum memoria, quae pertinet ad utilitatem, confirmetur; ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. sed cum in omni disciplina infirma est artis praeceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum vero in *μνημονικαῖς* minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. quam plurimos locos ut habeas, et quam maxime ad praecepta accommodatos, curare debes. in imaginibus collocandis exerceri quotidie conveniet. non enim sicut a caeteris studiis abducimur nonnumquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. nunquam est enim, quin aliquid memoriae tradere velimus, et tum maxime, cum aliquo majore negotio detinemur. quare cum sit utile, facile meminisse, non te fallit, quod tanto opere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare, utilitate cognita. pluribus verbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffisi; aut minus, quam res postulat, dixisse videamur. de quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, et, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

R H E T O R I C O R U M

A D

C. H E R E N N I U M

L I B E R IV.

QUoniam in hoc libro, C. Herenni, de elocutione conscripsimus, et quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus; et id fecimus praeter consuetudinem Graecorum, qui de hac re scripserunt; necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus, atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem, neque praeter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quae res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita, ut instituimus, persolveremus. sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoveris, compluribus de causis putant oportere, cum ipsi praeceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscujusque generis ab oratore, aut poeta probato sumptum ponere exemplum. et primum se id modestia commotos fa-

cere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quaedam, non satis habere praecipere de artificio, sed ipsos etiam videri velle artificiose gignere exempla: hoc est, inquit, ostentare se, non ostendere artem. quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere videamur. etenim cum possimus ab Ennio sumptum, aut a Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogantia, illa relinquere, et ad sua devenire. praeterea exempla testimoniorum locum obtinent. id enim, quod admonuerit, et leviter fecerit praecipio, exemplo, sicut testimonio, comprobatur. non igitur ridiculus fit, si quis in lite, aut in iudicio, domesticis testimoniis pugnet, et sui ipsius abutatur exemplo? ut enim testimonium, sic exemplum, rei confirmandae causa sumitur. non ergo oportet hoc, nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est aut se omnibus antepo-²nant, et sua maxime probent; aut negent optima esse exempla, quae a probatissimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. si se omnibus antepo-²nant, intolerabili arrogantia sunt. si quos sibi praepo-²nant, et eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere quare sibi illos antepo-²nant. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? nam cum res probabiliores, tum hominum studia, ad imitandum alacriora

reddit: immo erigit omnium cupiditates, et accendit industriam, cum spes injecta est, posse imitando, Gracchi, aut Crassi consequi facultatem. postremo hoc ipsum est summum artificium, res varias et dispares in tot poematibus et orationibus sparsas, et vage disiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subjicere possis. hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc vero sine summo artificio non potest fieri. quis est enim, qui non, cum summe teneat artem, possit ea, quae jubeat ars, de tanta, et tam diffusa scriptura notare, et separare? caeteri, cum legunt orationes bonas aut poemata, probant oratores, et poetas, neque intelligunt, qua re commoti probent: quod scire non possunt, ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet. at is, qui et haec omnia intelligit, et idonea maxime eligit, et omnia in arte maxime scribenda, redigit in singulas rationes praecceptionis, necesse est ejus rei summus artifex sit. hoc igitur ipsum maximum artificium est, in arte sua posse et alienis exemplis uti. haec illi cum dicunt, magis nos auctoritate sua commovent, quam veritate disputationis. illud enim veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea parte steterint ii, qui et inventores hujus artificii fuerunt, et vetustate jam satis omnibus probati sunt.

quod si, illorum auctoritate remota, res omnes volent cum re comparare, intelligent, non
 3 omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur, quod ab eis de modestia dicitur, videamus, ne nimium pueriliter proferatur. nam si tacere, et nihil scribere modestia est, cur quicquam scribunt, aut loquuntur? sin aliquid suum scribunt; cur, quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? quasi si quis ad Olympiacum venerit cursum, et steterit, ut mittatur, impudentesque illos dicat esse, qui currere coeperint, ipse intra carceres stet, et narret aliis, quomodo Ladas aut Bojus cum Sicyoniis cursitarint. sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborant, aiunt facere immodeste; ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scripturam, sic ut in stadium artis rhetoricae prodire non audeant. non ausim dicere, sed tamen vereor, ne qua in re laudem modestiae venientur, in ea ipsa re sint impudentes. quid enim tibi vis? aliquis inquiet. artem tuam scribis: gignis nobis novas praeceptiones: eas ipse confirmare non potes: ab aliis exempla sumis. vide ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. nam si eorum volumina prehenderint antiqui oratores, et poetae, et suum quisque de libris sustulerit; nihil istis, quod suum velint, relinquetur. at exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conve-

nit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa, sed demonstrandi. non enim cum dicimus esse exornationem, quae, verbi causa, constet ex similiter desinentibus verbis, et ponimus hoc exemplum a Crasso, 'quibus possumus, et debemus,' non testimonium collocamus, sed exemplum. hoc igitur interest inter exemplum, et testimonium: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cujusmodi sit: testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. praeterea oportet testimonium cum re convenire. aliter enim rem non potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re non convenit. quid ita? quia pollicentur artem se scribere, et exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem nesciunt. tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? contraque faciunt, quam polliceri videntur. nam cum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alios docerent: cum vero scribunt, ostendunt nobis, quid alii excogitarint. Ad hoc ipsum difficile est, inquit, eligere de multis. quid dicitis difficile? utrum laboriosum, an artificiosum? si laboriosum, non statim praeclarum. sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini: nisi forte etiam, si vestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. sin autem istud artificium e-

gregium dicitis ; videte, ne insueti rerum majorum videamini, si vos parva res, sicuti magna, delectat. nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. quisquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione praesertim, omnia videre poterit, quae ex arte dicuntur ; facere nemo poterit, nisi eruditus. ita ut, si de tragoediis Ennii velis sententias eligere, aut de Pacuvianis periodos, quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatissimum putes, ineptus sis ; propterea quod id facile faciat quivis mediocriter literatus : item si, cum ex orationibus, aut poematis elegeris exempla, quae certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te secisse putes, erres ; propterea quod isto signo videmus te non nihil ejus scire : aliis signis, multa scire intelligimus. quod si artificiosum est intelligere quae sunt ex arte scripta, multo est artificiosius, ipsum scribere ex arte. qui enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile intelligere poterit : qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. et, si est maxime artificiosum ; alio tempore utantur ea facultate, non tum, cum parere ipsi, et gignere, et proferre debent. postremo, in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi, quam aliorum boni electores existimentur. contra ea, quae ab iis dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. nunc, quae se-

paratim dici possunt, consideremus. Dici-
 mus ergo, eos omnes, ideo quod alienis utan-
 tur, peccare, tum etiam magis delinquere,
 quod a multis exempla sumant. sed de eo,
 quod postea diximus, ante videamus. si con-
 cederem, aliena oportere assumere exempla,
 vincerem unius oportere: primum, quod con-
 tra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim
 eligerent, et probarent quemlibet, qui sibi in
 omnes res suppeditaret exempla, vel poetam,
 vel oratorem, cujus auctoritate niterentur. de-
 inde interest magni ejus, qui discere vult, u-
 trum unum omnia, an omnia neminem, sed
 aliud alium putet consequi posse. si enim pu-
 tabit posse omnia penes unum consistere, ipse
 quoque ad omnium nitetur facultatem. sin id
 desperabit, in paucis se exercebit. ipsis enim
 contentus erit. nec mirum, cum ipse prae-
 ceptor artis omnia penes unum reperire non
 potuerit. allatis igitur exemplis a Catone, a
 Gracchis, a Laelio, a Scipione, Galba, Porci-
 na, Crasso, Antonio, caeterisque; item sump-
 tis aliis a poetis, et historiarum scriptoribus,
 necesse erit, eum, qui discet, ab omnibus puta-
 re omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi.
 quare si unius alicujus esse similem satis habe-
 bit, omnia, quae omnes habuerint, solum ha-
 bere se posse, diffidet. ergo inutile est ei, qui
 discere vult, non putare unum posse omnia.
 igitur nemo in hanc incidet opinionem, si ab
 uno exempla sumpsissent. nunc hoc signi est,

ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unus alicujus, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus, et poetis exempla sumpserunt. deinde, si quis velit artem demonstrare, nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adjumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. quod igitur juvat eorum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo judicio comprobare? ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde 6 sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. primum omnium, quod ab artis scriptore assertur exemplum, de ejus artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam vendens, dicat, Sume a me, sed hujus exemplum aliunde rogabo, tibi que ostendam. si merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quaeritent aliud mercis; ut si acervos se dicant tritici habere, et eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant: si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculus videretur? isti magistri, omnium dicendi praeceptores, non videntur sibi ridicule facere, cum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quae-

C
7
 runt, si, qui se fontes maximos, penitus absconditos, aperuisse dicat, et hoc, sitiens quam maxime, loquatur, neque habeat qui sitim sedet, non rideatur? isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur aliis, arescant ipsi siccitate. Chares a Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coram magistrum facientem videbat, caeterorum opera vel sua sponte considerare poterat. Isti credunt, eos, qui haec velint discere, alia ratione doceri posse commodius. praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab aliis exempla, tam esse accommodata ad artem, quam propria; propterea quod in dicendo leviter unusquisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat. in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam convenire possint: et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. postremo haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca, quae convertimus, ea remota sunt a consuetudine, quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. ergo haec a superiora primo videantur necesse est, idque

fiet rei, non nostra, difficultate. reliquum scripturae consumetur in exemplis. haec aliena si posuissimus, factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset; quod asperius, et inusitatum, id proprie nobis attribueretur. ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. his de causis, cum artis inventionem Graecorum probassimus, exemplorum rationem secuti non sumus. nunc tempus postulat, ut ad elocutionis praecepta transcamus. bipertita erit igitur nobis elocutionis praeceptio. primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. deinde ostendemus quas res semper habere debeat. Sunt igitur tria genera, quae nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non vitiosa consumitur; unam gravem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. gravis est, quae constat ex verborum gravium laevi et ornata constructione. mediocris est, quae constat ex humiliore, neque tamen ex infima et pervulgatissima verborum dignitate. attenuata est, quae demissa est usque ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem. in gravi figura consumetur oratio, si quae cujusque rei poterunt ornatissima verba reperiri, siue propria, siue translata, siue extranea, ad unamquamque rem accommodabuntur: et, si graves sententiae, quae in amplificatione, et commiseratione tractantur, eligentur: et, si exornationes sententiarum, aut

verborum, quae gravitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. in hoc genere figurae erit hoc exemplum: 'nam quis est
 'vestrum, Iudices, qui satis idoneam possit in
 'eum poenam excogitare, qui prodere hostibus
 'patriam cogitarit? quod maleficio cum hoc
 'scelere comparari, quod huic maleficio dignum supplicium potest inveniri? in iis, qui
 'violassent ingenuum, matrem familias con-
 'stuprassent, pulsassent aliquem, aut postremo
 'necassent, maxima supplicia majores nostri
 'consumpserunt: huic truculentissimo, ac nefario facinori singularem poenam non reliquerunt. atque in aliis maleficiis ad singulos,
 'aut ad paucos ex alieno peccato injuria pervenit; hujus sceleris qui sunt affines, uno
 'consilio universis civibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos! o crudeles cogitationes! o derelictos homines
 'ab humanitate! quid agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt? quo pacto hostes, revulsis
 'majorum sepulcris, dejectis moenibus, ovantes irruerent in civitatem: quo modo deum
 'templis spoliatis, optinatis trucidatis, aliis arreptis in servitutem, matribus familias et
 'ingenuis sub hostilem libidinem subjectis, urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata: qui se non putant, id, quod voluerint,
 'ad exitum perduxisse, nisi sanctissimae patriae miserandum scelerati viderint cinerem. nequo verbis consequi, Iudices, indignitatem

' rei : sed negligentius id fero, quia vos mei non
 ' indigetis. Vester enim vos animus amantissi-
 ' mus reipublicae facile edocet, ut eum, qui
 ' fortunas omnium voluerit prodere, praeci-
 ' pitem perturbetis ex ea civitate, quam ipse
 ' spurcissimorum hostium dominatu nefario
 9 ' voluerit obruere.' In mediocri figura ver-
 fabitur oratio, si haec, ut ante dixi, aliquantu-
 lum demiserimus, neque tamen ad infimum
 descenderimus, sic : ' quibuscum bellum geri-
 ' mus, Iudices, videtis ; cum sociis, qui pro
 ' nobis pugnare, et imperium nostrum nobis-
 ' cum simul virtute et industria conservare so-
 ' liti sunt. hi cum se, et opes suas, et copiam
 ' necessariorum norunt ; tum vero nihilominus
 ' propter propinquitatem, et omnium rerum
 ' societatem, quid in omnibus rebus populus
 ' Romanus posset, scire et aestimare poterant.
 ' hi, cum deliberassent nobiscum bellum gere-
 ' re, quaeso, quae res erat, qua freti bellum
 ' suscipere conarentur, cum multo maximam
 ' sociorum partem in officio manere intellige-
 ' rent ? cum sibi non multitudinem militum,
 ' non idoneos imperatores, non pecuniam pub-
 ' licam praesto esse viderent ? non denique ul-
 ' lam rem, quae pertineat ad bellum admini-
 ' strandum ? si cum finitimis de finibus bellum
 ' gererent ; si totum certamen in uno praelio
 ' positum putarent : tamen omnibus rebus in-
 ' structiores, ac paratiores venirent ; nedum
 ' illud imperium orbis terrae, cui imperio om-

'nes gentes, reges, nationes, partim vñ, par-
 'tim voluntate consenserunt, cum aut armis,
 'aut liberalitate a populo Romano superati
 'essent, ad se transferre tantulis viribus cona-
 'rentur. quaeret aliquis. quid Fregellani,
 'non sua sponte conati sunt? eo quidem mi-
 'nus isti facile conarentur, quo, illi quemad-
 'modum descissent, videbant. nam rerum im-
 'periti, qui uniuscujusque rei de rebus ante
 'gestis exempla petere non possunt, ii per im-
 'prudenciam facillime deducuntur in fraudem.
 'at ii, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex
 'aliorum eventu, suis rationibus possunt pro-
 'videre. nulla igitur re inducti, nulla spe freti
 'arma sustulerunt? quis hoc credat, tantam
 'amentiam quemquam tenuisse, ut imperium
 'populi Romani tentare auderet; nullis copi-
 'is fretus? ergo aliquid fuisse necesse est. quid
 'aliud, nisi id, quod dico, potest esse? In 10
 attenuato figurae genere, quod ad infimum, et
 quotidianum sermonem demissum est, hoc erit
 exemplum. 'nam, ut forte hic in balneas ve-
 'nit, coepit, postquam perfusus est, defricari.
 'deinde, ubi visum est, ut in alveum descende-
 'ret, ecce ibi iste de transverso, Heus, inquit,
 'adolescens, pueri tui modo me pulsaverunt;
 'satisfacias oportet. hic, qui id aetatis ab
 'ignoto praeter consuetudinem appellatus es-
 'set, erubuit. iste clarius eadem, et alia dicere
 'coepit. hic vix tandem inquit, Sine me con-
 'siderare. tum vero iste coepit clamare voce

' ista, quae vel facile cuivis rubores elicere pos-
 ' set : Ita petulans es, atque acer, ut ne ad
 ' solarium quidem idoneus, ut mihi videtur,
 ' sed pone scenam; et in ejusmodi locis exer-
 ' citatus sis. conturbatus est adolescens; nec
 ' mirum, cui etiam nunc paedagogi lites ad
 ' auriculas versarentur, imperito ejusmodi con-
 ' viciorum. ubi enim iste vidisset scurram ex-
 ' hausto rubore, qui se putaret nihil habere,
 ' quod de existimatione perderet, ut omnia sine
 ' famae detrimento facere posset ?' igitur ge-
 nera figurarum ex ipsis exemplis intelligi po-
 terunt. erit enim et attenuata verborum con-
 structio quaedam, et item alia in gravitate, alia
 posita in mediocritate. est autem cavendum,
 ne, dum haec genera consectamur, in finiti-
 ma et propinqua vitia veniamus. nam gravi
 figurae, quae laudanda est, propinqua est ea,
 quae fugienda est, quae recte videbitur appel-
 lari, si sufflata nominabitur. nam ut corporis
 bonam habitudinem tumor imitatur saepe;
 ita gravis oratio saepe imperitis videtur ea,
 quae turget, et inflata est, cum aut novis, aut
 priscis verbis, aut duriter aliunde translatis, aut
 gravioribus, quam res postulat, aliquid dici-
 tur, hoc modo: ' nam qui perduellionibus
 ' venditat patriam, non satis supplicii dederit,
 ' si praeceps in Neptunias depulsus erit lacu-
 ' nas. poeniter igitur istum, qui montes belli
 ' fabricatus est, campos sustulit pacis.' in hoc
 genus plerique cum declinassent, et ab eo, quo.

profecti sunt, aberraverunt, et specie gravitatis
 falluntur, nec prospicere possunt orationis tu-
 morem. Qui in mediocri genus orationis pro- 11
 fecti sunt, si pervenire eo non poterunt, er-
 rantes perveniunt ad confine genus ejus ge-
 neris, quod appellamus fluctuans, et dissolu-
 tum; eo quod sine nervis, et articulis fluctuat
 huc et illuc, nec potest confirmate, neque viri-
 liter sese expedire. id est hujusmodi: ‘focii
 ‘nostri cum belligerare nobiscum vellent, pro-
 ‘fecto ratiocinati essent etiam atque etiam,
 ‘quid possent facere, si quidem sua sponte fa-
 ‘cerent, et non haberent hic adjutores mul-
 ‘tos, et malos homines, et audaces. solent e-
 ‘nim diu cogitare omnes, qui magna negotia
 ‘volunt agere.’ non potest hujusmodi sermo
 tenere attentum auditorem. diffuit enim to-
 tus, neque quicquam comprehendens perfec-
 tis verbis amplectitur. qui non possunt in illa
 facetissima verborum attenuatione commode
 versari, veniunt ad aridum et exsangue genus
 orationis, quod non alienum est exile nomina-
 ri, cujusmodi est, hoc: ‘nam istic ille ad balneas
 ‘accessit; ad hunc postea dicit, hic tuus servus
 ‘me pulsavit. postea dicit hic illi, considerabo.
 ‘post ille huic convicium fecit, et magis magis-
 ‘que praesentibus multis clamavit.’ frivolus hic
 quidem jam, et illiberalis est sermo. non enim
 adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris
 verbis, et electis compositam orationem. om-
 ne genus orationis, et grave, et mediocre, et

attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur : quae si raras disponentur, distinctam, sicuti coloribus; si crebrae collocabuntur, oblitam reddunt orationem. sed figuram in dicendo commutari oportet, ut gravem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. deinde identidem commutentur, ut
 12 facile satietas varietate vitetur. Quoniam, quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. quae maxime admodum oratori accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. elegantia est, quae facit, ut unumquidque pure, et apertè dici videatur. haec distribuitur in latinitatem, et explanationem. latinitas est, quae sermonem purum conservat, ab omni vitio remotum. vitia in sermone, quo minus is latinus sit, duo possunt esse; soloecismus, et barbarismus. soloecismus est, cum verbis pluribus consequens verbum superiori non accommodatur. barbarismus est, cum verbum aliquod vitiose effertur. haec qua ratione vitare possimus, in arte grammatica dilucide discemus. explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem. ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis, et propriis. usitata sunt ea, quae versantur in sermone, et consuetudine quotidiana. propria, quae ejus rei verba sunt, aut esse possunt, quae de loquemur. compositio est verborum con-

structio, quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitae. ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quae vastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: 'baccæ aeneae amoenissimae impendebant.' et si vitabimus ejusdem literae nimiam assiduitatem: cui vitio versus hic erit exemplo. nam hic nihil prohibet in vitiis, alienis exemplis uti. 'o Tite, tute, Tati, tibi tanta tyranne tulisti.' et hic ejusdem poetae: 'quidquam quisquam cuiquam quod conveniat,' neget. et, si ejusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus. ea est hujusmodi: nam cujus rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidem habere. et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo: 'flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes.' et, si verborum transjectionem vitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur, quo in vitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro: 'has res ad te scriptas, Luci, misimus, Æli.' item fugere oportet longam verborum continuationem, quae et auditoris aures, et oratoris spiritum laedit. his vitiis in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. Dignitas est, quae reddit ornatam ¹³ orationem varietate distinguens. haec in verborum et sententiarum exornationem dividitur. verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. sen-

tentiarum exornatio est, quae non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem. repetitio est, cum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo: 'vobis istud attribuendum est, vobis gratia habenda, vobis res ista erit honori.' item, 'Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem servavit.' item, 'tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? audes quicquam ab istis petere? audes supplicium deprecari? quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? non iurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in in omni dedecore volutatus es?' haec exornatio, cum multum venustatis habet, tum gravitatis et acrimoniae plurimum. quare videtur esse adhibenda et ad ornandam, et ad augendam orationem. conversio est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo; 'Poenos populus Romanus iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit.' item, 'ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, respublica sublata est.' item, 'C. Laelius homo navus erat, ingenio-

'sus erat, doctus erat, bonis viris et studio-
 'sis amicus erat. ergo in civitate primus erat.'
 item, 'nam cum istos, ut absolvant te, rogas :
 'ut pejerent, rogas : ut existimationem ne-
 'gligant, rogas : ut leges populi Romani tuae
 'libidini largiantur, rogas.' Complexio est, ¹⁴
 quae utramque complectitur exornationem,
 et hanc, et quam ante exposuimus, ut et repe-
 tatur idem primum verbum saepius, et crebro
 ad idem postremum revertamur, hoc modo :
 'qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Car-
 'thaginenses. qui sunt, qui crudele bellum
 'in Italia gesserunt? Carthaginenses. qui
 'sunt, qui Italiam deformaverunt? Cartha-
 'ginenses. qui sunt, qui sibi postulant igno-
 'sci? Carthaginenses. videte ergo, quid con-
 'veniat eos impetrare.' item, 'quem senatus
 'damnarit, quem populus Romanus damna-
 'rit, quem omnium existimatio damnarit, e-
 'um vos sententiis vestris absolvetis.' tra-
 ductio est, quae facit, ut cum idem verbum cre-
 brius ponatur, non modo non offendat ani-
 mum, sed etiam concinniores orationem red-
 dat, hoc pacto : 'qui nihil habet in vita jucun-
 'dius vita, is cum virtute vitam non potest
 'colere.' item, 'eum tu hominem appellas,
 'qui si fuisset homo, numquam tam crudeliter
 'vitam hominis petiisset. at erat inimicus.
 'ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi
 'reperiretur inimicus.' item, 'divitias sine
 'divitum esse : tu vero virtutem praefere di-

*vitiis. nam si voles divitias cum virtute com-
 *parare, vix satis idoneae tibi videbuntur di-
 *vitiae, quae virtutis pedissequae sint.' ex e-
 odem genere exornationis est, cum idem ver-
 bum modo ponitur in hac, modo in altera re,
 hoc modo: 'cur eam rem tam studiose curas,
 'quae multas tibi dabit curas?' item, 'amari
 'jucundum sit, si curetur, ne quid insit amari.'
 item, 'veniam ad vos, si mihi senatus det ve-
 'niam.' in his quatuor generibus exornatio-
 num, quae adhuc propositae sunt, non inopia
 verborum fit, ut ad idem verbum redeatur
 saepius; sed inest festivitas quaedam, quae
 facilius auribus dijudicari, quam verbis de-
 15 monstrari potest. Contentio est, cum ex con-
 trariis verbis aut rebus oratio conficitur, hoc
 pacto: 'habet assentatio jucunda principia,
 'eadem exitus amarissimos affert.' item, 'ini-
 'micis te placabilem, amicis inexorabilem
 'praebeas.' item, 'in otio tumultuaris, in tu-
 'multu solus es otiosus. in re frigidissima ca-
 'les, in ferventissima friges. tacito cum o-
 'pus est, clamas: ubi loqui convenit, obmu-
 'tescis. ades? abesse vis: abes? reverti cu-
 'pis, in pace bellum quaeritas: in bello pa-
 'cem desideras. in concione de virtute loque-
 'ris, in praelio prae ignavia tubae sonitum
 'perferre non potes.' hoc genere si distingue-
 mus orationem, et ornati et graves poteri-
 mus esse. exclamatio est, quae conficit signi-
 ficationem doloris, aut indignationis alicujus,

per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: 'te nunc al-
 'loquor, Africane, cujus mortui quoque nomen
 'splendori ac decori est civitati. tui clarissimi
 'nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum
 'crudelitatem.' item, 'o perfidiosae Fregel-
 'lae, quam facile scelere vestro contabulistis!
 'ut, cujus nitor urbis Italiam nuper illustravit,
 'ejus nunc vix fundamentorum reliquiae ma-
 'neant.' item, 'bonorum insidiatores latro-
 'cinio vitam innocentissimi cujusque petistis:
 'tantamne ex iniquitate, judiciorum vestris
 'calumniis assumitis facultatem?' hac exclam-
 matione si loco utemur, et raro, et cum rei
 magnitudo postulare videbitur, ad quam vole-
 mus indignationem animum auditoris adduce-
 mus. interrogatio non omnis gravis est, ne-
 que concinna, sed haec, quae, cum enumerata
 sunt ea, quae obsunt causae adversariorum,
 confirmat superiorem orationem, hoc pacto:
 'cum igitur haec omnia faceres, diceres, ad-
 'ministrares, utrum animos sociorum ab re-
 'publica removebas, et alienabas, an non?'
 et, 'utrum aliquem exornari oportuit, qui
 'ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non?'
 Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis ratio- 16
 nem poscimus, quare quidque dicamus, et cre-
 bro nosmet a nobis petimus uniuscujusque
 propositionis explanationem. ea est hujusmo-
 di. 'maiores nostri siquam unius peccati mu-
 'lierem damnabant, simplici judicio multorum

'maleficiorum convictam putabant, quo pac-
 'to? quoniam, quam impudicam judicabant,
 'eam veneficii quoque damnatam existima-
 'bant. quid ita? quia necesse est, eam, quae
 'suum corpus addixerit turpissimae cupiditati,
 'timere permultos. quos istos? virum, pa-
 'rentes, caeteros, ad quos videt sui dedecoris
 'infamiam pertinere. quid postea, quos tan-
 'topere timeat, eos necesse est, ut, quoquo mo-
 'do possit, veneficio petat. cur? quia nulla
 'potest honesta ratio retinere eam, quam mag-
 'nîtudo peccati facit timidam, intemperantia
 'audacem, natura muliebris inconsideratam.
 'quid veneficii damnatam? quid? putabant
 'impudicam quoque necessario. quare? quia
 'nulla facilius ad id maleficium causa, quam
 'turpis amor, et intemperans libido commo-
 'vere potuit: cum, cujus animus mulieris ef-
 'set corruptus, ejus corpus castum esse non
 'putaverunt. quid in viris? idemne hoc ob-
 'servabant? minime. quid ita? quia viros ad
 'unumquodque maleficium singulae cupidita-
 'tes impellunt: mulieres ad omnia maleficia
 'cupiditas una ducit.' item, 'bene majores
 'nostri hoc comparaverunt, ut neminem ro-
 'gem, quem armis cepissent, vita privarent.
 'quid ita? quia, quam nobis facultatem for-
 'tuna dedisset, iniquum erat in eorum suppli-
 'cio consumere, quos eadem fortuna paulo
 'ante in amplissimo statu collocarat. quid quod
 'exercitum contra duxit? desino meminisse.

‘quid ita? quia viri fortis est, qui de victoria
‘contendant, eos hostes putare; qui victi sunt,
‘eos homines judicare, ut possit bellum forti-
‘tudo minuere, pacem humanitas augere. at
‘ille, si vicisset, num idem fecisset? non pro-
‘fecto tam sapiens fuisset. quid igitur ei par-
‘cis? quia talem stultitiam contemnere, non
‘imitari consuevi.’ haec exornatio ad sermo-
nem vehementer accommodata est, et animum
auditoris retinet attentum, tum venustate
sermonis, tum rationum expectatione. Sen- 17
tentia est oratio sumpta de vita, quae aut quid
sit, aut quid esse oporteat in vita, breviter of-
tendit, hoc modo: ‘difficile est primum virtu-
‘tes revereri, qui semper secunda fortuna sit
‘usus.’ item, ‘liber is est existimandus, qui
‘nulli turpitudini servit.’ item, ‘egens ae-
‘que est is, qui non satis habet, et is cui nihil
‘satis potest esse.’ item, ‘optima vivendi ra-
‘tio est eligenda. eam jucundam consuetudo
‘reddet.’ hujusmodi sententiae simplices non
sunt improbandae, propterea quod habet brevis
expositio, si rationis nullius indiget, magnam
delectationem. sed illud quoque probandum
est genus sententiae, quod confirmatur sub-
jectione rationis, hoc modo: ‘omnes bene
‘vivendi rationes in virtute sunt collocandae,
‘propterea quod sola virtus in sua potestate
‘est; omnia praeter eam subjecta sunt fortu-
‘nae dominationi,’ item, ‘qui fortunis ali-
‘cujus inducti amicitiam ejus secuti sunt, hi,

' simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes.
 ' cum enim recessit ea res, quae fuit consue-
 ' tudinis causa, nihil superest, quare possint
 ' in amicitia retineri.' sunt item sententiae,
 quae dupliciter efferuntur sine ratione, et cum
 ratione. hoc modo sine ratione: ' errant, qui
 ' in prosperis rebus omnes impetus fortunæ
 ' se putant fugisse. sapienter cogitant, qui
 ' temporibus secundis casus adversos reformi-
 ' dant.' cum ratione, hoc pacto: ' qui adoles-
 ' centium peccatis ignosci putant oportere,
 ' falluntur, propterea quod aetas illa non est
 ' impedimento bonis studiis. at hi sapienter
 ' faciunt, qui adolescentes maxime castigant,
 ' ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri pos-
 ' sunt, eas in aetate maturissima velint compa-
 ' rare.' sententias interponi raro convenit, ut
 rei actores, non vivendi praeceptores esse vide-
 amur. cum ita interponentur, multum affe-
 rent ornamentis. nam necesse est animo eam
 comprobet tacitus auditor, cum ad causam vi-
 deat accommodari rem certam, ex vita et mo-
 18 ribus sumptam. Contrarium idem fere est,
 quod contentio. contrarium est, quod ex re-
 bus diversis duabus, alteram breviter et facile
 confirmat, hoc pacto: ' nam, qui suis rationi-
 ' bus inimicus fuerit semper, cum quomodo
 ' alienis rebus amicum fore speres?' et item,
 ' nam, quem in amicitia perfidiosum cogno-
 ' veris, cum quare putes inimicitias cum fide
 ' habere posse?' et, ' qui privatus intolerabili

*superbia fuerit, eum commodum, et sui cog-
 *noscentem videre in potestate, quis speret?
 et, 'qui in sermonibus et conventu amicorum
 'verum dixerit nunquam, eum sibi in concio-
 'nibus credis a mendacio temperaturum?'
 item, 'quos ex collibus deiecimus, cum iis in
 'campo metuimus dimicare? qui cum plures
 'erant, paucis nobis exaequari non poterant;
 'hi postquam pauciores sunt, metuimus, ne
 'sint superiores?' hoc exornationis genus
 brevibus et continuatis verbis perfectum esse
 debet, et cum commodum est auditu, propter
 brevem et absolutam conclusionem; tum ve-
 ro vehementer, id, quod opus est oratori,
 comprobatur contraria re, et ex eo, quod dubium
 non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut
 dilui non possit, aut multo difficillime possit.
 Membrum orationis appellatur res breviter 19
 absoluta sine totius sententiae demonstratione,
 quae denuo alio membro orationis excipitur,
 hoc modo: 'et inimico proderas.' id est unum,
 quod appellatur membrum: deinde hoc exci-
 piatur oportet ab altero; 'et amicum laede-
 'bas.' ex duobus membris haec exornatio po-
 test constare: sed commodissima et absolutissi-
 ma est, quae ex tribus constat, hoc pacto: 'et
 'inimico proderas, et amicum laedebas, et tibi
 'ipsi non consulebas.' item, 'nec reipublicae
 'consulueris, nec amicis profuisti, nec inimi-
 'cis restitisti.' articulus dicitur, cum singula
 verba intervallis distinguuntur caesa oratione,

hoc modo : 'acrimonia, voce, vultu adversarios perterruiſti.' item, 'inimicos invidia, injuriis, potentia, perfidia ſuſtulſti.' inter hujus generis, et illius ſuperioris vehementiam hoc intereſt, quod illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit. itaque in illo genere, ex remotione brachii, et contortione dexteræ gladius ad corpus afferri; in hoc autem crebro et celeri vulnere corpus conſauciari videtur. continuatio eſt denſa et continens frequentatio verborum cum abſolutione ſententiarum. ea utemur commodiſſime tripertito; in ſententia, in contrario, in conſequentia. in ſententia, hoc pacto: 'ei non multum poteſt obſeſſe fortuna, qui ſibi firmiter in virtute, quam in caſu, præſidium collocavit.' in contrario, hoc modo: 'nam ſi quis ſpei non multum collocarit in caſu, quid eſt, quod ei magnopere caſus obſeſſe poſſit?' in conſequentia, hoc pacto: 'quod ſi in eos plurimum fortuna poteſt, qui ſuas rationes omnes in caſum contulerunt; non ſunt omnia committenda fortunæ, ne magnam nimis in nos habeat dominationem.' in hiſ tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio eſt neceſſaria, ut infirma facultas oratoris videatur, niſi ſententiam, et contrarium, et conſequentiam frequentibus efferat verbis. ſed et alias quoque nonnunquam non alienum eſt, tametiſi neceſſe non eſt, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes.

Compar appellatur, quod habet in se membra 29
orationis, de quibus ante diximus, quae con-
stant ex pari fere numero syllabarum. hoc
non de enumeratione nostra fiet: (nam id
quidem puerile est,) sed tantum affert usus
et exercitatio facultatis, ut animi quodam sen-
su par membrum superiori referre possimus,
hoc modo: 'in proelio mortem pater oppe-
'tebat, domi filius nuptias comparabat; haec
'omnia graves casus administrabant.' item,
'alii fortuna felicitatem dedit, huic industria
'virtutem comparavit.' in hoc genere saepe
fieri potest, ut non plane par sit numerus syl-
labarum, et tamen esse videatur, si una aut
etiam altera syllaba est alterum brevius: aut
si, cum in altero plures sunt, in altero lon-
gior, aut longiores, plenior, aut pleniores syl-
labae erunt: ut longitudo, aut plenitudo ha-
rum, multitudinem alterius assequatur et ex-
aequet. similiter cadens exornatio dicitur,
cum in eadem constructione verborum duo
aut plura sunt verba, quae similiter iisdem
casibus efferuntur, hoc modo: 'hominem
'laudas egentem virtutis, abundantem felici-
'tatis.' item, 'cujus omnis in pecunia spes
'est, ejus a sapientia est animus remotus. di-
'ligentia comparat divitias, negligentia cor-
'rumpit animum; et tamen cum ita vivit,
'neminem prae se ducit hominem.' similiter
desinens est, cum, tametsi casus non insunt in
verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto:

‘turpiter audes facere, nequiter studes dicere.
 ‘vivis invidiose, delinquis studiose, loqueris
 ‘odiose.’ item, ‘audacter territas, humiliter
 ‘placas.’ haec duo genera, quorum alterum
 in exitus, alterum in casus similitudine ver-
 satur, inter se vehementer conveniunt: et ea
 re, qui his bene utuntur, plerumque simul ea
 colloquant in iisdem partibus orationis. id hoc
 pacto facere oportet: ‘perditissima ratio est
 ‘amorem petere, pudorem fugere; diligere
 ‘formam, negligere famam.’ hic et ea verba,
 quae casus habent, ad casus similes; et illa,
 quae non habent, ad similes exitus veniunt.

- 21 Annominatio est, cum ad idem verbum et idem
 nomen acceditur commutatione unius literae
 aut literarum, syllabae aut syllabarum; aut
 ad res dissimiles similia verba accommodan-
 tur. ea multis et variis rationibus conficitur.
 attenuatione, aut complexione ejusdem lite-
 rae, sic: ‘hic, qui se magnifice jactat, atque
 ‘ostentat, veniit a te ante, quam Romam
 ‘venit.’ ex contrario: ‘hic, quos homines
 ‘alea vincit, eos ferro statim vincit.’ pro-
 ductione ejusdem literae, hoc modo: ‘hunc
 ‘avium dulcedo ducit ad avium.’ brevitate
 ejusdem literae, hoc modo: ‘hic tametsi vi-
 ‘detur esse honoris cupidus, tamen non tan-
 ‘tum curiam diligit quantum Curiam.’ adden-
 dis literis, hoc pacto: ‘hic sibi posset tempe-
 ‘rare, nisi amor mallet obtemperare.’ de-
 mendis literis, sic: ‘si lenones, tanquam le-

'ones vitasset, vitae se tradidisset.' transferendis literis, sic: 'videte, Iudices, utrum homini navo, an vano, credere malitis.' item, 'nolo esse laudator, ne videar adulator.' commutandis, hoc modo: 'diligere oportet, quem velis diligere.' hae sunt annominationes, quae in literatura, brevi commutatione, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiusmodi genere versantur. Sunt autem aliae, 22 quae non habent tam propinquam in verbis similitudinem, et tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est huiusmodi: 'quid veniam, qui sim, quare veniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, brevi cognoscetis.' nam hic est in quibusdam verbis quaedam similitudo non tam affectanda, quam illae superiores, sed tamen adhibenda nonnunquam. alterum genus huiusmodi: 'demus operam, Quirites, ne omnino Patres conscripti circumscripti putentur,' haec annominatio accedit magis ad similitudinem, quam superior: sed minus, quam illae superiores: propterea quod non solum additae, sed uno tempore demptae quoque literae sunt. tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. unius nominis, hoc modo: 'Alexander Macedo summo labore animum ad virtutes a pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terrae cum laude et gloria sunt. Alexandrini omnes, ut maxime metu-

'erunt, item plurimum dilexerunt. Alexan-
 'dro si vita longior data esset, Oceanum ma-
 'nus Macedonum transvolasset.' varie hic
 unum nomen in commutatione casuum vo-
 lutatum est. plura nomina casibus commuta-
 tis, hoc modo faciunt annominationem : ' Ti.
 ' Gracchum rempublicam administrantem in-
 ' digna prohibuit nex diutius in ea commora-
 ' ri. C. Graccho similiter occisio oblata est,
 ' quae virum reipublicae amantissimum subito
 ' de sinu civitatis eripuit. Saturninum fide cap-
 ' tum malorum, perfidiae scelus vita privavit.
 ' tuus, o Druse, sanguis domesticos parietes,
 ' et vultum parentis aspersit. Sulpicium, qui
 ' paulo ante omnia concedebant, eum brevi
 ' spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri
 ' prohibuerunt.' haec tria genera proxima ex-
 ornationum, quorum unum in similiter ca-
 dentibus, alterum in similiter desinentibus
 verbis, tertium in annominationibus positum
 est, perraro sumenda sunt, cum in veritate di-
 cemus : propterea quod non haec videntur
 reperiri posse sine elaboratione et consumpti-
 23 one operae. Eiusmodi autem studia ad de-
 lectionem, quam ad veritatem videntur ac-
 commodatiora. quare fides, et gravitas, et
 severitas oratoria minuitur his exornationi-
 bus frequenter collocatis : et non modo tol-
 litur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque
 in eiusmodi oratione auditor ; propterea quod
 est in his lepos et festivitas, non dignitas, ne-

que pulchritudo. quare quae sunt ampla et pulcra, diu placere possunt: quae lepida et concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbimur elocutione delectari: ita si raro has interfereamus exornationes, et in causa tota varie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem. subjectio est, cum interrogamus adversarios, aut quaerimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici possit: deinde subjicimus id, quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adjumento futurum sit, aut offuturum illis e contrario, hoc modo:

‘quaero igitur, unde iste tam pecuniosus sit
 ‘factus. amplum patrimonium relictum est?
 ‘at patris bona venierunt. hereditas aliqua
 ‘obvenit? non potest dici, sed etiam a neces-
 ‘sariis omnibus exheredatus est. praemium a-
 ‘liquod ex lite aut judicio cepit? non modo
 ‘id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi
 ‘sponsione victus est. ergo si his rationibus
 ‘locupletatus non est, sicut omnes videtis; aut
 ‘isti domi nascitur aurum, aut, unde licitum
 ‘non est, pecunias accepit.’ Item, ‘saepe,
 ‘judices, animadverti, multos aliqua ex ho-
 ‘nesta re, quam ne inimici quidem criminari
 ‘possint, sibi praesidium petere: quorum ni-
 ‘hil potest adversarius facere. nam utrum ad
 ‘patris virtutem confugiet? at eum vos jura-
 ‘ti capite damnastis. an ad suam revertetur

* antiquam vitam, alicubi honeste tractatam ?
 * at hic quidem ante oculos vestros quomodo
 * vixerit, scitis omnes. an cognatos suos enu-
 * merabit, quibus vos conveniat commoveri ?
 * at hi quidem nulli sunt. amicos proferet ?
 * at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius
 * amicum nominari.' item, 'credo, inimicum,
 * quem nocentem putabas, in iudicium addux-
 * isti : non. nam indemnatum necasti. leges,
 * quae id facere prohibent, veritus es ? at ne
 * scriptas quidem iudicasti. cum ipse te vete-
 * ris amicitiae commonefaceret, commotus es ?
 * at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti.
 * quid ? cum tibi pueri ad pedes volutaren-
 * tur, misericordia motus es ? at eorum patrem
 * crudelissime sepultura quoque prohibuisti.'
 multum inest acrimoniae et gravitatis in hac
 exornatione, propterea quod, cum quaesitum
 est, quid oporteat, subjicitur id non esse fac-
 tum. quare facillime fit, ut augeatur indigni-
 tas negotii. ex eodem genere, ut ad nostram
 quoque personam referamus subjectionem, sic :
 * nam quid me facere conveniret, cum a tanta
 * Gallorum multitudine circumfederer ? an
 * dimicarem ? at cum parva manu tum pro-
 * diremus, locum quoque inimicissimum ha-
 * bebamus. federem in castris ? at neque sub-
 * sidium, quod expectarem, habebamus, neque
 * erat, quo vitam produceremus. castra re-
 * linquerem ? at obsidebamur. vitam militum
 * negligerem ? at ea videbar eos accepisse con-

'ditione, ut, quoad possem, incolumes patriae
 'et parentibus conservarem. hostium condi-
 'tionem repudiarem? at salus antiquior est
 'militum, quam impedimentorum.' hujus-
 modi consequuntur identidem subjectiones, ut
 ex omnibus ostendi videatur, nihil potius quam
 quod factum sit, faciendum fuisse. Gradatio 25
 est, in qua non ante ad consequens verbum de-
 scenditur, quam ad superius conscensum est,
 hoc modo: 'nam quae reliqua spes manet
 'libertatis, si illis, et quod libet, licet; et quod
 'licet, possunt; et quod possunt, audent; et
 'quod audent, faciunt; et quod faciunt, vo-
 'bis molestum non est?' item, 'non sensi
 'hoc, et non suasi; neque suasi, et non ipse
 'statim facere coepi; neque facere coepi, et
 'non perfeci; neque perfeci, et non probavi.'
 item, 'Africano industria virtutem, virtus
 'gloriam, gloria aemulos comparavit.' item,
 'imperium Graeciae fuit apud Athenienses,
 'Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartia-
 'tas superavere Thebani, Thebanos Mace-
 'dones vicerunt, qui ad imperium Graeciae
 'brevi tempore adjunxerunt Asiam bello sub-
 'actam.' habet in se quendam leporem supe-
 rioris cujusque crebra repetitio verbi, quae
 propria est hujus exornationis. definitio est,
 quae rei alicujus proprias amplectitur potesta-
 tes breviter et absolute, hoc modo: 'majestas
 'reipublicae est, in qua continetur dignitas et
 'amplitudo civitatis.' item, injuriae sunt, quae

' aut pulsatione corpus, aut convicio aures, aut
 ' aliqua turpitudine, vitam cujuspian violant.'
 item, ' non est ista diligentia, sed avaritia; ideo
 ' quod diligentia est accurata conservatio fu-
 ' orum: avaritia, injuriosa appetitio alieno-
 ' rum.' item, ' non est ista fortitudo, sed te-
 ' meritas; propterea quod fortitudo est con-
 ' temptio laboris et periculi cum ratione utili-
 ' tatis, et compensatione commodorum: te-
 ' meritas est cum inconsiderata laborum per-
 ' fessione gladiatoria periculorum susceptio.'
 haec ideo commoda putatur exornatio, quod
 omnem rei cujuspian vim et potestatem ita
 dilucide proponit, et breviter explicat, ut ne-
 que pluribus verbis oportuisse dici videatur,
 26 neque lucidius potuisse dici putetur. Trans-
 itio vocatur, quae cum ostendit breviter, quid
 dictum sit, proponit item brevi quid sequatur,
 hoc modo: ' in patriam cujusmodi fuerit, ha-
 ' betis: nunc in parentes qualis extiterit, con-
 ' siderate.' item, ' mea in istum beneficia cog-
 ' noscitis: nunc, quomodo iste mihi gratiam
 ' retulerit, accipite.' proficit haec aliquantum
 exornatio ad duas res. nam et quid dixerit
 commonet, et ad reliquum comparat audito-
 rem. correctio est, quae tollit id, quod dictum
 est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur,
 reponit, hoc pacto: ' quod si iste suos hospi-
 ' tes rogasset, immo innuisset modo; hoc fa-
 ' cile perfici posset.' item, ' nam postquam isti
 ' vicerunt, atque adeo victi sunt, eam quomo-

* do victoriam appellem, quae victoribus plus
 * calamitatis, quam boni dederit? O virtutis
 * comes invidia, quae bonos insequeris ple-
 * rumque, atque adeo insectaris! commove-
 tur hoc genere animus auditoris. res enim
 communi verbo elata, tantummodo dicta vide-
 tur: at ea post ipsius oratoris correctionem
 magis idonea fit pronuntiatione. non igitur
 satius esset, dicet aliquis, ab initio, praesertim
 cum scribas, ad optimum, et electissimum
 verbum devenire? est, cum non est satius, si
 commutatio verbi id erit demonstratura, ejus-
 modi rem esse, ut, cum eam communi verbo
 appellaris, levius dixisse videaris: cum ad e-
 lectius verbum accedas, insigniorem rem facias.
 quod si continuo venisses ad id verbum, nec rei,
 nec verbi gratia animadversa esset. Occu- 27
 patio est, cum dicimus, nos praeterire, aut
 non scire, aut nolle dicere id, quod tunc max-
 ime dicimus, hoc modo: * nam de pueritia
 * quidem tua, quam tu omni intemperantiae
 * addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum
 * putarem: nunc consulto relinquo. et illud
 * praetereo, quod te tribuni rei militaris infre-
 * quentem tradiderunt. deinde quod injuria-
 * rum satisfacisti L. Labeoni, nihil ad rem
 * pertinere puto. horum nihil dico: revertor
 * ad illud, de quo iudicium est.' item, * non
 * dico te ab sociis pecunias accepisse: non sum
 * in eo occupatus, quod civitates, regna, do-
 * mos omnium depeculatus es: furta, rapinas

'tuas omnes omitto.' haec utilis est exor-
 natio, si aut rem, quam non pertineat aliis of-
 tendere, occulte admonuisse prodest, aut si
 longum est, aut ignobile, aut planum, aut non
 potest fieri, aut facile potest reprehendi; ut
 utilius sit occulte fecisse suspicionem, quam
 hujusmodi intendisse orationem, quae redar-
 guatur. disjunctio est, cum eorum de quibus
 dicimus, aut utrumque, aut unumquodque
 certo concluditur verbo, sic: 'populus Roma-
 'nus Numantiam delevit, Carthaginem sus-
 'tulit, Corinthum disjecit, Fregellas evertit.
 'nihil Numantinis vires corporis auxiliatae
 'sunt; nihil Carthaginensibus scientia rei mi-
 'litaris adjumento fuit; nihil Corinthiis eru-
 'dita calliditas praesidii tulit; nihil Fregella-
 'nis morum et sermonis societas opitulata est.'
 item, 'formae dignitas aut morbo deflorescit,
 'aut vetustate extinguitur.' hic utrumque, et
 in superiore exemplo unamquamque rem cer-
 to verbo concludi videmus. conjunctio est,
 cum interpositione verbi et superiores oratio-
 nis partes comprehenduntur, et inferiores,
 hoc modo: 'formae dignitas aut morbo de-
 'florescit, aut vetustate.' adjunctio est, cum
 verbum, quo res comprehenditur, non inter-
 ponimus, sed aut primum, aut postremum col-
 locamus. primum, hoc pacto: 'deflorescit
 'formae dignitas aut morbo, aut vetustate.'
 postremum sic: 'aut morbo, aut vetustate
 'formae dignitas deflorescit.' ad festivitatem

disjunctio est apposita; quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat: ad brevitatem conjunctio; quare saepius adhibenda est. Hae tres exornationes de simplici genere manant. conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, ejusdem unius, aut plurium verborum iteratio, hoc modo: ‘tumultus C. Gracchi tumultus domésticos et intestinos comparat.’ item, ‘commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus?’ item, ‘nunc etiam audes in horum conspectum venire, proditor patriae, proditor, inquam, patriae, venire audes in horum conspectum?’ vehementer auditorem commovet ejusdem redintegratio verbi, et vulnus majus efficit in contrario causae; quasi aliquod telum saepius perveniat in eandem partem corporis. interpretatio est, quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: ‘republicam radicitus evertisti, civitatem funditus dejecisti.’ item, ‘patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate intulisti.’ necesse est ejus, qui audit, animum commoveri, cum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum. commutatio est, cum duae sententiae inter se discrepantes ex transjectione ita efferuntur, ut a priore posterior, contraria priori, profisciscatur, hoc modo: ‘esse oportet, ut vivas; non vivere, ut edas.’ item, ‘ea re poemata

'non facio, quia cujusmodi volo non possum;
 'cujusmodi possum nolo.' item, 'quae de illo
 'dicuntur, dici non possunt; quae dici pos-
 'sunt, non dicuntur.' item, 'si poema loquens
 'pictura est; pictura tacitum poema debet es-
 'se.' item, 'quia stultus es, ea re taces; non
 'tamen, quia taces, ea re stultus es.' non po-
 test dici, quin commode fiat, cum contrariae
 sententiae translatione, verba quoque conver-
 tantur. plura subjecimus exempla, ut, quoni-
 am difficile est hoc genus exornationis inventu,
 dilucidum esset, ut, cum bene esset intellectum,
 29 facilius in dicendo inveniretur. Permissio
 est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam
 rem totam tradere et concedere alicujus vo-
 luntati, sic: 'quoniam omnibus rebus erep-
 'tis, superest animus et corpus, haec ipsa, quae
 'mihi de multis sola relicta sunt, vobis et ves-
 'trae condono potestati. vos me, quo pacto vo-
 'bis videbitur, utamini, atque abutamini licebit
 'impune: in me, quicquid libet, statuite: dici-
 'te, atque obtemperabo.' hoc genus tametsi
 alias quoque nonnunquam tractandum est, ta-
 men ad misericordiam commovendam vehe-
 mentissime est accommodatum. dubitatio est,
 cum quaerere videtur orator, utrum de duo-
 bus potius, aut quid de pluribus potissimum
 dicat, hoc modo: 'obfuit eo tempore pluri-
 'mum reipublicae consulum sive stultitiam,
 'sive malitiam dicere oportet, sive utrumque.'
 item, 'tu istud ausus es dicere, homo omni-

'um mortalium . . . quaero quonam te digno
 'moribus tuis appellem nomine.' expedit o
 est, cum rationibus compluribus enumeratis,
 quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potue-
 rit, caeterae tolluntur, una relinquitur, quam
 nos intendimus, hoc modo : 'necesse est, cum
 'constet istum nostrum fundum fuisse, osten-
 'das, ~~te~~ aut vacuum possedisse, aut usu tuum
 'fecisse, aut emisse, aut hereditate tibi venisse.
 'vacuum, cum ego adesset, possidere non
 'potuisti. tuum usu fecisse etiamnum non po-
 'tes. emptio nulla profertur. hereditate tibi,
 'me vivo, mea pecunia venire non potuit. re-
 linquitur ergo, ut me vi de meo fundo dejece-
 'ris.' haec exornatio plurimum juvabit con-
 jecturales argumentationes. sed non erit, tan-
 quam in plerisque, ut, cum velimus, ea possi-
 mus uti. nam facere id non poterimus, nisi
 nobis ipsa negotii natura dabit facultatem.
 Dissolutio est, quae conjunctionibus verborum ³⁰
 e medio sublatis, partibus separatis effertur,
 hoc modo : 'gere morem parenti, pare cog-
 'natis, obsequere amicis, obtempera legibus.'
 item, 'descende in integram defensionem, no-
 'li quidquam recusare, da servos in quaestio-
 'nem, stude verum invenire.' hoc genus et
 acrimoniam habet in se, et vehementissimum
 est, et ad brevitatem accommodatum. praeci-
 sio est, cum, dictis quibusdam, reliquum, quod
 coeptum est dici, relinquitur in audientium ju-
 dicio, sic : 'mihi tecum praecertatio non est,

‘ideo quod populus Romanus me . . . nolo dicere, ne cui forte arrogans videar : te autem ‘saepe ignominia dignum putavit.’ item, ‘tu ‘ista nunc audes dicere, qui nuper alienae domui . . . non ausum dicere, ne, cum te digna ‘dixero, me indignum quidpiam dixisse videar.’ hic atrocior tacita suspicio, quam diserta explanatio facta est. conclusio est, quae brevi argumentatione ex iis, quae ante dicta sunt, aut facta, conficit id, quod necessario consequatur, hoc modo : ‘quod si Danais datum erat oraculum, non posse capi Trojam sine ‘Philoctetae sagittis, hae autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt : hunc ‘extinguere, id nimirum capi fuit Trojam.’

- 31 Restant etiam decem exornationes verborum, quas idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere positaе sunt. nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur. de quibus exornationibus nominatio est prima, quae nos admonet, ut, cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. imitationis, hoc modo, ut majore : ‘rudere,’ et ‘vagire,’ et ‘mugire,’ et ‘murmurare,’ et ‘sibilare’ appellaverunt. significandae rei causa, sic : ‘postquam iste in rempublicam fecit impetum, ‘fragor civitatis imprimis est auditus.’ hoc

genere raro utendum est, ne novi verbi assiduitas odium pariat : sed si commode quis co-
 atatur, et raro, non modo non offendet no-
 vitate, sed exornabit etiam orationem. pro-
 nominatio est, quae sicuti cognomine quodam
 extraneo demonstrat id, quod suo nomine ap-
 pellari non potest : ut, si quis, cum loquatur
 de Gracchis, 'at non Africani nepotes,' in-
 quiet, 'istiusmodi fuerunt.' item, si quis de
 adversario dicat : 'videte nunc,' inquiet, 'ju-
 'dices, quemadmodum me Plagiosippus iste
 'tractarit.' hoc pacto non inornate poterimus
 et in laudando, et in laedendo, aut in corpore,
 aut in animo, aut in extraneis rebus dicere,
 sicuti cognomen, quod pro certo nomine col-
 locamus. Denominatio est, quae a pro- 32
 pinquis et finitimis rebus trahit orationem,
 qua possit intelligi res, quae non suo vocabu-
 lo sit appellata. id aut ab inventore confici-
 tur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum 'Ca-
 'pitolinum' nominet : aut ab invento, ut si
 quis pro Libero 'vinum,' pro Cerere 'fru-
 'gem' appellet : aut ab instrumento domi-
 num, ut si quis Macedonas appellarit, hoc mo-
 do ; 'non tam cito sarrissae Graecia potitae
 'sunt :' aut idem Gallos significans dicat,
 'nec tam facile ex Italia materis Transalpi-
 'na depulsa est :' aut id, quod fit, ab eo, qui
 facit, ut, si quis cum bello velit ostendere ali-
 quid quempiam fecisse, dicat ; 'Mars istud te
 'facere necessario coegit :' aut si, quod facit,

ab eo, quod fit, ut cum 'desidiosam' artem dicemus, quia desidiosos facit: et frigus 'pigrum,' quia pigros facit. ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: 'armis Italia non potest vinci, nec 'Graecia disciplinis.' nam hic pro Graecis et Italidis, quae continent, notata sunt. ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut, si quis aurum, vel argentum, aut ebur nominet, cum divitias velit nominare. harum omnium denominationum magis in praecipiendo divisio, quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. circuitio est oratio, rem simplicem assumptam circumscribens elocutione, hoc pacto: 'Scipionis providentia Carthaginis opes fregit.' nam hic, nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit et Carthago simpliciter appellari. transgressio est, quae verborum perturbat ordinem perversione, aut transjectione. perversione sic: 'hoc vobis deos immortales arbitror dedisse pietate pro vestra.' transjectione hoc modo: 'instabilis in istum plurimum fortuna valuit.' item, 'omnes invidiose eripuit tibi bene vivendi casus facultates.' huiusmodi transjectio, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet verba, sicut a poetis, in quandam extruere

numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutae. Superlatio est oratio superans veritatem, alicujus augendi, minuendive causa. haec sumitur separatim, aut cum comparatione. separatim sic: 'quod si concordiam retinebimus, imperii magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur.' cum comparatione, aut a similitudine, aut a praestantia superlatio sumitur. a similitudine sic: 'corpoſe niveum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur.' a praestantia hoc modo: 'cujus ore sermo melle dulcior profluebat.' eodem genere hoc est: 'tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior videretur.' intellectio est, cum res tota parva de parte cognoscitur, aut de toto pars. de parte totum sic intelligitur: 'non illae te nuptiales tibiae ejus matrimonii commonebant?' nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibi-
34
biarum intelligitur. de toto pars, ut si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumptuosum ostendet, dicat, 'ostentas mihi divitias, et locupletes copias jactas.' ab uno plura intelliguntur, hoc modo: 'Poenus fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille Transalpinus: in Italia quoque idem nonnemo togatus sensit.' a pluribus unum sic intelligitur: 'atrox calamitas pectora moerore pulsabat. itaque anhelans ex imis pulmonibus prae cura spiritus ducebatur.' nam in superioribus plures Hispani, et Galli, et togati, hic unum pectus,

et unus pulmo intelligitur : et erit illic diminutus numerus festivitatis, hic adauctus gravitatis gratia. abusus est, quae verbo simili et propinquo, pro certo et proprio abutitur, hoc modo : *'vires hominis breves sunt ;'* aut *'parva statura,'* aut *'longum in homine consilium ;'* aut *'oratio magna,'* aut *'uti paucis sermone.'* nam hic facile est intellectu, finitima verba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta. Translatio est, cum verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videtur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendae causa, sic : *'hic Italiam tumultus expegefecit terrore subito.'* brevitatis causa, sic : *'recens adventus exercitus subito civitatem extinxit.'* obscenitatis vitandae causa, sic : *'cujus mater quotidianis nuptiis delectatur.'* augendi causa, sic : *'nullius moeror et calamitas istius explere inimicitias, et ne fariam saturare crudelitatem potuit.'* minuendi causa, sic : *'magno se praedicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspiravit.'* ornandi causa, sic : *'aliquando reipublicae rationes, quae malitia nocentum exaruerant, virtute optimatum reviruerunt.'* translationem dicunt pudentem esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse. permutatio est oratio, aliud verbis, aliud sententia demonstrans. ea

dividitur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. per similitudinem sumitur, cum translationes, una aut plures frequenter ponuntur a simplici ratione ductae, sic: 'nam cum canes funguntur officiis luporum, cui praesidio pecua credemus?' per argumentum tractatur, cum a persona, aut a loco, aut a re aliqua, similitudo, augendi aut minuendi causa, ducitur: ut si quis Drusum, Gracchum, 'nitorem obsoletum' dicat, ex contrario ducitur sic; ut si quis hominem prodigum et luxuriosum illudens, 'parcum' et diligentem' appellet. et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur; et in illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. per similitudinem, sic: 'quid ait hic rex, atque Agamemnon' noster, siue, ut crudelitas est, potius Atreus?' ex contrario, si quem impium, qui patrem verberaverit, 'Aeneam' vocemus: intemperantem et adulterum, 'Hippolytum' nominemus. haec sunt fere, quae dicenda videbantur de verborum exornationibus. nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus. Distributio est, cum 35 in plures res, aut personas certas negotia quaedam dispertiuntur, hoc modo: 'qui vestrum, 'Judices, nomen senatus diligit, hunc oderit' necesse est. petulantissime enim semper iste 'oppugnavit senatum. qui equestrem locum, 'splendidissimum cupit esse in civitate, is oportet

‘tet istum maximas poenas dedisse velit, ne
 ‘iste sua turpitudine ordini honestissimo ma-
 ‘culae atque dedecori sit. qui parentes habe-
 ‘tis, ostendite istius supplicio, vobis homines
 ‘impios non placere. quibus liberi sunt, sta-
 ‘tuite exemplum, quātae poenae in civitate
 ‘sint hominibus hujusmodi comparatae.’ i-
 ‘tem, ‘senatus officium est, consilio civitatem
 ‘juvare. magistratus officium est, opera et di-
 ‘ligentia consequi voluntatem senatus. popu-
 ‘li officium est, res optimas, et homines ido-
 ‘neos maxime suis sententiis eligere et proba-
 ‘re. accusatoris officium est, inferre crimina.
 ‘defensoris, diluere et propulsare. testis est,
 ‘dicere, quae scierit, aut audierit. quaesitoris
 ‘est, unumquemque horum in officio suo con-
 ‘tinere. quare, L. Cassi, si testem, praeter-
 ‘quam quod sciat, aut audierit, argumentari,
 ‘et ~~conjectura~~ ^{conjectura} prosequi patieris; jus accusa-
 ‘toris cum jure testimonii commiscebis, tes-
 ‘tis improbi cupiditatem confirmabis, reo du-
 ‘plicem defensionem parabis.’ est haec exorna-
 tio copiosa. comprehendit enim brevi multa,
 et suum cuique tribuens officium, separatim res

36 dividit plures. Licentia est, cum apud eos,
 quos aut vereri, aut metuere debemus, tamen
 aliquid pro jure nostro dicimus, quod eos mi-
 nime offendat, aut quos idiligunt, cum in a-
 liquo errato vere reprehendi posse videantur,
 hoc modo: ‘miramini, Quirites, quod ab om-
 ‘nibus vestrae rationes deferantur?’ quod cau-

'sam vestram nemo suscipiat? quod se nemo
 'vestri defensorem profiteatur? id tribuite
 'vestrae culpae; atque desinite mirari. quid
 'enim est, quare non omnes istam rem fugere
 'ac vitare debeant? recordamini, quos habu-
 'eritis defensores; studia eorum vobis ante
 'oculos ponite; deinde exitus omnium con-
 'siderate. tum vobis veniet in mentem, ut ve-
 're dicam, negligentia vestra, sive ignavia po-
 'tius illos omnes ante oculos vestros trucidan-
 'tos esse, inimicos eorum vestris suffragiis in
 'amplissimum locum pervenisse.' item, 'nam
 'quid fuit, Judices, quare in sententiis feren-
 'dis dubitaveritis, aut istum hominem nefari-
 'um ampliaveritis? non apertissimae res e-
 'rant crimini datae? non omnes hae testibus
 'comprobatae? non contra tenuiter et nuga-
 'torie responsum? hic vos veriti estis, si pri-
 'mo coetu condemnassetis, ne crudeles existi-
 'maremini? dum eam vitastis vituperationem,
 'quae longe a vobis erat abfutura, eam inve-
 'nistis, ut timidi atque ignavi putaremini.
 'maximas, et privatas, et publicas calamita-
 'tes accepistis: cum etiam majores impende-
 're videantur, sedetis, et oscitamini. luce
 'noctem, nocte lucem expectatis. aliquid quo-
 'tidie acerbi atque incommodi nuntiatur, et
 'eum, cujus opera vobis haec accidunt, remo-
 'ramini diutius, et alitis; ac reipublicae per-
 'niciem retinetis, quoad potestis, in civitate.'
 Ejusmodi licentia si nimium videbitur acri- 37

moniae habere, multis mitigationibus lenietur. nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: 'hic ego virtutem vestram quaero, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro;' ut quod erit commotum licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracundia et molestia removeat, altera ab errato deterreat. haec res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco sit, maxime facit, ut et illi, qui audiunt, a culpa absint, et nos, qui dicimus, amici eorum et veritatis esse videamur. est autem quoddam genus licentiae in dicendo, quod astutius ratione comparatur: cum aut ita objurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt objurgari: aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant; sed tamen veritate commoveri, ut nihilo secius dicamus. horum amborum generum exempla subjiciemus. prioris, huiusmodi: 'nimium, Quirites, animis estis simplicibus et mansuetis, nimium creditis unicuique. existimatis unumquemque eniti, ut perficiat, quae vobis pollicitus sit: erratis, et frustra falsa spe jam diu detinemini: stultitia vestra est, qui, quod erat in vestra potestate, ab aliis petere, quam ipsi sumere maluistis.' posterioris licentiae hoc erit exemplum. 'mihi cum isto, Iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, vos me privastis. quid ita? quia ut vobis essem probatus, eum, qui vos op-

'pugnabat, inimicum, quam amicum habere
 'malui.' ergo haec exornatio, cui licentiae
 nomen est, sicuti demonstravimus, duplici ra-
 tione tractabitur; acrimonia, quae si nimium
 fuerit aspera, mitigabitur laude; et assimula-
 tione, de qua posterius diximus, quae non in-
 diget mitigationis, propterea quod imitatur li-
 centiam, et sua sponte ad animum auditoris se
 accommodat. Deminutio est, cum aliquid 38
 esse in nobis, aut in iis, quos defendimus, aut
 natura, aut fortuna, aut industria dicemus e-
 gregium: quod, ne qua significetur arrogans
 ostentatio, deminuitur, et attenuatur oratione,
 hoc modo: 'nam hoc pro meo jure, Judices,
 'dico, me labore et industria curasse, ut disci-
 'plinam militarem non in postremis tene-
 'rem.' hic si quis dixisset, 'ut optime tene-
 'rem,' tametsi vere dixisset, tamen arrogans
 visus esset. nunc et ad invidiam vitandam, et
 ad laudem comparandam satis dictum est. i-
 tem, 'utrum igitur avaritiae causa, an egef-
 'tatis accessit ad maleficium? avaritiae? at
 'largissimus fuit in amicos, quod signum libe-
 'ralitatis est, quae contraria avaritiae est. e-
 'gestatis? at hunc quidem pater, (nolo nimi-
 'um dicere) non tenuissimum patrimonium
 'reliquit.' hic quoque vitatum est, ne 'mag-
 'num' aut 'maximum' diceretur. hoc igitur
 in nostris, aut eorum, quos defendemus, egre-
 giis commodis proferendis observabimus.
 nam ejusmodi res et invidiam contrahunt in

vita, et odium in oratione, si inconsiderate tractes. quare, quemadmodum ratione vivendi fugitur invidia, sic in dicendo, consilio vita-
 39 tur odium. Descriptio nominatur, quae rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: ‘ quod si istum, Iudices, vestris senti-
 ‘ tentiis liberaveritis, statim sicut e cavea leo
 ‘ missus, aut aliqua taeterrima bellua soluta
 ‘ ex catenis, volitabit, et vagabitur in foro, a-
 ‘ cuens dentes multos in cujusque fortunas, in
 ‘ omnes amicos atque inimicos, notos atque
 ‘ ignotos incurfans; aliorum famam depecu-
 ‘ lans, aliorum caput oppugnans, aliorum do-
 ‘ mum atque omnem familiam perfringens,
 ‘ rempublicam funditus labefactans. quare, Ju-
 ‘ dices, ejicite eum de civitate, liberate omnes
 ‘ formidine; vobis denique ipsis consulite.
 ‘ nam si istum impunitum dimiseritis, in vos-
 ‘ metipsos, mihi credite, feram et truculentam
 ‘ bestiam, Iudices, immiseritis.’ item, ‘ nam
 ‘ si de hoc, Iudices, gravem sententiam tuleri-
 ‘ tis, uno iudicio simul multos jugulaveritis.
 ‘ grandis natu parens, cujus spes senectutis
 ‘ omnis in hujus adolescentia posita est, quare
 ‘ velit in vita manere, non habebit: filii par-
 ‘ vi, privati patris auxilio, ludibrio et despec-
 ‘ tui paternis inimicis erunt oppositi: tota do-
 ‘ mus hujus indigna concidet calamitate: at
 ‘ inimici statim sanguinolenta palma, crude-
 ‘ lissima victoria potiti, insultabunt in horum

'miserias, et superbi re simul, et verbis inve-
 'hentur.' item, nam neminem nostrum fu-
 'git, Quirites, capta urbe, quae miseriae con-
 'sequi soleant: arma qui contra tulerint, sta-
 'tim crudelissime trucidantur: caeteri, qui
 'possunt per aetatem et vires laborem ferre,
 'rapiuntur in servitutem: qui non possunt,
 'vita privantur: uno denique atque eodem
 'tempore domus hostili flagrabit incendio, et
 'quos natura, aut voluntas necessitudine, aut
 'benevolentia conjunxit, distrahuntur: liberi
 'partim e gremiis parentum diripiuntur, par-
 'tim in sinu jugulantur, partim ante pedes
 'constuprantur. nemo, Judices, est, qui pos-
 'sit satis rem consequi verbis, nec referre o-
 'ratione magnitudinem calamitatis.' hoc ge-
 nere exornationis, vel indignatio, vel miseri-
 cordia potest commoveri, cum res consequen-
 tes comprehensae universae perspicua brevi-
 ter exprimuntur oratione. Divisio est, quae
 rem semovens a re, utramque absolvit, ratio-
 ne subjecta; hoc modo: 'cur ego nunc tibi
 'quicquam objiciam? si probus es, non me-
 'ruisti: sin improbus, non commoveris.' i-
 tem, 'quid nunc ego de meis propriis meritis
 'praedicem? si meministi, obtundam: sin
 'obliti estis, cum re nihil egerim, quid est, quod
 'verbis proficere possim?' item, 'duae res
 'sunt, quae possunt homines ad turpe com-
 'pendium commovere, inopia, atque avaritia.
 'te avarum in fraterna divisione cognovimus:

'inopem atque egentem nunc videmus. qui
 'potes igitur ostendere causam maleficii non
 'fuisse?' inter hanc divisionem, et illam, quae
 de partibus orationis tertia est, de qua in libro
 primo diximus secundum narrationem, hoc
 interest: illa dividit per enumerationem, aut
 per expositionem, quibus de rebus in tota ora-
 tione disputatio futura sit: haec se statim ex-
 plicat, et brevi duabus, aut pluribus partibus
 subiiciens rationes, exornat orationem. fre-
 quentatio est, cum res in tota causa dispersae
 coguntur in unum, quo gravior, aut acrior,
 aut criminiosior oratio sit, hoc pacto: 'a quo
 'tandem abest iste vitio? quid est, Judices, cur
 'velitis eum liberare? suae pudicitiae proditor
 'est, insidiator alienae; cupidus, intemperans,
 'petulans, superbus; impius in parentes, in-
 'gratus in amicos, infestus in cognatos, in su-
 'periores contumax, in aequos et pares fasti-
 'diosus, in inferiores crudelis, denique in om-
 41 'nes intolerabilis.' Eiusdem generis est illa
 frequentatio, quae plurimum conjecturalibus
 causis opitulatur, cum suspensiones, quae sepa-
 ratim dictae, minutae et infirmas erant, unum
 in locum coactae rem videntur perspicuam fa-
 cere, non suspiciosam, hoc pacto: 'nolite i-
 'gitur, nolite, Judices, ea, quae dixi, separatim
 'spectare: sed omnia colligite, et conferte
 'in unum. si et commodum ad istum ex illius
 'morte veniebat, et vita hominis est turpissi-
 'ma, animus avarissimus, fortuna familiaris

rei attenuatissima, et res ista bono nemini
 praeter istum fuit: neque alius quisquam ae-
 que commode, neque iste aliis commodiori-
 bus rationibus facere potuit: neque praeter
 istum quicquam est ab isto, quod opus fuerit
 ad maleficium: neque factum, quod opus
 non fuerit: et cum locus idoneus maxime
 quaesitus, tum occasio aggrediendi commoda,
 tempus adeundi opportunissimum, spatium
 conficiendi longissimum sumptum est, non si-
 ne maxima occultandi et perficiendi maleficii
 spe: et praeterea ante quam occisus homo
 is est, iste visus est in eo loco, in quo est oc-
 cissio facta, solus: paulo post in ipso male-
 ficio, vox illius, qui occidebatur, audita est:
 deinde post occisionem, istum multa nocte
 domum rediisse constat; postera die tituban-
 ter et inconstanter de occisione illius locu-
 tum: haec partim testimoniis, partim quaes-
 tionibus, et argumentis omnia comproban-
 tur, et rumore populi, quem ex argumentis
 natum, necesse est esse verum: vestrum est,
 Iudices, his in unum locum collatis, certam
 sumere scientiam, non suspicionem maleficii.
 nam unum aliquid, aut alterum potest in
 istum casu cecidisse suspiciose. ut omnia in-
 ter se a primo ad postremum convenient ma-
 leficia, necesse est casu non posse fieri.' ve-
 hemens est haec exornatio, et in conjectura-
 li constitutione causae ferme semper neces-
 saria, et in caeteris generibus causarum, et in

42 omni oratione adhibenda nonnunquam. Ex-
 politio est, cum in eodem loco manemus, et
 aliud atque aliud dicere videmur. ea dupliciter
 fit, si aut eandem plane rem dicemus, aut de
 eadem re. eandem rem dicemus, non eodem
 modo (nam id quidem obtundere auditorem
 est, non rem expolire) sed commutate. com-
 mutabimus tripliciter, verbis pronuntiando,
 tractando. verbis commutabimus, cum, re se-
 mel dicta, iterum, aut saepius aliis verbis, quae
 idem valeant, eadem res proferetur, hoc mo-
 do: ' nullum tantum est periculum, quod sa-
 piens pro salute patriae vitandum arbitretur.
 ' cum agetur incolumitas perpetua civitatis;
 ' qui bonis erit rationibus praeditus, profecto
 ' nullum vitae discrimen sibi pro fortunis rei-
 ' publicae fugiendum putabit: et erit in ea sen-
 ' tentia semper, ut pro patria studiosè quam-
 ' vis in magnam descendat vitae dimicatio-
 ' nem.' pronuntiando commutabimus, si tum in
 sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque
 alio genere vocis, atque gestus, eadem verbis
 commutando, pronuntiatione quoque vehe-
 mentius immutabimus. hoc neque commodis-
 sime scribi potest, neque parum est apertum:
 quare non eget exempli. tertium genus est
 commutationis, quod tractando conficitur, si
 sententiam trajiciemus, aut ad sermocinatio-
 43 nem, aut ad exsuscitationem. Sermocina-
 tio est, (de qua planius paulo post suo loco di-
 cemus; nunc breviter ad hanc rem, quod sa-

tis sit, attingemus) in qua constituetur alicujus
 personae oratio accommodata ad dignitatem,
 hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit,
 ne ab eadem sententia recedamus : ‘ sapiens,
 ‘ qui omnia reipublicae causa suscipienda peri-
 ‘ cula putabit, saepe ipse secum loquitur : Non
 ‘ mihi soli, sed etiam, atque adeo multo poti-
 ‘ us, natus sum patriae : vita, quae fato debe-
 ‘ tur, saluti patriae potissimum solvatur. aluit
 ‘ haec me : tute, atque honeste produxit us-
 ‘ que ad hanc aetatem : muniit meas rationes
 ‘ bonis legibus, optimis moribus, honestissimis
 ‘ disciplinis. quid est, quod a me satis ei per-
 ‘ solvi possit, unde haec accepta sunt ? quia
 ‘ haec loquitur secum sapiens, saepe ego in pe-
 ‘ riculis reipublicae nullum ipse periculum fu-
 ‘ gi.’ item mutatur res tractando, si traducitur
 ad exuscitationem, cum et nos commoti dice-
 re videamur, et auditoris animum commove-
 mus, sic : ‘ quis est tam tenui cogitatione prae-
 ‘ ditus, cujus animus tantis angustiis invidiae
 ‘ continetur, qui non hunc hominem studiosis-
 ‘ sime laudet, et sapientissimum judicet, qui pro
 ‘ salute patriae, pro incolumitate civitatis, pro
 ‘ reipublicae fortunis, quamvis magnum at-
 ‘ que atrox periculum studiose suscipiat, et li-
 ‘ benter subeat ? equidem hunc hominem ma-
 ‘ gis cupio satis laudare, quam possum : idem-
 ‘ que hoc certo scio vobis omnibus usu venire.’
 eadem res igitur his tribus in dicendo commu-
 tabitur rebus, verbis, pronuntiando, tractan-

do : sed tractando dupliciter, sermocinatione,
et exsuscitatione. sed de eadem re cum dice-
mus, pluribus utemur commutationibus. nam
cum rem simpliciter pronuntiaverimus, ratio-
nem poterimus subicere : deinde duplicem,
vel sine rationibus vel cum rationibus pronun-
tiare sententiam : deinde asserre contrarium ;
de quibus omnibus diximus in verborum ex-
ornationibus : deinde simile, et exemplum,
44 de quo suo loco plura dicemus. Deinde
conclusionem, de qua in secundo libro, quae
opus fuerunt, diximus, demonstrantes, argu-
mentationem quemadmodum concludere o-
porteat. in hoc libro docuimus, cujusmodi es-
set exornatio verbi, cui conclusioni nomen est.
ergo huiusmodi vehementer ornata poterit esse
expositio, quae constabit ex frequentibus ver-
borum exornationibus et sententiarum. hoc
modo igitur septem partibus tractabitur. sed
ab ejusdem sententiae non recedamus exem-
plo, ut scire possis, quam facile praeceptione
rhetorica res simplex multiplici ratione tracte-
tur. ‘ sapiens nullum pro republica periculum
‘ vitabit ; ideo quod saepe fit, ut cum pro re-
‘ publica perire noluerit, necessario cum repub-
‘ lica pereat. et quoniam sunt omnia commo-
‘ da a patria accepta, nullum incommodum
‘ pro patria grave putandum est. ergo qui
‘ fugiunt id periculum, quod pro republica
‘ subeundum est, stulte faciunt. nam neque
‘ effugere incommoda possunt, et ingrati in ci-

vitatem reperiuntur. at, qui patriae pericu-
 la suo periculo expetunt, hi sapientes putan-
 di sunt, cum et eum, quem debent, honorem
 reipublicae reddunt, et pro multis perire ma-
 lunt, quam cum multis. etenim vehementer
 est iniquum, vitam, quam a natura acceptam
 propter patriam conservaveris, naturae, cum
 cogat, reddere; patriae, cum roget, non da-
 re: et cum possis cum summa virtute et ho-
 nore pro patria interire, malle per dedecus et
 ignaviam vivere: et, cum pro amicis et pa-
 rentibus et caeteris necessariis adire pericu-
 lum velis, pro republica, in qua et hoc, et il-
 lud sanctissimum nomen patriae continetur,
 nolle in discrimen venire. itaque uti con-
 temnendus est, qui in navigando se, quam na-
 vim, mavult incolumem: ita vituperandus,
 qui in reipublicae discrimine, suae plus, quam
 communi saluti, consulit. nave enim fracta,
 multi incolumes evaserunt: ex naufragio
 patriae salvus nemo potest enatare. quod
 mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se
 devovisse dicitur, et pro legionibus in hostes
 immisisse medios. amisit vitam; at non per-
 didit. re enim vilissima et perparva maxi-
 mam redemit. dedit vitam, accepit patriam:
 amisit animam, potitus est gloria, quae cum
 summa laude prodita vetustate quotidie ma-
 gis enitescit. quod si pro republica debere
 accedere ad periculum et ratione demonstra-
 tum est, et exemplo comprobatum, ii sapien-

'tes sunt existimandi, qui nullum pro salute
'patriae periculum vitant.' in his igitur ge-
neribus expositio versatur, de qua producti su-
mus, ut plura diceremus quod non modo, cum
causam dicimus, adjuvat et exornat oratio-
nem, sed multo maxime per eam exercemur
ad elocutionis facultatem. quare conveniet
extra causam in exercendo rationes adhibere
expositionis, in dicendo uti, cum exornabimus
argumentationem, de qua diximus in libro se-
45 cundo. Commoratio est, cum in loco fir-
missimo, quo tota causa continetur, manetur
diutius, et eodem saepius reditur. hac uti
maxime convenit, et id est oratoris boni max-
ime proprium. non enim datur auditori po-
testas animum de re firmissima dimovendi.
huic exemplum satis idoneum subjici non po-
tuit, propterea quod hic locus non est a tota
causa separatus, sicuti membrum aliquod, sed
tanquam sanguis, perfusus est per totum cor-
pus orationis. contentio est, per quam con-
traria referuntur. ea est in verborum exorna-
tionibus, ut ante docuimus, ejusmodi: 'ini-
'micis te placabilem, amicis inexorabilem
'praebes.' in sententiarum hujusmodi: 'vos
'hujus incommodis lugetis, iste reipublicae ca-
'lamitate laetatur. vos vestris fortunis diffidi-
'tis, iste solus suis eo magis confidit.' inter
haec duo contentionum genera hoc interest:
illud ex verbis celeriter relatis constat; hic
sententiae contrariae ex comparatione refe-

rantur oportet. similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. ea sumitur aut ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. quomodo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur; per contrarium, per negationem, per brevitatem, per collationem. ad unamquamque sumendae causae similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: ‘non enim, quem-
 ‘admodum in palaestra, qui taedas candentes
 ‘accipit, celerior est in cursu continuo, quam
 ‘ille, qui tradit; ita melior imperator novus,
 ‘qui accipit exercitum, quam ille, qui decedit:
 ‘propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exerci-
 ‘tum tradit.’ hoc sine simili satis plane, et perspicue, et probabiliter dici potuit, hoc modo: ‘minus bonos imperatores a melioribus
 ‘exercitum accipere solere,’ sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quaedam comparetur. dictum est autem per contrarium. nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paulo ante, cum de cursoribus differebamus. per negationem dicetur, probandi causa, hoc modo: ‘neque equus indomitus, quamvis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas
 ‘utilitates, quae desiderantur ab equo, neque

* homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad
 * virtutem potest pervenire.' hoc probabilius
 factum est, quod magis est verisimile, non pos-
 se virtutem sine doctrina comparari, quoniam
 ne equus quidem indomitus idoneus possit esse.

47 ergo sumptum est probandi causa. Dictum
 est autem per negationem. id enim perspicu-
 um est de primo similitudinis verbo. sumetur
 et apertius dicendi causa similitudo per brevi-
 tatem, hoc modo: 'in amicitia gerenda, sicut
 'in certamine currendi, non ita convenit ex-
 'erceri, ut quoad necesse sit, pervenire possis:
 'sed ut productus studio, et viribus, ultra fa-
 'cile procurras.' nam hoc simile est, ut aper-
 tius intelligatur, mala ratione facere, qui re-
 prehendant eos, qui, verbi causa, post mortem
 amici liberos ejus custodiant, propterea quod
 in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut
 efferatur usque ad finem: in amico, tantum
 benevolentiae, ut ultra, quam amicus sentire
 possit, procuret amicitiae studio. dictum au-
 tem simile est per breviter: non enim ita,
 ut in caeteris rebus, res ab re separata est, sed
 utraque res conjuncte et confuse comparata.
 ante oculos ponendi negotii causa, sumetur si-
 militudo per collationem, sic: 'uti citharoe-
 'dus, cum prodierit optime vestitus, palla in-
 'aurata indutus, cum chlamyde purpurea, co-
 'loribus variis intexta, et cum corona aurea.
 'magnis fulgentibus gemmis illuminata, ci-
 'tharam tenens exornatissimam, auro et ebore.

* distinctam, ipse praeterea forma et specie sit
 * et statura apposita ad dignitatem; si, cum
 * magnam populo commoverit his rebus ex-
 * pectationem, repente silentio facto, vocem
 * emittat acerbissimam cum turpissimo corpo-
 * ris motu; quo melius ornatus et magis fu-
 * erit expectatus, eo magis derisus et con-
 * temptus, ejicitur: ita si quis in excelsa loco,
 * et in magnis ac locupletibus copiis colloca-
 * tus, fortunae muneribus, et naturae com-
 * modis omnibus abundabit; si virtutis, et ar-
 * tium, quae virtutis magistrae sunt, egebit;
 * quo magis caeteris rebus erit copiosus, et
 * industrius, et expectatus, eo vehementius de-
 * risus et contemptus, ex omni conventu bo-
 * norum ejicietur.' hoc simile exornatione u-
 * triusque rei, et alterius inertiae artificis, alterius
 * stultitiae simili ratione collata, sub aspectum
 * omnium rem subjecit. Dictum autem est ⁴⁸
 per collationem, propterea quod proposita si-
 militudine, paria sunt omnia relata. in simili-
 bus observare oportebit diligenter: ut, cum
 rem afferamus similem, cujus rei causa simili-
 tudinem attulerimus, verba quoque ad simili-
 tudinem habeamus accommodata. id est hu-
 jusmodi: 'ut hirundines aestivo tempore
 * praesto sunt, frigore pulsae recedunt.' ex ea-
 dem similitudine nunc per translationem ver-
 ba sumimus: 'ita falsi amici sereno vitae
 * tempore praesto sunt; simulatque hiemem
 * fortunae viderint, devolant omnes.' sed in-

ventio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas et inanimatas, mutas et loquentes, feras et mansuetas, terrestres et coelestes et maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, et ex his aliquam venari similitudinem, quae aut ornare, aut docere, aut apertiore rem facere, aut ponere ante oculos possit. non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet. Exemplum est alicujus facti, aut dicti praeteritum cum certi auctoris nomine propositio. id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo rem ornatorem facit, cum nullius rei, nisi dignitatis, causa sumitur: apertorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: probabiliorem, cum magis verisimilem facit: ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res dicta prope manu tentari possit. uniuscujusque generis singula subjecissemus exempla, nisi exemplum, quod genus esset, in expositione demonstrassemus, et causas sumendi in similitudine aperuissemus. quare nolimus, neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere. imago, est formae, cum forma cum quadam similitudine collatio. haec sumitur aut laudis, aut vituperationis causa. laudis causa, sic: 'ibat in praelium, corpore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi similis.' vituperationis,

ut in odium, aut in invidiam, aut in contem-
 ptionem adducat. ut in odium, hoc modo: 'iste
 'quotidie per forum medium, tanquam juba-
 'tus draco serpit, dentibus ad uncis, aspectu ve-
 'nenato, spiritu rabido, circumspectans huc, et
 'illuc, si quem reperiatur, cui aliquid mali fauci-
 'bus afflare, ore attingere, dentibus insiccare,
 'lingua aspergere possit.' ut in invidiam addu-
 cat, hoc modo: 'iste, qui divitias suas jac-
 'tat, sicut Gallus e Phrygia, aut ariolus quis-
 'piam, depressus et oneratus auro, clamat, et
 'dejerat.' ut in contentionem adducat, sic:
 'iste, qui tanquam cochlea, abscondens reten-
 'tat sese tacitus, quo sit tutus, comeditur cum
 'domo sua, et aufertur.' effictio est, cum ex-
 primitur et effingitur verbis corporis cuiuspi-
 am forma, quod satis sit ad intelligendum,
 hoc modo: 'hunc dico, Judices, rubrum, bre-
 'vem, incurvum, canum, subcrispum, caesi-
 'um, cui sane magna est in mento cicatrix, si
 'quomodo potest vobis in memoriam redire.'
 habet haec exornatio cum utilitatem, si quem
 velis ostendere: tum venustatem, si breviter
 et dilucide facta est. Notatio est, cum ali-
 cujus natura certis describitur signis, quae, sic-
 uti notae quaedam, naturae sunt attributa.
 ut si velis non divitem, sed ostentatorem pecu-
 niosum describere, 'iste, inquires, Judices, qui
 'se dici divitem, putat esse praeclarum, pri-
 'mum nunc videte, quo vultu nos intueatur.
 'nonne vobis videtur dicere? darem, si mihi

* molesti non essetis: cum vero sinistra men-
 * tum subleuat, existimat se gemmae nitore,
 * et auri splendore aspectus omnium prae-
 * stringere. cum puerum respicit hunc unum,
 * quem ego novi, (vos non arbitror novisse,) 50
 * alio nomine appellat, deinde alio atque alio:
 * Heus tu, inquit, veni, Sannio, ne quid isti
 * Barbari perturbent: ut ignoti, qui audiunt,
 * unum putent eligi de multis: ei dicit in au-
 * rem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab
 * avunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas
 * veniat, asturconi locus ante ostium suum de-
 * tur, aut aliquod fragile falsae choragium
 * gloriae comparetur. deinde exclamat, ut om-
 * nes audiant, videto, ut diligenter numeretur,
 * si potest ante noctem. puer, qui jam bene ho-
 * minis naturam novit, tu illo plures mittas
 * oportet, inquit, si hodie vis transnumerari. a-
 * ge, inquit, duc tecum Libanum, et Sosiam.
 * sane. deinde casu veniunt hospites homini,
 * qui istum splendide, dum peregrinaretur, re-
 * ceperant. ex ea re homo herele sane con-
 * turbatur: sed tamen a vitio naturae non re-
 * cedit. bene, inquit, facitis, cum venitis: sed
 * rectius fecissetis, si ad me domum recta abi-
 * issetis. id fecissemus, inquiunt illi, si domum
 * novissemus. at istud quidem facile fuit un-
 * delibet invenire. verum ite mecum. sequun-
 * tur illi. sermo interea hujus consumitur om-
 * nis in ostentatione. quaerit, in agris cujus-
 * modi frumenta sint: negat, se, quia villae:

' incensae sint, accedere posse, nec aedificare
 ' etiam nunc audere; tametsi in Tusculano
 ' quidem coepi insanire, et in iisdem funda-
 ' mentis aedificare.' ' Dum haec loquitur, 51
 ' venit in aedes quasdam, in quibus sodalitium
 ' erat eodem die futurum: quo iste pro no-
 ' titia domini aedium ingreditur cum hospiti-
 ' bus. hic, inquit, habito. perspicit argentum,
 ' quod erat expositum, visit triclinium stratum,
 ' probat. accedit servulus: dicit homini clare,
 ' dominum jam venturum, si velit exire. ita-
 ' ne inquit? eamus hospites; frater venit ex
 ' Salerno: ego illi obviam pergam: vos huc
 ' decuma veniote. hospites discedunt. iste
 ' se raptim domum suam conjicit: illi decu-
 ' ma, quo jusserat, veniunt. quaerunt hunc.
 ' reperiunt, domus cuja sit: in diversorium
 ' derisi conferunt sese. vident hominem poste-
 ' ra die: narrant, expostulant, accusant. ait
 ' iste, eos similitudine loci deceptos, angipor-
 ' to toto deerasse: contra valetudinem suam
 ' ad noctem multam expectasse. Sannioni pu-
 ' ero negotium dederat, ut vasa, vestimenta,
 ' pueros corrogaret. servulus non inurbanus
 ' satis strenue, et concinne comparat: iste
 ' hospites domum deducit. ait se aedes maxi-
 ' mas cuidam amico ad nuptias commodasse.
 ' nuntiat interea puer argentum repeti (perti-
 ' muerat enim qui commodarat): Apagete, in-
 ' quit, aedes commodavi, familiam dedi: ar-
 ' gentum quoque vult? tametsi hospites ha-

'beo, tamen utatur licet, nos Samiis delecta-
 'bimur. quid ego, quae deinde efficiat, nar-
 'rem? ejusmodi est hominis natura, ut, quae
 'singulis diebus efficiat gloria atque ostenta-
 'tione, ea vix annuo sermone enarrare pos-
 'sim.' hujusmodi notationes, quae describunt,
 quid consentaneum sit uniuscujusque naturae,
 vehementer habent magnam delectationem.
 totam enim naturam cujuspiam ponunt ante
 oculos, aut gloriosi, ut nos, exempli causa,
 coeperamus; aut invidi, aut timidi, aut avari,
 ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadru-
 platoris: denique cujusvis studium protra-
 52 hi potest in medium tali notatione. Sermo-
 cinatio est, cum alicui personae sermo attri-
 buitur, et is exponitur cum ratione dignitatis,
 hoc pacto: 'cum militibus urbs redundaret,
 'et omnes timore oppressi domi contineren-
 'tur, venit iste cum sago, gladio succinctus,
 'tenens jaculum: quinque adolescentes ho-
 'minem simili ornatu subsequuntur. irrum-
 'pit in aedes subito, deinde magna voce, Ubi
 'est iste beatus, inquit, aedium dominus? quin
 'mihi praesto fit? quid tacetis? hic alii om-
 'nes stupidi timore obmutuerunt. uxor illius
 'infelicissimi cum maximo fletu ad istius pe-
 'des abjecit sese. parce, inquit, et per ea,
 'quae tibi dulcissima sunt in vita, miserere
 'nostri: noli extinguere extinctos. fer man-
 'sue te fortunam. nos quoque fuimus beati:
 'nosce te esse hominem, at ille: quin illum

' mihi datis, ac vos auribus meis opplorare de-
 ' finitis? non abibit. illi nuntiatur interea ve-
 ' nisse istum, et clamore maximo mortem mi-
 ' nari. quod simul ut audivit, Heus, inquit,
 ' Gorgia, pediseque puerorum, absconde pue-
 ' ros: defende: fac, ut incolumes ad adole-
 ' scentiam perducas. vix haec dixerat, cum
 ' ecce iste praesto, Sedes, inquit, audax? non
 ' vox mea tibi vitam ademit? exple inimici-
 ' tias meas, et iracundiam saturo tua sanguine.
 ' ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit,
 ' ne plane victus essem. nunc video in judi-
 ' cio mecum contendere non vis, ubi superari
 ' turpissimum, et superare pulcherrimum est:
 ' interficere me vis: occidar equidem, sed vic-
 ' tus non peribo. at ille, in extremo vitae
 ' tempore etiam sententiose loqueris? neque
 ' ei, quem vides dominari, vis supplicare? tum
 ' mulier, Immo quidem iste rogat, et suppli-
 ' cat: sed tu, quaeso, commovere; et tu, per
 ' deos, inquit, hunc examplexare. dominus est;
 ' vicit hic te, vince tu nunc animum. cur
 ' non desinis, inquit, uxor, loqui, quae me dig-
 ' na non sunt? tace, et, quae curanda sunt,
 ' cura: tu cessas mihi vitam, tibi omnem be-
 ' ne vivendi, spem mea morte eripere? iste
 ' mulierem repulit ab se lamentantem: illi, ne-
 ' scio quid incipienti dicere, quod dignum vi-
 ' delicet illius virtute esset, gladium in latere
 ' defixit.' puto in hoc exemplo datos esse uni-
 ' cuique sermones ad dignitatem accommoda-

tos, quod oportet in hoc genere observare. sunt item sermocinationes consequentes hoc genus : ' nam quid putamus illos dicturos, si ' hoc judicaveritis ? nonne hæc omnes uten- ' tur oratione ? ' deinde subicere sermonem.

- 53 Conformatio est, cum aliqua, quae non adest, persona confingitur, quasi adsit, aut cum res muta, aut informis, fit eloquens, et formata, et ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quaedam, hoc pacto : ' quod ' si nunc haec urbs invictissima vocem mittat, ' non hoc pacto loquatur ? Ego illa plurimis ' tropaeis ornata, triumphis ditata certissimis, ' clarissimis locupletata victoriis, nunc vestris ' seditionibus, o cives, vexor : quam dolis ma- ' litiosa Carthago, viribus probata Numantia, ' disciplinis erudita Corinthus labefactare non ' potuit, eam patiemini nunc ab homunculis ' deterrimis proteri, atque conculcari ? item, ' quod si nunc L. ille Brutus reviviscat, et hic ' ante pedes vestros adsit, non hac utatur ora- ' tione ? Ego reges ejeci, vos tyrannos intro- ' ducitis : ego libertatem, quae non erat, pe- ' peri, vos partam servare non vultis : ego ' capitis mei periculo patriam liberavi, vos li- ' beri sine periculo esse non curatis. ' haec con- formatio, licet in plures res mutas atque ina- nimas transferatur, proficit tamen plurimum in amplificationis partibus, et commiseratio- ne. significatio est, quae plus in suspitione re- linquit, quam positum est in oratione, ea fit per-

exuberationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. perexuberationem, cum plus dictum est, quam patitur veritas, augendae suspicionis causa, sic: 'hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignem, non reliquit.' per ambiguum, cum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit, 'prospice tu, qui plurimum cernis.' Ambigua quemadmodum ⁵⁴ vitanda sunt, quae obscuram reddunt orationem, ita haec consequenda, quae conficiunt hujusmodi significationem. ea reperientur facile, si noverimus et animadverterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. per consequentiam significatio fit, cum res, quae sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspitione, ut si falsamentarii filio dicas: 'quiesce tu, cujus pater cubito se emungere solebat.' per abscissionem, si, cum incipimus aliquid dicere: praecidimus, et ex eo, quod jam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: 'qui ista forma et aetate nuper alienae domui . . . nolo plura dicere.' per similitudinem, cum aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: 'noli, Saturnine, nimium populi frequentia fretus esse. inulti jacent Gracchi.' haec exoratio plurimum festivitatis habet interdum,

et dignitatis: finit enim quiddam, tacito oratore, ipsum auditorem suspicari. brevis est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: 'Lemnum praeteriens cepit: inde 'Thasi praesidium reliquit: post 'urbem in Bithynia sustulit: inde pulsus in 'Hellespontum, statim potitur Abydo.' item, 'modo consul, quondam tribunus, deinde 'primus erat civitatis.' tum, 'profiscitur 'in Asiam, deinde exul, et hostis est dictus, 'post imperator, postremo consul factus est.' habet paucis comprehensa brevitas multarum rerum expeditionem. quare adhibenda saepe est, cum aut res non egent longae orationis, aut tempus non finit commorari. Demonstratio est, cum ita res verbis exprimitur, ut geri negotium, et res ante oculos esse videatur. id fieri poterit, si, quae ante, et post, et in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut si a rebus consequentibus, aut a circumstantibus non recedemus, hoc modo: 'quod simul 'atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, verentem, ne ipse auctoritate senatus commotus a sententia desisteret, jubet advocari concionem. iste interea scelere, et malis 'cogitationibus redundans, evolat ex templo 'Jovis, et sudans, oculis ardentibus, erecto 'capillo, contorta toga, cum pluribus aliis ire celerius coepit. illi praeco faciebat audientiam: hic subsellium quoddam calce premeus, dextra pedem defringit, et alios hoc

'idem jubet facere. cum Gracchus deos inci-
 'peret precari, cursim isti impetum faciunt :
 'ex aliis aliisque partibus convolant : atque
 'e populo unus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge.
 'non vides? respice, inquam. deinde vaga
 'multitudo, subito timore perterrita, fugere
 'coepit. at iste spumans ex ore scelus, anhelans
 'ex intimo pectore crudelitatem, contorquet
 'brachium ; et dubitanti Graccho, quid esset,
 'neque tamen locum, in quo constiterat, re-
 'linquenti, percutit tempus. ille nulla voce
 'delabans insita virtute concidit tacitus. iste
 'viri fortissimi miserando sanguine adpersus,
 'quasi facinus praeclarissimum fecisset, cir-
 'cumspectans, et hilaris sceleratam gratulan-
 'tibus manum porrigens, in templum Jovis
 'contulit sese.' haec exornatio plurimum
 prodest in amplificanda et commiseranda re,
 hujusmodi enarrationibus. statuit enim totam
 rem, et prope ponit ante oculos. Omnes ⁵⁶
 rationes honestandae elocutionis studiose col-
 legimus, in quibus, Herenni, si te diligenter ex-
 ercueris, et gravitatem, et dignitatem, et sua-
 viter habere in dicendo poteris, ut oratorie
 plane loquaris : ne nuda, atque inornata in-
 ventio vulgari sermone efferatur. nunc iden-
 tidem nosmet ipsi nobis instemus. res enim
 communis agitur, ut frequenter, et assidue
 consequamur artis rationem studio, et exerci-
 tatione : quod alii cum molestia tribus de
 causis maxime faciunt ; aut si, cum quibus

libenter exerceantur, non habent; aut si sibi diffidunt; aut si nesciunt, quam viam sequi debeant: quae a nobis absunt omnes difficultates. nam et simul libenter exercemur propter amicitiam, cujus initium cognatio fecit, caetera philosophiae ratio confirmavit: et nobis non diffidimus, propterea quod et aliquantulum processimus; et alia meliora sunt, quae multo intentius petimus in vita, ut, etiamsi non pervenerimus in dicendo, quo volumus, parva pars vitae perfectissimae desideretur: et viam, quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis. demonstratum est enim, quomodo res in omnibus generibus causarum inveniri oporteat. dictum est, quo pacto eas disponere conveniat. traditum est, qua ratione esset pronuntiandum. praeceptum est, qua via meminisse possemus. demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. quae si exsequimur, acute et cito reperiemus: distincte et ordinate disponemus: graviter et venuste pronuntiabimus: firme et perpetuo meminerimus: ornate et suaviter eloquemur. ergo amplius in arte rhetorica nihil est. haec omnia adipiscemur, si rationes praeceptionis diligentia consequemur et exercitatione.

Q. CICERO

D E

PETITIONE CONSULATUS

AD M. FRATREM.

ET si tibi omnia suppetunt, quae consequi ingenio, aut usu homines, aut diligentia possunt; tamen ab amore nostro non sum arbitratus alienum, ad te perscribere ea, quae mihi veniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex iis novi adjicerem, sed ut ea, quae in re dispersa atque infinita viderentur esse, ratione et distributione sub uno aspectu ponerentur. quamquam plurimum natura valet; tamen videtur in paucorum mensium negotio posse simulatio naturam vincere. CIVITAS QUAE SIT, cogita; QUID PETAS; QUI SIS. prope quotidie ad forum tibi descendenti, meditatum hoc sit: NOVUS SUM; CONSULATUM PETO; ROMA EST. nominis novitatem dicendi gloria maxime sublevabis. semper ea res plurimum dignitatis habuit. non potest, qui dignus habetur patronus Consularium, indignus

Consulatu putari. quamobrem, quoniam ab hac laude proficisceris, et quicquid es, ex hoc es; ita paratus ad dicendum venito, quasi in singulis causis iudicium de omni ingenio futurum sit. ejus facultatis adjumenta, quae tibi scio esse seposita, ut prompta ac parata sint, cura; et saepe, quae de Demosthenis studio et exercitatione scripsit Demetrius, recordare. deinde et amicorum multitudo, et genera appareant. habes enim ea, quae nulli habuerunt, omnes publicanos, totum fere equestrem ordinem; multa praeterea municipia, multos abs te defensos homines cujusque ordinis, aliquot collegia; praeterea studio dicendi conciliatos plurimos adolescentulos, quotidianam amicorum assiduitatem et frequentiam. haec cura ut teneas, et commendando, et rogando, et omni ratione efficiendo, ut intelligant, qui debent tua causa, referendae gratiae; et qui volunt, obligandi tui, tempus sibi aliud nullum fore. etiam hoc multum videtur adjuvare posse novum hominem: hominum nobilium voluntas, et maxime Consularium. prodest, quorum in locum ac numerum pervenire velis, ab his ipsis illo loco ac numero dignum putari. hi rogandi omnes sunt diligenter, et ad eos allegandum; persuadendumque est iis, nos semper cum optimatibus de republica sensisse; minime populares fuisse; si quid locuti populariter videmur, id nos eo consilio fecisse; ut nobis Cn. Pompeium adjungeremus;

ut cum, qui plurimum posset, aut amicum in nostra petitione haberemus, aut certe non adversarium. praeterea adolescentes nobiles elabora ut habeas, vel ut teneas studiosos tui, quos habes: multum dignitatis afferent. plurimos habes: perfice, ut sciant, quantum in his putes esse. si adduxeris, ut ii, qui non nolunt, cupiant; plurimum quidem proderunt.

- 2 Ac multum etiam novitatem tuam adjuvat, quod ejusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi virtutem, prodesse oportere. jam P. Galbam, et L. Cassium, summo loco natos, quis est, qui petere consulatum putet? Vides igitur, amplissimis ex familiis homines, quia sine nervis sunt, tibi pares non esse. at Antonius et Catilina molesti sunt. imo homini navo, industrio, innocenti, disertio, gratioso apud eos qui res judicant, optandi competitores. ambo a pueritia sicarii, ambo libidinosi, ambo egentes. eorum alterius bona proscripta vidimus; vocem denique audivimus jurantis, se Romae judicio aequo cum homine Graeco certare non posse; et ex senatu ejectum scimus. optima vero censorum existimatione in praetura competitorem habuimus, amico Sabidio, et Panthera; quod ad tabulam, quos poneret, non habebat. quo tamen in magistratu amicam, quam palam domi haberet, de machinis emit. in petitione autem consulat-
tus, cauponas omnes compilare per turpissi-

nam legationem maluit, quam adesse, et populo Romano supplicare. alter vero, dii boni, quo splendore est! primum nobilitate eadem. num maiore virtute? non, sed audacia, quamobrem? quia Antonius umbram suam metuit: hic ne leges quidem, natus in patris egestate, educatis in sororis stupris, corroboratus in caede civium; cujus primus ad rempublicam aditus in equitibus Romanis occidendis fuit. nam illis, quos meminimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Nanniorum, ac Tanusiorum capita demebant, Sylla unum Catilinam praefecerat; in quibus ille hominem optimum, Q. Caecilium, sororis suae virum, equitem Romanum, nullarum partium, cum semper natura, tum etiam aetate jam quietum, suis manibus occidit. Quid ego nunc dicam, petere cum eo te consulatum, qui hominem carissimum populo Romano, M. Marium, inspectante populo Romano, virgis per totam urbem ceciderit; ad bustum egerit; ibi omni cruciatu vivum lacerarit; stanti colulum gladio sua dextera secuerit, cum sinistra capillum ejus a vertice teneret; caput sua manu tulerit, cum inter digitos ejus rivi sanguinis fluerent: qui postea cum histrionibus, et cum gladiatoribus ita vixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adjutores haberet: qui nullum in locum tam sanctum ac tam religiosum accessit, in quo non, etsi in aliis culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris suspicio-

nem relinqueret : qui ex curia Curios et An-
 nios ; ab atriis Sapalas et Carvilius ; ex e-
 questri ordine Pompilios et Vettios, sibi ami-
 cissimos comparavit ; qui tantum habet au-
 daciae, tantum nequitiae, tantum denique in
 libidine artis et efficacitatis, ut prope in paren-
 tum gremiis praetextatos liberos constuprarit ?
 quid ego nunc tibi de Africa ; quid de testi-
 um dictis scribam ? nota sunt, et ea tu saepius
 legito. sed tamen hoc mihi non praetermit-
 tendum videtur, quod primum ex eo iudicio
 tam egens discessit, quam quidam iudices ejus
 ante illud iudicium fuerunt : deinde tam in-
 vidiosus, ut aliud in eum iudicium quotidie
 flagitetur. hic se sic habet, ut magis timeat ;
 etiamsi quieverit ; quam ut contemnat, si quid
 commoverit. quanto melior tibi fortuna pe-
 titionis data est, quam nuper homini novo,
 C. Caelio ? ille cum duobus hominibus ita
 nobilissimis petebat, ut tamen in iis omnia
 pluris essent, quam ipsa nobilitas ; summa in-
 genia, summus pudor, plurima beneficia, sum-
 ma ratio ac diligentia petendi : tamen eorum
 alterum Caelius, etiam cum multo esset infe-
 rior genere, superior nulla re pene, superavit.
 quare, si facies ea, quae tibi natura et studia,
 quibus usus es semper, largiuntur ; quae tem-
 poris tui ratio desiderat ; quae potes ; quae
 debes ; non erit difficile certamen cum iis
 competitoribus, qui nequaquam sunt tam ge-
 nere insignes, quam vitiis nobiles. quis enim

reperiri potest tam improbus civis, qui velit uno suffragio duas in rempublicam sicas distringere? Quoniam igitur, quae subsidia novitatis haberes, et habere posses, exposui; nunc de magnitudine petitionis dicendum videtur. CONSULATUM PETIS; quo honore, nemo est, qui te non dignum arbitretur; sed sunt multi, qui invideant. petis enim homo ex equestri loco locum summum civitatis; atque ita summum, ut forti viro, diserto, innocent, multo idem ille honos plus amplitudinis, quam caeteris afferat. noli putare, eos, qui sunt eo honore usi, non videre, tu, cum idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis: eos vero, qui consularibus familiis nati locum majorum consecuti non sunt, suspicor, tibi, nisi qui admodum te amant, invidere. etiam novos homines praetorios, existimo, nisi qui tuo beneficio vincti sunt, nolle abs te se honore superari. jam in populo quam multi invidi sint, quam multi consuetudine horum annorum ab hominibus novis alienati, venire tibi in mentem certo scio. esse etiam nonnullos tibi iratos ex iis causis, quas egisti, necesse est. jam illud tute circumspicito, quod ad Cn. Pompeii gloriam augendam tanto studio te dedisti, num quos tibi putes ob eam causam esse inimicos. quamobrem, cum et summum locum civitatis petas, et videas, esse studia, quae tibi adversentur; adhibeas, necesse est, omnem rationem, et curam, et laborem, et

5 diligentiam. Ac petitio magistratuum divisa est in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studiis; altera in populari voluntate ponenda est. amicorum studia beneficiis, et officiis, et vetustate, et facilitate ac jucunditate naturae, parta esse oportet. sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in caetera vita. quisquis est enim, qui ostendat aliquid in te voluntatis, qui colat, qui domum ventitet, is in amicorum numero est habendus. sed tamen, qui sunt amici ex causa honestiore cognationis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicujus necessitudinis, his carum ac jucundum esse, maxime prodest. deinde, ut quisque est intimus ac maxime domesticus, ut is amet, atque felicissimum esse te cupiat, valde elaborandum puto; tum ut tribules, ut vicini, ut clientes, ut denique liberti, postremo etiam servi tui: nam fere omnis sermo ad forensē famam a domesticis emanat auctoribus. denique instituendi sunt cujuscunque generis amici: ad speciem, homines illustres honore ac nomine; qui etiam si suffragandi studia non navant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis: ad justitiam obtinendam, magistratus; ex quibus maxime consules, deinde tribuni plebis: ad conficiendas centurias, homines excellenti gratia. qui tribuent centuriam, quod abs te beneficium habeant, aut, ut habeant, sperent, eos prorsus magnopere compara et confirma. nam per

hos annos homines ambitiosi vehementer omni studio atque opere laborarunt, ut possent a tribulibus suis ea, quae peterent, impetrare. hos tu homines quibuscunque rationibus poteris, ut ex animo atque ex illa summa voluntate tui studiosi sint, elaborato. quod si satis grati homines essent, haec tibi omnia parata esse debebant, sicut parata esse confido. nam hoc biennio quatuor sodalitates civium ad ambitionem gratiosissimorum tibi obligasti, M. Fundanii, Q. Gallii, C. Cornelii, C. Orcinini. horum in causis ad te deferendis, quidnam eorum sodales tibi receperint et confirmarint, scio: nam interfui. quare hoc tibi faciendum est, ut hoc tempore ab iis, quod debent, exigas; saepe commendo, rogando, confirmando, curando ut intelligant, nullum tempus aliud se unquam habituros referendae gratiae. profecto homines et spe reliquorum tuorum officiorum, et recentibus beneficiis ad studium navandum excitabuntur. et omnino, quoniam eo genere amicitiarum petitio tua maxime munita est, quod causarum defensionibus adeptus es, fac, ut plane iis omnibus, quos devinctos tenes, descriptum ac dispositum suum cuique munus sit. et quemadmodum, quod memini, nulla in re illis unquam molestus fuisti; sic cura, ut intelligant, omnia te, quae ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reservasse. Sed 6 quoniam tribus rebus homines maxime ad be-

nevolentiam, atque ad haec suffragandi studia ducuntur, beneficio, spe, adjunctione animi, vel voluntate; animadvertendum est, quemadmodum cuique horum generi sit inservendum. minimis beneficiis homines adducuntur, ut satis causae putent esse ad studium suffragationis: nedum ii, quibus salutis fuisti, quos tu habes plurimos, non intelligant, si hoc tuo tempore tibi non satisfecerint, se probatos nemini unquam fore. quod cum ita sit, tamen rogandi sunt; atque etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint, iis vicissim nos adhuc obligari posse videamur. qui autem spe tenentur, quod genus hominum multo est diligentius atque officiosius; iis, fac, ut propositum ac paratum auxilium tuum esse videatur: denique, ut spectatorem te suorum officiorum esse intelligant diligentem; ut videre te plane atque animadvertere, quantum ab unoquoque proficiatur, appareat. tertium illud genus est studiorum voluntarium, quod agendis gratiis, accommodandis sermonibus ad eas rationes, propter quas quisque studiosus esse tui videbitur, significanda erga illos pari voluntate, adducenda amicitia in spem familiaritatis et consuetudinis, confirmari oportebit. atque in iis omnibus generibus judicato et perpendito, quantum quisque possit: ut scias, et quemadmodum cuique inservias, et quid a quoque expectes ac postules. sunt enim quidam ho-

mines in suis civitatibus et municipiis gratiosi; sunt diligentes et copiosi; qui etsi antea non studuerunt huic gratiae; tamen ex tempore elaborare ejus causa, cui debent, aut volunt, facile possunt. his hominum generibus sic inserviendum est, ut ipsi intelligant, te videre, quid a quoque expectes; sentire, quid accipias; meminisse, quid acceperis. sunt autem alii, qui aut nihil possunt, aut odio sunt etiam tribulibus suis; nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore: hos ut internoscas, videto; ne spe in aliquo majore posita, praesidii parum comparetur. Et quanquam partis et fundatis amicitiiis fretum ac munitum esse oportet; tamen in ipsa petitione amicitiae permultae ac perutiles comparantur. nam in caeteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi, ut possis honeste, quod in caetera vita non queas, quoscunque velis, adjungere ad amicitiam: quibuscum si alio tempore agas, ut te utantur, absurde facere videare; in petitione autem nisi id agas et cum multis, et diligenter, nullus petitor esse videare; ego autem tibi hoc confirmo esse neminem, nisi aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adjunctus, a quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, et sibi ut debeas: modo ut intelligat, te magni aestimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non brevem et suffragatoriam, sed fir-

nam et perpetuam amicitiam. nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid virtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiae tecum constituendae praetermittat; praesertim cum tibi hoc casus afferat, ut ii tecum petant, quorum amicitia aut contemnenda, aut fugienda sit; et qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. nam quid incipiat Antonius homines adjungere, atque invitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil videtur, quam existimare eum studiosum tui, quem non noris. eximiam quandam gloriam et dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti, nullis suffragantibus, honore afficiant. itaque ut homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis, hominem plurimorum studio atque omnium bona existimatione munitum praecurrat, sine magna culpa negligentiae fieri non potest. Quamobrem omnes centurias multis et variis amicitiiis cura ut confirmatas habeas. et primum, id quod ante oculos est, senatores equitesque Romanos, caeterorum ordinum navos homines et gratiosos complectere. multi homines urbani industrii; multi libertini gratiosi in foro navique versantur; quos per te, quos per communes amicos poteris, summa cura, ut tui cupidi sint, elaborato; appetito; allegato; summo beneficio te

affici, ostendito. deinde habeto rationem urbis totius, collegiorum omnium, pagorum, vicinitatum. ex iis principes ad amicitiam tuam si adjunxeris; per eos reliquam multitudinem facile tenebis. postea totam Italiam fac ut in animo et in memoria tibi distributam comprehensamque habeas: ne quod Municipium, Coloniam, Praefecturam, locum denique Italiae ne quem esse patia'e, in quo non habeas firmamenti quod satis esse possit. perquiras etiam et investiges homines ex omni regione: eosque cognoscas, appetas, confirmes, cures, ut in suis vicinitatibus tibi petant, et tua causa quasi candidati sint. volent te amicum, si suam a te amicitiam expeti videbunt. id ut intelligant, oratione quae ad eam rationem pertineat, consequere. homines municipales et rusticani, si nomine tantum noti sunt, in amicitia se esse arbitrantur. si vero etiam praesidii se aliquid sibi constituere putant, non amittunt occasionem promerendi. hos caeteri, et maxime tui competidores ne norunt quidem: tu et nosti, et facile cognosces; sine quo amicitia esse non potest. neque id tamen satis est, tametsi magnum est, si non consequatur spes utilitatis atque amicitiae; ne nomenclator solum, sed amicus etiam bonus esse videre. ita, cum et hos ipsos, propter suam ambitionem, qui apud tribules suos plurimum gratia possunt, tui studiosos in centuriis habeas, et caeteros, qui apud ali-

quam partem tribulium, propter municipii, aut civitatis, aut collegii rationem valent, cupidus tui constitueris, in optima spe esse debbis. jam equitum centuriae multo facilius mihi diligentia posse teneri videntur. primum cognoscendi sunt equites; pauci enim sunt: deinde adipiscendi. multo autem facilius illa adolescentulorum ad amicitiam aetas adjungitur: proinde habebis tecum ex juventute optimum quemque et studiosissimum humanitatis. tum autem, quod equester ordo tuus est, sequentur illi auctoritatem ordinis, si abs te adhibebitur ea diligentia, ut non ordinis solum voluntate, sed etiam singulorum amicitias eas centurias confirmatas habeas. jam studia adolescentulorum in suffragando, in cbeundo, in nuntiando, in affectando, mirifice et magna
 9 et honesta sunt. Et quoniam affectationis mentio facta est; id quoque curandum est, ut quotidiana cujusque generis, et ordinis, et aetatis utare frequentia. nam ex ea ipsa copia conjectura fieri poterit, quantum sis in ipso campo virium ac facultatis habiturus. hujus autem rei tres partes sunt: una SALUTATORUM, cum domum veniunt; altera DEDUCTORUM; tertia, ASSECTATORUM. in SALUTATORIBUS, qui magis vulgares sunt, et ad hanc consuetudinem, quae nunc est, plures veniunt; hoc efficiendum est, ut hoc ipsum minimum officium eorum tibi gratissimum esse videatur, qui domum tuam venient.

his significato te animadvertere ; et eorum amicis, qui illis renuntient, ostendito ; saepe ipsis dicitur. sic homines saepe, cum obeunt plures competitores, si videant, unum esse aliquem, qui haec officia maxime animadvertat ; ei se dedunt ; deserunt caeteros ; minuatim ex communibus proprii, ex fucosis firmi suffragatores evadunt. jam illud teneto diligenter, si eum, qui tibi promiserit, fucum, ut dicitur, facere velle senseris ; ut te id audisse, aut scire dissimules. si quis tibi se purgare volet, quod suspectum se esse arbitretur ; affirmes, te de illius voluntate nunquam dubitasse, nec debere dubitare. is enim, qui se non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. scire autem oportet, quo quisque animo sit ; ut et quantum cuique confidas, constituere possis. jam DEDUCTORUM officium quo majus est, quam salutatorum, hoc gratius tibi esse significato atque ostendito ; et quoad ejus fieri poterit, certis temporibus descendito. magnam affert opinionem, magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. tertia est ex hoc genere assidua ASSECTORUM copia. in ea quos voluntarios habes, cura ut intelligant, te sibi in perpetuum summo beneficio obligari ; qui autem tibi debent, ab iis plane hoc munus exige : qui per aetatem ac negotium poterunt, ipsi tecum ut assidui sint ; qui ipsi sectari non poterunt, necessarios suos in hoc munere constituent. valde ego te volo, et ad rem pertinere arbitror,

semper cum multitudine esse. praeterea magnam affert laudem et summam dignitatem, si ii tecum erunt, qui a te defensi, et qui per te servati ac judiciis liberati sunt. haec tu plane ab iis postulato; ut, quoniam nulla impensa per te alii honestatem, alii salutem ac fortunas omnes obtinuerunt; nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre gratiam possint; hoc te officio remunerent. Et quoniam in amicorum studiis haec omnis ratio versatur; qui locus in hoc genere cavendus sit, praetermittendum non videtur. fraudis, atque insidiarum, et perfidiae plena sunt omnia. non est hujus temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus benevolus et simulator dijudicari possit: tantum est hujus temporis, admonere. summa tua virtus eosdem homines, et simulare tibi se esse amicos, et invidere coegit. quamobrem *Εὐχαριμαῖον* illud teneto: 'nervos atque artus esse sapientiae, non temere credere.' et cum tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obtrectatorum atque adversariorum rationes et genera cognoscito. haec tria sunt: unum ex iis, quos laesisti; alterum, qui sine causa non amant; tertium, qui competitorum valde amici sunt. quos laesisti, cum contra eos pro amico diceres, his te purgato plane; necessitudines commemorato; in spem adducito; te in eorum rebus, si se in amicitiam contulerint, pari studio atque officio futurum, spondeto. qui sine causa non

amant, eos aut beneficio, aut spe, aut significando tua erga illos studia futura, delinito; dans operam, ut de illa animi pravitare deducas. quorum voluntas erit abs te propter competitorum amicitias alienior, his quoque eadem inservito ratione, qua superioribus: et si probare poteris, te in eos ipsos competitores tuos benevolo esse animo, ostendito. Quoniam de amicitiiis constituendis satis dictum est; dicendum est de illa altera parte petitionis, quae in populari ratione versatur. ea desiderat NOMENCLATIONEM, BLANDITI-AM, ASSIDUITATEM, BENIGNITATEM, RUMOREM, SPEM IN REPUBLICA. primum fac, id quod facis, ut homines noris; significa, ut appareat; et auge, ut quotidie melius fiat. nihil mihi tam popolare, neque tam gratum videtur. deinde id, quod natura non habes, induc in animum, ita simulandum esse, ut natura facere videare. nam comitas tibi non deest, ea, quae bono ac suavi homine digna est. sed opus est magnopere BLANDITIA; quae etiam si vitiosa est et turpis in caetera vita, tamen in petitione est necessaria. tunc enim, cum deteriorem aliquem assentando facit, improba est; cum amiciorem, non tam vituperanda: petitori vero necessaria est, cuius et frons, et vultus, et sermo, ad eorum, quoscunque convenerit, sensum et voluntatem commutandus est. jam ASSIDUITATIS nullum est praeceptum; verbumque ipsum

docet, quae res sit. prodest quidem vehementer, nusquam deesse: sed tamen hic fructus est assiduitatis, non solum esse Romae, atque in foro; sed assidue petere; saepe eisdem appellare; non committere, ut quisquam possit dicere, quid ejus sit, quod consequi possis, si abs te non sit rogatum, et valde ac diligenter rogatum. BENIGNITAS autem late patet, et est in re familiari: quae quanquam ad multitudinem pervenire non potest; tamen ab amicis laudatur; multitudini grata est: est in conviviis, quae fac, et abs te et ab amicis tuis concelebrentur, et passim, et tributim: est etiam in opera, quam pervulga et communica. cura, ut aditus ad te diurni atque nocturni pateant: neque foribus solum aedium tuarum, sed etiam vultu et fronte, quae est animi janua; quae si significat, voluntatem abditam esse ac reclusam, parvi refert, patere ostium. homines enim non modo promitti sibi, praesertim quae a Candidato petant, sed etiam largge atque honorifice promitti volunt. quare hoc quidem facile praeceptum est, ut quod acturus sis, id significes te studiosè ac libenter esse facturum: illud difficilius, et magis ad tempus, quam ad naturam accommodatum tuam, quod facere non possis, ut id jucunde neges: quorum alterum est boni viri; alterum boni petitoris. nam, cum id petitur, quod honeste, aut sine detrimento nostro, pro-

mittere non possumus; quo modo si quis roget, ut contra amicum aliquam causam recipiamus; belle negandum est; ut ostendas necessitudinem; demonstres, quam moleste feras; aliis te id rebus exsarturum esse, persuadeas. ¹² Audivi, hoc dicere quemdam de quibusdam oratoribus, ad quos causam suam detulisset; gratiorem sibi orationem fuisse ejus, qui negasset; quam illius, qui recepisset. sic homines fronte et oratione magis, quam ipso beneficio reque capiuntur. verum hoc probabile est. illud alterum subdum tibi homini Platonico suadere; sed tamen tempori tuo consulam: quibus enim te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ii possunt abs te placati aequique discedere? quibus autem idcirco negaris, quod te impeditum esse dixeris, aut amicorum negotiis, aut gravioribus causis ante susceptis, inimici discedunt, omnesque hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint, quam negare. C. Cotta, in ambitione artifex, dicere solebat, se operam suam, quoad non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus; impertire iis, apud quos optime poni arbitraretur; ideoque se negare nemini, quod saepe accideret causa, cur is, cui pollicitus esset, non uteretur; saepe, ut ipse magis esset vacuus, quam putasset: neque posse domum ejus compleri, qui tantummodo reciperet, quantum videret se obire

posse: casu fieri, ut agantur ea, quae non putaris; illa, quae credideris in manibus esse, ut aliqua de causa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. id, si promittas, et incertum est, et in diem, et in paucioribus. sin autem id neges; et certe abalienes, et statim, et plures. plures enim multo sunt, qui rogant, ut uti liceat opera alterius, quam qui utantur. quare satius est, ex iis aliquos aliquando tibi in foro irasci, quam omnes continuo domi; praesertim, cum multo magis irascantur ei, qui neget, quam ei, quem videant iusta causa impeditum, ut facere, quod promisit, cupiat, si ullo modo possit. ac, ne videar aberrasse a distributione mea, qui haec in hac populari parte petitionis disputem; hoc sequor, haec omnia non tam ad amicorum studia, quam ad popularem famam pertinere. etsi enim inest aliquod dictum ex illo genere, benigne respondere, studiose inservire negotiis amicorum ac periculis; tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinem capere possis? ut de nocte domus compleatur; ut multi spe tui praesidii teneantur; ut amiciores abs te discedant, quam accesserint; ut quamplurimorum aures optimo sermone
 13 compleantur. Sequitur enim, ut de RUMORE dicendum sit; cui maxime serviendum est. sed quae dicta sunt omni superiori oratione, eadem ad celebrandum rumorem va-

lent: dicendi laus; studia publicanorum et equestris ordinis; hominum nobilium voluntas; adolescentulorum frequentia; eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas; ex municipiis multitudo eorum, quos tua causa venisse appareat; bene homines nosse; comiter appellare; assidue ac diligenter petere; benignum ac liberalem esse; bene omnes loqui et existimare; domus ut multa nocte compleatur; omnium generum frequentia adsit; satisfiat oratione omnibus, re operaque multis; perficiatur, id quod fieri potest, labore et arte et diligentia, non ut ad populum ab iis omnibus fama perveniat, sed ut in his studiis populus ipse versetur. jam urbanam illam multitudinem, et eorum studia, qui conciones tenent, quae adeptus es in Pompeio ornando, Manilii causa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt; quae adhuc habuit nemo, quin idem splendorem omnium voluntatesque haberet. efficiendum etiam illud, ut sciant omnes, Cn. Pompeii summam erga te esse voluntatem; et vehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. postremo tota petitio cura ut pompae plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis; ut habeat summam speciem ac dignitatem; ut etiam, si qua possit, in competitoribus tuis existat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis, accommodata ad eorum mores infamia. Atque 14

etiam in hac petitione maxime videndum est, ut SPES REIPUBLICÆ Romanæ bona de te sit, et honesta opinio. nec tamen in petendo respublica capeßenda est, neque in senatu, neque in concione : sed hæc sunt tibi retinenda ; ut senatus te existimet ex eo, quod ita vixeris, defensorem auctoritatis suæ fore ; equites Romani, viri boni et locupletes, ex vita acta te studiosum otii ac rerum tranquillarum ; multitudo, ex eo duntaxat, quod oratione in concionibus ac iudicio popularis fuisti, te a suis commodis alienum non futurum.

15 Hæc mihi veniebant in mentem de duabus illis commentationibus matutinis, quas tibi quotidie ad forum descendenti meditandum esse dixeramus : NOVUS SUM ; CONSULATUM PETO. tertium restat : ROMA EST, civitas ex nationum conventu constituta ; in qua multæ insidiæ, multæ fallaciæ, multa in omni genere vitia versantur : multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum malevolentia, multorum superbia, multorum odium ac molestia perferenda est. video, esse magni consilii atque artis, in tot hominum cujusquemodi vitiis tantisque versantem, vitare offensionem, vitare fabulam, vitare insidias ; esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, et voluntatum varietatem. quare etiam atque etiam pergere tenere istam viam, quam instituisti ; excelle

dicendo : hoc et tenentur Romae homines, et alliciuntur, et ab impediendo ac laedendo repelluntur. et quoniam in hoc vel maxime vitiosa est civitas, quod, largitione interposita, virtutis ac dignitatis oblivisci solet ; in hoc fac, ut te bene noris, id est ut intelligas, cum esse te, qui iudicii ac periculi metum maximum competitoribus asferre possis. fac, ut se abs te custodiri atque observari sciant : cum diligentiam tuam, tum auctoritatem vimque dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimescent. atque haec ita te volo illis proponere, ut non videre jam accusationem meditari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum, quod agis, consequare. et plane sic contende omnibus nervis ac facultatibus, ut adipiscamur, quod petimus. video, nulla esse comitia tam inquinata largitione, quibus non gratis aliquae centuriae renuntient suos maxime necessarios. quare, si advigilamus pro rei dignitate ; et si nostros ad summum studium benevolos excitamus ; et si hominibus gratiosis studiosisque nostri suum cuique munus describimus ; et si competitoribus iudicia proponimus, sequestribus metum injicimus, divisores ratione aliqua coercemus ; perfici potest, ut largitio aut nulla fiat, aut nihil valeat. Haec sunt, quae putavi non melius scire me, quam te ; sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse, et ad te perscripta mittere.

quae tametsi ita scripta sunt, ut non ad omnes, qui honores petant, sed ad te proprie, et ad hanc tuam petitionem valeant: tamen tu si, quid mutandum esse videbitur, aut omnino tollendum, aut si quid erit praeteritum, velim hoc mihi dicas. volo enim, hoc commentarium petitionis haberi omni ratione perfectum.

THE LUTHERAN CHURCH

...to the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...



EXCUDEBANT GLASGUAE
ROB. ET AND. FOULIS FRATRES,
ACADEMIAE TYPOGRAPHI
M. DCC. XLIX.

EXOTIC PLANTS
AND THE
GARDEN
W. D. C. 1871